

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**AK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE İRAN'IN
BÖLGE POLİTİKALARINDA DİN FAKTÖRÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim ŞAHİN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA

Bilecik, 2019

10166010

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

AK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE İRAN'IN
BÖLGE POLİTİKALARINDA DİN FAKTÖRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim ŞAHİN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA

Bilecik, 2019

10166010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI
JÜRİ ONAY FORMU

BŞEÜ-KAYSİS Belge No	DFR-172
İlk Yayın Tarihi/Sayısı	03.01.2017 / 28
Revizyon Tarihi	
Revizyon No'su	00
Toplam Sayfa	1

Öğrencinin Adı Soyadı: İbrahim Şahin
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans
Tez Danışmanı: Prof. Özden Çankara
Tezin Özgün Adı: AK Parti iktidarları Döneminde Türkiye ve
İran'ın Bölge Politikalarında Dış Faktörü
Tezin İngilizce Adı: Religious Factor in Turkey and Iran's Regional
Policies During AK Party Ruling

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 16 / 7 / 2019

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışması ilgili EYK kararıyla oluşturulan jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY
ÇOKLUĞU ile Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Prof. Özden Çankara

Üye Dr. Öğr. Üyesi Hakan Arıdemir

Üye: Doçent Dr. Murat Ersoy

Üye:

Üye:

[Handwritten signatures of the jury members]

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / 20.... tarih ve
..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BEYAN

AK Parti İktidarları Döneminde Türkiye ve İran'ın Bölge Politikalarında Din Faktörü adlı yüksek lisans/doktora tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

İbrahim ŞAHİN

ÖN SÖZ

Orta Doğu’da süregelen çatışmanın ekonomik, kültürel, liderlik dürtüsü, dini ve mezhepsel gibi birçok nedeni olduğu söylenebilir. Kimi araştırmacılar ekonomik nedenleri merkeze alarak dini ve mezhepsel nedenleri ya önemsiz görmüş ya da az bir etkiye sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Özellikle “asıl neden” kavramının içerisine dahil etmemişlerdir. Fakat bir çatışmanın oluşum ve gelişim serüvenine bakılırken “amaç” kıstasının yanında “kapsam” kıstasının da beraber değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Yani “amaç-kapsam” çerçevesinde konunun irdelenmesi, bir olayın başlamasının yanında “harekete geçirme” ve “alan ve nüfus genişletme” varyasyonlarını da zamanla büyük bir neden haline getirdiği görülecektir. Orta Doğu’daki çatışmanın karakteristiği de bu çizgide gelişim göstermiştir. Başlayan olaylar, zamanla geniş alanlara yayılma göstermiş ve ardı arkası kesilmemesiyle de teyakkuz hali oluşmaya başlamıştır. Bunun sonucunda çatışan aktörlerce, çatışma içselleştirilmiştir. Bu çalışmanın kapsamı, içsellik kazanan çatışmada, din ve mezhep olgularının siyasi versiyonda etkilerini içermektedir.

Bu tezin yazılması aşamasında gerek fikirleri ile bana yol gösteren, gerekse tezin incelenmesi sırasında büyük bir titizlik ve dirayet yaklaşımında bulunan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA’ya teşekkür ederim. Pınar ÖZDEN CANKARA’nın şahsıma gösterdiği sabır ve çalışmanın kritik noktalarında verdiği motivasyon için kendisine ayrıca şükranlarımı sunuyorum. Bunu da belirtmem gerekir ki, Yüksek Lisans eğitimi almam konusunda ufkumu açan Dr. Öğr. Üyesi Hakan OLGUN ve Dr. Melih COŞGUN’a teşekkürü bir borç bilirim. Kaynak erişimi konusunda büyük yardımlarını aldığım Gökhan KÖK arkadaşım başta olmak üzere, manevi desteklerini hep yanımda hissettiğim arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim. Bu günlere gelmemde en büyük pay sahibi olan, bana her zaman inanan, güvenen ve sonsuz desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen annem ve babama ve onların öncülüğünde aileme sevgi ve saygılarımı sunarım.

İbrahim ŞAHİN

ÖZET

Din olgusunun kişisel ve toplumsal etkilerinin büyük olması, tarihsel süreç içerisinde değişen koşullara da eklenmesini beraberinde getirmiştir. Bu eklenmeyi Orta Doğu’da özellikle İslam dininde görmek mümkün olmuştur. Küreselleşen ve modernlik kazanan dünya düzeninde meydana gelen siyasi-politik düzlemde, entegrasyon ve liderlik düsturuyla bölgedeki içsel dinamikler, yarı değişken yapılarla harekete geçirilmiştir. Bu yarı değişkenliğin değişmeyen tarafı dogmatik ve tarihi kültürel bağlar olurken, değişken tarafı ise entegrasyon yolunda oluşturulan doktrin ve yapılanmalar olarak vuku bulmuştur. Özellikle Sünni ve Şii mezheplerinin siyasi tasavvurunda, bu manada bölgede etkinlik içerisinde olduğu görülmüştür. Türkiye ve İran’ın bölge politikaları, bu iki mezhep dahilinde, din olgusuna uygun şekillendiği iki örnek olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla 2000’li yıllarda İslam dini, mezheplerin yarı değişken yapısıyla Türkiye ve İran tarafından politik bir hüviyet olarak kullanılmıştır. Bu sayede hem bölgedeki içkin kültürden doğan bazı gruplara -Hizbullah, Hamas, Müslüman Kardeşler, Özgür Suriye Ordusu vb.- hitap etme işlevinin hem de siyasi ihtirasın ifa edilmesi amaçları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye ve İran, bölgesel vizyonda Filistin Sorunu ile dini-kültürel yaklaşımını sürdürmede ısrarcı davranırken, Orta Doğu’da başlayan Arap Baharı sürecinde bu ısrarcı davranışlarını politik ekseninde arttırmaya koyulmuşlardır. Özellikle İran, Arap Baharı sürecinin hemen başında net bir tavır ortaya koyarken; Türkiye, Avrupalı devletlerle beraber hareket etme kararı doğrultusunda, “tedbirli hareket etme” tarzında bir politik yaklaşım içerisinde olmuştur. Türkiye’nin bu yaklaşımı, bölgeye yönelik politikasında bazı “git-gel”lere neden olduğu gibi, birtakım olguların da beklenerek görülmesini sağlamıştır.

Suriye İç Olayları, Soğuk Savaş Dönemi’ni andırır tarzda uluslararası sistemde güç mücadelesinin doruğa çıkmasına ve ülkesel bazda her aktörün pragmatik bir bakış açısıyla kendi güç unsurlarını tekrardan gözden geçirmesine neden olmuştur. Suriye’deki bu olayların başlaması; Türkiye’yi Arap Baharı’yla yakından ilgilenen baş aktörlerden biri haline getirirken, İran’ın Batı’ya ve bölge sınırlarında kendisine karşı savaşanlara yönelik mücadele ritmini arttırmıştır. Bu iki ülke kendi güç unsurlarını, mezhepsel anlayışları da kapsayacak şekilde “ortak din, ortak kültür, ortak tarih”

üzerinden belirlemeye devam etmiştir. İlmîli-radikal, modernist-anti modernist gibi birbirinden farklı format ve anlayışları barındıran bu unsurlarla politik eksenini oluşturan Türkiye ve İran, “avantaj” kıstası çerçevesinde, Batılı devletler nazarında ilişkilerin seyri konusunda önemli yer tutmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Sünnilik, Şiilik, ılımlı İslam, radikal İslam, ÖSO, Filistin

ABSTRACT

The fact that the personal and social effects of the phenomenon of religion have been great have brought about the articulation of the changing conditions in the historical process. It was possible to see this articulation in the Middle East, especially in the Islamic religion. The internal dynamics in the region have been mobilized with semi-variable structures in the political-political plane that took place in a globalizing and modernized world order with the principle of integration and leadership. While the unchanging side of this semi-variability is dogmatic and historical cultural links, the variable side has emerged as the doctrine and structures formed in the integration path. Especially in the political imagination of Sunni and Shiite sects, it was observed that this activity was in the region. Policies of Turkey and Iran, within these two sects, has emerged as the two examples is shaped according to the phenomenon of religion. Thus, in the 2000s, Islam was used by the sect of semi-variable structure with Turkey and Iran as a political identity. In this way, the aim is to realize the function of addressing some groups born from the inner culture in the region - Hezbollah, Hamas , Muslim Brotherhood, Free Syrian Army etc. - as well as political ambition.

Turkey and Iran, regional vision on the Palestinian question with persistent religious-acting maintain the cultural approach in the process of starting the Arab Spring in the Middle East have set out to improve this persistent behavior of the political axis. Iran, in particular, showed a clear attitude at the beginning of the Arab Spring process; Turkey, in line with the European countries decided to act together, “cautious movement” has been in a political approach to style. Turkey’s approach, on the basis of policy towards the region “go to work for it” s as to cause, by waiting in enabling seen a number of cases.

Syrian Internal Events have led to the climax of the power struggle in the international system in the style of the Cold War, and every actor on a national basis has revisited its own elements of power through a pragmatic perspective. The beginning of these events in Syria; Turkey closely when making the Arab Spring is one of the main actors concerned, in Iran's western border and increased the rhythm of the fight against those who fight against him. These two countries continued to identify their own

elements of power on the basis of acak common religion, common culture, common history, including sectarian approaches. Moderate-radical modernist antennae of different formats and understanding of each other as modernist forms the political axis with hosting these elements Turkey and Iran, “advantage” in the framework of criteria, the Western powers have occupied an important place in the course of the relationship in the eyes.

Key Words: Sunnism, Shi'ism, moderate Islam, radical Islam, ÖSO, Palestine

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜNNİ VE Şİİ DOKTRİNLERİNİN OLUŞUMU VE TARİHSEL REKABETİ

1.1. İSLAMİYET’TE SÜNNİLİK VE ŞİİLİK YÖNÜNDEN İLK FARKLI OLUŞUMLARIN BAŞLAMASI VE BU OLUŞUMLARIN MEZHEP HALİNE GELMELERİ.....	8
1.1.1. Hz. Muhammed’in Sağlığında ve Hastalığı Sırasında Gerçekleşen ve İhtilaf Sebebi Yapılan Bazı Olaylar.....	11
1.1.2. Hz. Muhammed’in Vefatından Sonra Halifenin Belirlenmesi ve Güç İlişkileri Kapsamında Rekabet Edilmesi.....	13
1.1.3. Halifelik Makamının Emevilere Geçmesi ve Farklılaşmanın Mezhep Hüviyetine Kavuşması.....	17
1.2. SÜNNİLİK VE ŞİİLİK MEZHEPLERİNİN DEVLET DOKTRİNİ HALİNE GELMELERİ VE OSMANLI-SAFEVİ ÇEKİŞMESİNDE BU MEZHEPLERİN ETKİSİ.....	21
1.2.1. Emeviler Devri’nden Sonra Sünniliğin ve Şiiliğin Anadolu ve İran Bölgelerine Yayılması.....	21
1.2.2. Osmanlı ve Safevi’de Mezhepsel Anlayış ve Bu Anlayışın Savaşlardaki Etkisi.....	24
1.3. ANADOLU VE İRAN TOPRAKLARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLERDE DİNİN YERİ.....	29

1.3.1. Anadolu'daki Yenileşmeye Yönelik Bazı Sosyal ve Politik Hamlelerde Dinin Yeri.....	32
1.3.2. İran Topraklarındaki Yönetim Değişikliklerinde Dinin ve Ulemanın Yeri ve Etkisi.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

1950 SONRASI İRAN VE TÜRKİYE’NİN DİNİ-SİYASİ ETKİNLİKLERİ

2.1.1979 İSLAM DEVRİMİ VE SONRASI İRAN’DAKİ SİYASİ AKTİVASYON...	40
2.1.1.1979 İslam Devrimi’ne Giden Süreç ve Devrim Sonrasında İran’da İç Siyaset Eksenini ve “Velayet-i Fakih” Kavramı.....	41
2.1.2.Devrimden Sonra İran’ın Dış Politika Eksenini ve Humeyni’nin Filistin ve Suriye’ye Bakışı.....	48
2.2.TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTEN AK PARTİ’NİN KURULMASINA KADARKİ SÜREÇTE DİNİN SİYASET SAHNESİNDE YERİNİ ALMASI.....	53
2.2.1. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişten AK Parti’nin Kurulmasına Kadar Olan Süreçte Türkiye’de Dini Yaklaşımlar ve Muhafazakar-İslamcı Parti Düzeyine Erişmiş Milli Görüş Hareketi’nin İdeolojik Çizgisi.....	53
2.2.2.Türkiye’de İslami Eğilimin Yönetimde Yer Alması ve AK Parti’nin Kurulma Süreci.....	60
2.2.3.Milli Görüş Hareketi’nin ve Lideri Necmettin Erbakan’ın Filistin Sorunu’na ve İsrail’e Yönelik Dini-Siyasi Yaklaşımı.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE İRAN’IN FİLİSTİN VE SURIYE MESELELERİNE DİNİ PERSPEKTİFTEN YAKLAŞIMLARI

3.1.2002 SONRASI TÜRKİYE VE İRAN’IN FİLİSTİN SORUNU’NA “DİN” UNSURU ÜZERİNDEN YAKLAŞIMLARI.....	80
---	----

3.1.1.AK Parti'nin Tarihi ve Kültürel Bağlamda Filistin Sorunu'na Din Perspektifinden Yaklaşımı ve İsrail'e Yönelik Politikaları.....	80
3.1.2.İran'ın Filistin Sorunu'nda Dini Yaklaşımları.....	90
3.2.2002 SONRASI TÜRKİYE VE İRAN'IN SURİYE POLİTİKASINDA DİNİN YERİ.....	95
3.2.1. Arap Baharı'nın Başlamasıyla Orta Doğu'daki Devletlerin Bölgesel Politikalarında Dini/Mezhebi Olguların Ağırlık Kazanması Sürecine ve Bölgesel ve Uluslararası Devletlerin Arap Baharı'na Yönelik Tavrına Genel Bir Bakış: Bahreyn, Yemen, Mısır ve Libya Örneği.....	96
3.2.1.1. Arap Baharı'nda Mezhebi Çatışmanın Artması ve Bölgesel Devletlerin Doğrudan Müdahalesi: Bahreyn ve Yemen Örneği.....	96
3.2.1.2. Uluslararası Devletlerin ve Türkiye'nin Arap Baharı'na Doğrudan veya Dolaylı Müdahalesi: Mısır ve Libya Örneği.....	101
3.2.2.İran'ın Suriye ile İlişkilerinde Din Faktörü.....	107
3.2.3.Türkiye'nin Suriye ile İlişkilerinde Din Faktörü.....	114
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	137
ÖZGEÇMİŞ.....	153

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Hz.: Hazret

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

RP: Refah Partisi

FP: Fazilet Partisi

SP: Saadet Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

DP: Demokrat Parti

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

Ed.: Editör

vb.: ve benzeri

a.g.e.: Adı Geçen Eser

TDK: Türk Dil Kurumu

AB: Avrupa Birliği

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

ÖSO: Özgür Suriye Ordusu

DAİŞ: El Devle el İslamiye fil Irak ve'l Şam

PYD: Partiya Yekitiya Demokrat

PKK: Partiya Karkeren Kurdistanê

HTŞ: Heyet Tahrir el Şam

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Levant Bölgesi'nin Harita Üzerinde Görünümü.....	52
---	----

GİRİŞ

Orta Doğu'nun genel tablosuna bakıldığında, 1950'lerden bu yana, bölge, hem yerel kültürden doğan anlayışların, hem de ithal akımların bir arada konumlandığı bir yer haline gelmiştir. Bu farklı anlayış ve ideolojilerin aynı bölgede saf tutması; bazı gruplar ve ülkeler nezdinde, bir yandan adaptasyonu sağlarken, diğer yandan çatışma ruhunun farklı gerekçelerle ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çatışmalar, yerel kültürdeki bazı olguların, ithal akımlara karşı keskinleştirilmesiyle artış göstermiştir. Özellikle din olgusu buna örnek olarak gösterilebilir. Orta Doğu bölgesindeki bu görüntü, devletlerin dış politikada karar alma süreçlerine etki eden sosyolojik faktörlerin de çeşitlenmesine neden olmuştur. Milliyetçilik, Sosyalizm, Liberalizm gibi ideolojilerin yanı sıra, din de etkide bulunan sosyolojik unsurlar arasında yerini almıştır.

Orta Doğu'da başat güçlerden ikisi olan Türkiye ve İran, bölge politikalarında genel olarak kimlik eksenli bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Fakat belli dönemlerde, İslam kimliğini baskın bir şekilde, dış politika eksenine dahil ettiği görülmüştür.

Bölgesel çapta demografik olarak İslam dinine mensubiyetin çok olması, dini-politik ekseninde en büyük paya sahip olmasını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla İslam dininin, toplumun kavramlaştırdığı şekilde, birtakım genel özelliklerinden de bahsedilmesi elzem olmaktadır. İslam dininin fikir özgürlüğüne yer vermesi ve insanoğlunun farklı anlayış kalıplarına sahip olması, farklı ekollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Diğer dinlere oranla, katı bir ruhban sınıfının olmaması, bireylerin dini problemler üzerine düşünebilmesine ve farklı bakış açıları ortaya koyabilmesine olanak tanımıştır. Bu farklılaşmanın neticesinde de mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu mezhepler zamanla çok sayıda siyasi, itikadi, fıkhi ve tasavvufi oluşumları barındırmıştır. Birçoğu tarihte halkalar oluşturarak, günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Bunların en geniş halkasını ise Sünnilik ve Şiilik hareketleri oluşturmuştur. Sünnilik ve Şiilik içerik bakımından itikadi olmasının yanında, fıkhi yaklaşımları barındırdığından, içerdiği kavramlar da çeşitlilik arz etmiştir. Kavramlarda -simgesel değerlerle bakıldığında- yeni anlamlar kazanma olanağı da ortaya çıkmıştır (Kalaycı, 2013:293,294). Dolayısıyla bu farklılık ve çeşitlilikler önce insan yaşamına, daha sonra da siyasete sirayet etmiştir ve barışın veya savaşın bir etkeni haline getirilmeye çalışılmıştır.

Mezheplerin tarihsel sürecine bakıldığında, bir dayanışma ekolü kadar bir çatışma ortamından da bahsedilmesi olağandır. Fakat bu çatışmayı sadece tek yönden ele almamak gerekmektedir. Bir mezhebin itikadi unsuru olduğu kadar, hukuki, siyasi ve kültürel bağları da bütünlük açısından önem arz etmektedir. Saf itikadi haliyle düşünüldüğünde keskin bir ayrışma olduğu söylenebilir. Mesela özellikle yöneticinin kim olacağı ve yönetim şekli sorunu, Sünnilik ve Şiilik açısından can damarı niteliği taşımaktadır. Bunun da çatışmalara zemin hazırladığı aşikardır. Fakat saf haliyle (tek unsurla) ele alınması, iki mezhebe tarihi açıdan büyük bir noksanlık meydana getirir. Konu itikadi olduğu kadar, siyasi ve kültürel unsurlara, bunlara sirayet ettikçe de, hukuki bağlara dokunmakta ve çeşitlilik kazanmaktadır. Dolayısıyla “mezheplerin çatışması” kavramı, saf haliyle düşünülmemeli; hukuki, siyasi, kültürel değerler ile birlikte bir analiz unsuru yapılmalıdır. Bu çalışmada mezheplerin neden ortaya çıktığı tartışılmayacaktır. Bazı inançsal görüşlere değinilmekle beraber, daha çok yönetsel ve siyasi/politik olaylar üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Mezheplerin hüviyete kavuşturulduğu bir ortamda hakim olan zihniyetin, politik düzlemi oluşturmada etken olduğu düşünülürse, bu zihniyetin, hangi doğrultuda olduğu önemli bir husus haline gelmektedir. Emeviler Dönemi’nde saltanat ile hilafet arasındaki anlayış, Hz. Muhammed’in bıraktığı ve Dört Halife Dönemi’nde şura ile seçilme uygulamasının kaldırılmasıyla, değişime uğramıştır. Artık babadan oğula geçme usulü benimsenmeye başlanmıştır. Böylelikle biat ve şura iptal edilmiş; genellikle “devlet dinin değil, din devletindir” anlayışıyla hareket edilmiştir. Yani dört halifenin de “kanuna uyma” ilkesi artık çoğunlukla “kanunu kendine uydurma” şeklinde bir değişime tabi tutulmuştur (İslamoğlu, 2017: 44,45,81).

Emeviler Devri’nin sona ermesinden sonra da, güç ve dini sahiplenme kudreti açısından Sünni halifelik uygulanmaya devam edilmiştir. Şiilik de muhalif cephe olarak başkaldırı mahiyetinde ilerleme sarf etmiş, sistemli bir güç haline getirilmeye çalışılmıştır. Zamanın ilerlemesiyle, hem Sünnilikte, hem de Şiilikte farklı anlayışlar ortaya çıkmıştır. Farklı anlayışların çoğalması, o dönemin alimlerinin düşüncesinde bazı düzenlemelerin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Örneğin; Sünnilik doktrininde ilk başlarda sayıları yüzlere ulaşan İslam hukuku okulları -birçoğuna bakıldığında her biri bir mezhebe tekabül etmiştir- İslam’ın dağılacağı gerekçesiyle, 1075’e kadar bir takım

hamlelerle dörde indirilmiştir¹ (Lindholm, 2004: 267,268). Dolayısıyla Emevi Dönemi'nde değişen anlayış, daha sonraki süreçte devletlerin yer yer yaptığı bazı uygulamalarda etkisini göstermiş, hatta bu uygulamalara, iyi olsun veya kötü olsun, meşruiyet zemini kazandırmıştır. Bu çalışmada, bu dönüşüm göz önünde bulundurulmuştur.

Türkiye ve İran topraklarına tarihsel perspektiften bakıldığında, geçmişteki uygulama ve inanç dogmalarının günümüzde bu iki devletin bazı politikalarında etkisini görmek mümkündür. Sünnilik ve Şiilik oluşumları, bu iki devletin hakim olduğu topraklarda var olmayı başarmışlardır. Özellikle devlet doktrini haline gelerek güçlenen bu iki mezhep hareketi, bu politik güçlenme sürecinde öncelikle Sünniliğin devlet politikası olduğu tarihi verilerden de anlaşılan bir gerçektir. Şiilik ise, Olcaytu Dönemi hariç, 16. yy.'a kadar, yeraltı propaganda şeklinde var olmayı başarmış, bu yüzyılda da, devletin temel politikası haline gelerek, yayılma sürecine hız kazandırmıştır. Bu yüzyıldan sonra, İslam'ın içinde oluşan karşıt hareketler, artık devletlerin de gündeminde yer edinmeye başlamıştır (Sander, 2013:123,124). Bugün itibariyle Orta Doğu'nun gündemine bakıldığında, Sünni-Şii çatışmasından sıklıkla bahsedildiği görülmektedir. Bölgede iki büyük güç olarak lanse edilen Türkiye ve İran'ın, halklarının mezhepsel farklılıkları dolayısıyla, güttükleri politikaların da farklılıklar göstermesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bakımdan çalışmada mezhepsel okumalar, dinin özünde var olan bütünlük kıstasıyla değil, toplulukların din anlayışı çerçevesinde eklemlmelerle oluşturdukları iki ayrı hareket olarak yapılması daha doğru olacaktır.

20. yüzyıl, devletler ve milletler açısından oldukça hareketlik arz eden olayların vuku bulduğu bir dönemdir. Yüzyılın ilk yarısında savaşlar sıklaşmış, ikinci yarısında ise küreselleşmenin doğurduğu sorunlar politikaları yönlendirir hale gelmiştir. 1973 Petrol Krizi'yle Batı ülkeleri köklü bir ekonomik yeniliğe girmiştir. Bu değişimin Orta Doğu'ya yansıtılması ise kaçınılmaz olmuştur. Orta Doğu'nun karmaşık bir yapısı mevcut iken, dış devletlerin bir değişim entegre etmesi, bölgeyi daha çok karıştırmıştır. Bölgedeki kültürel ve dini oluşumlar iyi takip edilmiş ve kontrol mekanizmaları oluşturularak, bir takım faaliyetleri destekleme veya karşı güç oluşturma çabası içerisine girilmiştir. Ayrıca bölgesel liderlerin petrolü sahiplenme yarışı, İran'ın 1980'den

¹ Bu dört mezhebin kurucuları el-Şafi, İbn Hanbel, Malik bin Anas ve Ebu Hanife'dir (Lindholm, 2004: 267,268).

sonra monarşilere karşı cephe alması ve dini bloklar oluşturulması, bölgedeki sorunların bazılarının nedeni olmuştur. Bu ortamda, Türkiye ve İran'ın bölgesel politikaları sık sık iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Yaşananlar her ne kadar savaş derecesine varmasa da, siyasal mücadele olarak kendini göstermiştir. Keza Türkiye ve İran, özellikle son bir yüzyıla bakıldığında, içerik olarak siyasi ve yönetsel farklılıklar yaşamışlardır. Türkiye'de; 1920'lerde demokrasi yönetimine geçilmesine rağmen, İran; monarşi sistemiyle devam etmiştir. Yine Türkiye'de laiklik korunurken, İran'da teokratik yönetim her zaman var olmuştur ve 1979'da da anayasadaki yerini korumuştur. Özellikle 1980'lerden sonra İran, Orta Doğu'da siyasal İslam'ı yaymak ve radikal İslami grupları destekleme faaliyetine kalkışmıştır. Bu radikal grupların birçoğu ise, Türkiye'yi Batı ve düşman kampında tanımlamıştır. Üstelik Filistin-İsrail meselesi, iki ülkenin politikasında sık sık yer edinmiştir. İran, İsrail'in varlığını kabul etmemekte ve Orta Doğu'daki barış sürecini bozmaya çalışmaktadır. Türkiye ise aksine barışı sağlama rolünü üstlenmekte ve Filistin'in destekçisi olmasına rağmen, İsrail ile ilişkilerini sürdürmektedir (Keskin, 2009: 48). Dolayısıyla Filistin Sorunu üzerinde yapılan her türlü tasarrufta, Türkiye ve İran'ı görmek mümkündür. Ayrıca Suriye'de 2011'den itibaren yaşanan Arap Baharı süreci, Sünni-Şii rekabetinin tekrardan konuşulmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan çalışmanın sınırlarını bu iki konu belirleyecektir.

Filistin ve Suriye sorunlarıyla alakalı yapılacak araştırmalarda, özellikle 1990'lar ve sonraki süreçte yaşanan olaylar için, "radikal/siyasal İslam" ve "ılımlı İslam" kavramları sıklıkla kullanılacaktır. Zira daha önceki süreçte başlayan Soğuk Savaş Dönemi'nde uluslararası arenada, ihtiyaca göre, Realizm ve İdealizm anlayışıyla bir takım hamleler yapılmış ve iki kutuplu sistemin doğurduğu barış ve çatışma kuramları çerçevesinde hareket edilmiştir. Bu kuramlar içerisinde bazı kavramlar, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin² Orta Doğu'daki güç mücadelesi sonucu, 1979 yılında Afganistan'ın işgali ve İran Devrimi hemen öncesi ve sonraki süreçte sistemleştirilmiştir. SSCB'nin etkisini arttırmasına mukabil, ABD "Yeşil Kuşak" adı altında bir hamleyle karşılık vermeye başlamıştır. Genel olarak "gerilla tipi" örgütlenme şeklinde vuku bulan bu örgütlere, asker gönderme teşebbüslerine de kalkışılmıştır. Fakat 1990'larda Yeşil Kuşak müttefikleriyle aralar bozulmuş ve 11 Eylül Saldırısı sonrası bu gruplar, terör ile

² Daha sonra Rusya Federasyonu olarak değişecektir.

suçlanıp, “radikal dinci teröristler” olarak adlandırılmışlardır. Tabi bu durum, politikanın renk değiştirmesine de neden olmuş ve ABD “ılımlı İslam” adı altında yeni müttefik arayışına girmiştir. Bu kavram; kültürel İslam, sufi İslam, liberal İslam, demokratik İslam olarak çeşitli isimlerle de anılmıştır. ABD, bu müttefiklerle, Orta Doğu’da güç toplamaya çalışmış, asker gönderme stratejisi azaltılmış veya terk edilmiş ve onlara para, teçhizat gibi yardımlarda bulunmuştur. Bu güç dengesi, istenildiği düzeyde tek bir aidiyetle yürümemiş, ABD için kimileri ‘iyi’, kimileri ‘kötü’ olarak görülmüştür. Keza ABD’ye bakış da, bu yönde olmuştur. Fakat ılımlı İslam’ın en büyük amacının, Batı’ya ve değerlerine iyi gözlerle bakılması ve ABD’ye karşı olan direncin kırılması olduğu söylenebilir. Politik amaç olarak ise, Batı’nın bölge politikalarına karşı çıkılmaması ve bu politikalarla barışık olunması gösterilebilir (Şahin, 2008: 46-51; Arı, 2013: 510-512).

Yukarıda bahsi geçen kavramlarda kullanılan “İslam” kelimesinin, Kur’an-ı Kerim’i temel alan İslam ima olduğu aşikardır. Fakat önüne alınmış herhangi bir kavram ile birlikte kullanıldığında, yeni bir anlayışa atıf yaptığı unutulmamalıdır. “İslam” kelimesi, bu kavramlarda anlam olarak, politik bir zemine oturtulmuş ve dine yatkın olan kimselerin veya yöneticilerin, bu uğurda verecekleri mücadelelere nazaran sistemleştirilmiş şekliyle kullanılmıştır. “İlîmlî” kelimesi, Batı ve ABD değerlerine yatkınlık (taklit de olabilir) sözkonusu olduğu gibi, bu devletlerin bölgedeki politikalarına da katkıda bulunulması veya en azından karşı çıkılmaması anlamlarını karşılamıştır. “Radikal” kelimesi ise “aşırılık” söz konusu olmakla beraber, dini özgürlüğe ve Batı değerlerine karşıtlık olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla çalışmada kullanılan bu kavramlar bu şekilde anlaşılmalıdır. Türkiye ve İran’ın hangi politik düzeyde ve ne şekilde hareket ettikleri ise, çalışmanın ana sorununu oluşturmaktadır.

Çalışma üç bölümde incelenecektir. Birinci bölümde Sünnilik ve Şiilik hareketlerinin oluşması, bu hareketlerin Anadolu ve İran topraklarına yayılması ve bu topraklarda güç kazanması süreci açıklanacaktır. Bu açıklamalar yapılırken, ilk oluşum aşamasında birçok inanış ve ileri sürülen görüş olmasından ötürü, konunun uzamaması ve diğer konularla ilişkin kesilmemesi için, yönetsel olaylara ağırlık verilecektir. Bu yöntem ile bazı politik vurgulamaların anlaşılmasına da ışık tutulmuş olunacaktır. Bunlar aktarılırken de, ilk önce Arap Yarımadası’ndaki genel anlayışa değinilecektir. Ayrıca bu bölümün son kısmında 1980’lere kadarki tarihsel süreç ele alınırken,

bütünlük açısından kopukluk olmaması adına, Anadolu ve İran topraklarında vuku bulan bazı değişimlerde dinin yeri ve etkisine kısa bir şekilde değinilecektir. Bu bölümde; “Sünnilik ve Şiilik mezhepleri nasıl oluşmuştur? Sünnilik ve Şiilik hareketleri Anadolu ve İran topraklarına yayılma süreci nasıl gerçekleşmiştir? Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş aşamasından, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına değin, Anadolu’daki dini anlayışın, politik düzlemde evrilme süreçleri nasıl olmuştur? Safevi Devleti’nin kurulduğu 16. yüzyıldan, 1979 İran Devrimi’ne kadar, İran topraklarında, dini paradigmanın, yönetim anlayışındaki değişimi hangi yönde gerçekleşmiştir?” soruları açıklığa kavuşturulacaktır.

İkinci bölüm iki genel başlıktan oluşmakta olup, birinci başlıkta, bugünkü İran politikasının temellerini atan İran Devrimi’nden ve mimarı olan Humeyni’nin oluşturduğu politik anlayışından bahsedilecektir. İkinci başlıkta ise, Türkiye’deki 1980’lerden Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)’nin kuruluşuna kadarki süreç ele alınacaktır. Özellikle 1990’lardaki bazı gelişmelere değinilerek, partinin kuruluş ideolojisinin ne olduğu da açıklanmış olacaktır. Bu bölümde; “İran’da 1979 Devrimi ile temeli atılan ve sonraki süreçte etkisini devam ettiren dini-siyasi anlayış nedir? 1980’li ve 1990’lı yıllarda Türkiye’de dinin politik eksene aktarımı hangi doktrinlerle gerçekleşmiştir? AK Parti’nin kurulmasında etkili olan hamleler nelerdir?” soruları açıklığa kavuşturulacaktır.

Üçüncü bölümde ise 2002 yılından sonra, Türkiye’nin ve İran’ın bölgesel tavrı ve çabası tartışılacaktır. İran’ın bölgeye yönelik dış politikasında, hem ABD’nin İran’ı “Şer Eksen” tanımlamasına dahil etmesi, hem de 2011’de Suriye İç Olayları’nın başlaması dolayısıyla, din unsuru daha keskin sınırlarla yer edinmeye devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Filistin Sorunu’nu uluslararası aktörlerle görüşmelerine taşımıştır. Ayrıca ABD ve Batı ile ilişkiye ılımlı bakan Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar gibi ülkelerin, ABD’nin Irak’ı işgalinden sonra bölgede etkilerinin artması, İran ve bu ülkeler arasında “etki sınırlarının genişletilmesi” savaşının dozunu arttırmıştır. Suudi Arabistan, İran’ın etkisini daraltabilmek için, kendisiyle aynı görüşte olmayan Sünni yapılanmalara dahi destek sunmuştur. İran, her ne kadar başlarda Irak’taki Sünni yönetimi “Saddam başatlığındaki Baas etkisini yok etmek” adına tanımış olsa da, Körfez ülkelerdeki Şiilere desteklerini arttırmaya yönelmiştir. Bu minvalde İran, Sünni ailenin krallığıyla yönetilen ve nüfusunun yaklaşık %60’ından fazlası Şiilerden oluşan

Bahreyn’de, yönetime karşı ayaklanan şii kesime desteklerini arttırmıştır. Türkiye ise AK Parti iktidarlığında, ABD ve Batı  lkeleri güdümünde hareket eden Katar, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri ile ilişkilerini genişletme yoluna gitmiştir. Mısır’da da bölgesel gücü yüksek olan Sünni kimlikli Müslüman Kardeşler’e destek vermiştir. Bu destek için, Türkiye, Katar ile ilişkilerine daha çok önem vermeye başlamıştır.

Filistin Sorunu ve İsrail ile ilişkiler meselesi, Orta Doğu bölge siyasetinde, İşlam dini adına, tüm genel argümanların kullanıldığı olgular olmuştur. 2002 yılından sonra Türkiye ve İran yöneticileri de, din-politika çerçevesinde incelendiğinde, bu olgulara yönelik dini argümanlarını kullandıkları görülmüştür. Ayrıca 2011 yılında Suriye İç Olayları’nın başlamasıyla, uluslararası bir gerilimin çıkmasının yanında, bölgede, mezhebi bir rekabet ve çatışmanın da şiddetlendiği görülmüştür. Bölgesel düzeyde yapılanan Sünni ve şii gruplar, Suriye bölgesinde g c arttırımına gitmişlerdir. Bu da bölge aktörleri tarafından, Suriye İç Olayları’nda, mezheplere de hitap edecek derecede, dinin daha derin argümanlarının kullanılmasına neden olmuştur. Türkiye ve İran yöneticilerinin, bölge ülkelerine ve halklarına karşı dini-politik yönden yaklaşımı, hem dinin genel argümanlarının  ne sürüldüğü Filistin Sorunu’na, hem de mezheplere hitap edecek argümanların kullanıldığı Suriye İç Olayları’na yönelik politikalarıyla benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, 2002 yılından sonra Türkiye ve İran’ın bölgeye yönelik dini politikaları, Filistin ve Suriye  rnekleri baz alınarak incelenecektir. Ayrıca Suriye başlığı altında Arap Baharı’nın nasıl başladığına  zet şekkinde değinilecektir.

   nc  bölümde; “Türkiye’nin, dini ve kültürel bağlar üzerinden, Filistin Sorunu’na yönelik yaklaşımın ve geliştirdiği söylemlerin, Orta Doğu halkları üzerindeki etkisi nasıl olmuştur? Türkiye’nin, Suriye İç Olayları’na müdahil olmasındaki hassasiyetinin nedenleri nelerdir? Türkiye, Müslüman Kardeşler’e ve  zg r Suriye Ordusu’na desteklerinin meşruiyetini hangi zemine oturtmuştur? İran’ın “devrim ihracı” politikası, bölgesel dengelerde, ne gibi değişikler ortaya çıkarmıştır? İran’ın, Filistin Sorunu’na yönelik dini yaklaşımı hangi yönde gerçekleşmiştir? İran, Suriye İç Olayları’nda, Suriye ile olan tarihsel ve kültürel bağınının, politik zemine aktarımını nasıl gerçekleştirmiştir?” soruları açıklığa kavuşturulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜNNİ VE Şİİ DOKTRİNLERİNİN OLUŞUMU VE TARİHSEL REKABETİ

1.1. İSLAMİYET’TE SÜNNİLİK VE ŞİİLİK YÖNÜNDEN İLK FARKLI OLUŞUMLARIN BAŞLAMASI VE BU OLUŞUMLARIN MEZHEP HALİNE GELMELERİ

Müslümanlık doğmadan önce, Arap topraklarında, ticari amaçla kümelenen şehir devleti ve bu devlet ile ilişki içerisinde bulunan silahlı göçebeler ve vadi yerleşikleri bulunmaktaydı. Her bir grup özerkliğini korumakla birlikte, kendi bölgelerinde yer alan tapınaklar, el yapması eşyaların satıldığı yerler ve pazar yerleri, şehre bağlı olarak faaliyet göstermekteydi. Dolayısıyla soy bağı, aşiret, töre ve yerel tanrıların koruyuculuğunun getirdiği bir takım sınırlamalar haricinde -bu sınırlamalar oldukça azdır- bu gruplar, birbirine karşı serbest hareket etmişlerdir. Kapsamlı bir kontrol sisteminin olmaması iç çekişmelerin çoğunlukla durdurulamadığı ve farklı grupların iktidar ve prestij sağlamak için şiddete başvurduğu bir ortamın oluşmasına sebebiyet vermiştir (Lindholm, 2004: 134).

6. ve 7. yy.’da bu topraklarda meydana gelen bir takım olaylar ve dogmalar, toplumsal yaşamın bir parçası olarak görülmüş ve var olan sınıf anlayışı, sadece yaşam tarzında değil, yöneticilik unsurunda da değişime uğramaya başlamıştır. Hz. Muhammed’in doğduğu zamanlarda “Kabilecilik” anlayışının var olduğu ve bu anlayışın detayına inildikçe de, ekonomik unsurların toplumsal itibarı oluşturmada etken olduğu görülmektedir. Bunun belirtilerine Hz. Muhammed’in, yöneticilik vasfına haiz görülmemiş bir kabileden olması ve normal ekonomik düzeydeki bir ailede dünyaya gelmesi dolayısıyla, yöneticiliğine bölge eşrafının karşı çıkması olayında rastlamak mümkün olmuştur. O dönemin Arap kabile reisleri, Hz. Muhammed’in Peygamberliğine yönelik sitemde bulunmuş ve Kur’an’ın, Mekke ve Taif büyüklerine indirilmesi gerektiği kanaatini öne sürmüşlerdir. Onlara göre; “Peygamberlik yetim ve soylu

olmayan zata mı kalmıştır!” (Hatipoğlu, 2005: 138). Dolayısıyla Arap topraklarındaki bir nevi seçkin anlaşıpın, Müslümanlık’tan önce var olduğu görölmektedir.

H. Muhammed’in gerek karizmatik otoritesi, gerekse vahiy yoluyla elde ettiği bilgileri, bir başkaldırı derecesinde uygulamaya koymasıyla, bir dayanışma ekolünü ortaya çıkarması, yeni bir toplumsal düzenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Arap pratiklerinde soy bağını temsil eden “kan kardeşliği”, yerini “inanç kardeşliği”ne bırakmıştır. Ayrıca yaşanan Hicret Olayı’yla da, hem mevalilik anlayışı, hem de bedevi gelenekleri değişime uğramıştır. Eski toplumsal düzendeki birçok uygulama, değişime tabi tutulmuştur. Yeni düzende oluşan topluluğa “ümme” denilmiş ve ümmete girişler ne soya, ne mal varlığına endekslenmiş ve kabul eden herkese açık hale getirilmiştir. Eskinin birleştirici gücü olan kabile asabiyye³ anlayışı yerine daha dayanıklı ve sağlam olan tek bir Yaratıcı’ya inanılması ve itaat edilmesi anlayışı getirilmiştir. Bu anlayış, bu topraklarda yeni bir bağ unsuru haline gelmiş, bir kimlik oluşturmuştur. Tabi ki aşiret anlayışını değiştiren ve evrensel hale gelen yeni anlayış beraberinde otorite ilişkilerini de değiştirmiştir (Lindholm, 2004: 136-137).

Yönetici sorununun bir bağlamda çözüme kavuşturulması, vahiyde aranmış ve en iyi yolun, tek olan Yaratıcı’da olduğu fikri oluşmuştur. Her ne kadar yönetim biçimiyle alakalı bir bilgi, Kur’an’da yer almasa da, Nisa Suresi 59. Ayeti’nin nazil olmasıyla, inananlar çareyi vahyi tebliğ edende aramışlardır. Bu ayette yer alan: “Siz ey iman edenler! Allah’a, Peygamber’e ve aranızdan alanlarında yetkin ve otorite sahibi olanlara (ülül-emre) itaat edin; bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah’a ve Peygamber’e götürün; tabi eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız. Bu, en iyi seçimdir ve sonuç açısından da en verimli olandır.” sözü, zaten karizmatik karakteriyle liderlik sıfatını kazanan H. Muhammed için, yöneticilik sıfatının da kendisine oldukça uygun olduğu, halk tarafından bir tasdik niteliği taşımıştır (Lindholm, 2004: 137,138). Bu değişim, sadece içte değil, dış ilişkilerde de önemli gelişmeler yaşanmasına sebep olmuş, hatta ilerde dört halife döneminde de yapılan fetihler ve uygulanan anlayış, Arap Yarımadası’nın sosyal ve siyasi yapısını derinden değiştirmiştir (Pirenne, 2014: 25,26).⁴

³ Asabiyye, kelime olarak “toplumsal kaynaşma” anlamına gelmektedir. Bir tür toplumsal dayanışma ve güç ekolü olarak değerlendirilmiştir. Kabilecilik anlayışı bu bakımdan dönemin reisleri ve halk eşrafı tarafından önem arz etmiştir.

⁴ Pirenne’ye göre yayılım sonucu Akdeniz kavimler topluluğu sona ermiş ve bu topraklar üzerinde Hristiyan inancının yerini Peygamber’e bağlılık, Roma Hukukunun yerini İslam Hukuku, Yunan ve Latin dillerinin yerini Arapça almıştır. Yani Doğu ile Batı birbirinden kopmuştur (Pirenne, 2014: 25).

Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim, yönetim ile ilgili birçok ilke belirlemiştir. Bu ilkelerden en önemlileri, adalet ve istişare ilkeleridir. İnananlara yüklediği görev ise vahye itaat etmek ve tebliğde bulunmak olmuştur. Hz. Muhammed, bu ilke ve görevleri yerine getirmeye çalışmış ve Müslüman olmayanlarla da (Yahudiler) sözleşme yoluna gitmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra, bir yönetim boşluğu oluşmuş ve hangi usul ile yönetici seçileceği üzerinde tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda, Hilafet Sistemi üzerinde karar kılınmıştır (Çaha, 2010: 71,72). Üzerinde karar kılınan bu sistemde, halifelik makamı daha önceki sistemden farklılık arz etmiştir. Bir kere soy bağı ile belirlenme -her ne kadar tartışmalar devam etse de- terk edilmiştir. Ayrıca seçilen yöneticinin "efendi" mertebesinde olmadığı savı desteklenmiş, yetersiz kaldığı takdirde teorik olarak iktidarlığına son verilmesi gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu durumu, ilk halife Hz. Ebu Bekir'e ait olduğu iddia edilen, şu sözler kanıtlar niteliktedir (Lindholm, 2004: 145,146):

Ben sizin üzerinizde yetkili kıldım, fakat ben aranızdaki en üstün kişi değilim. Eğer doğru çalışırsam bana yardım edin; eğer yanlış yaparsam beni doğru yola sokun! ...Ben Allah'a ve elçisine itaat ettiğim sürece siz de bana itaat edin; eğer ben onlara itaatsizlik edersem sizin de bana itaat etmeniz gerekmez.

Hz. Muhammed'in damadı olan Hz. Ali de, bu anlayışa kanaat getirmiştir. O da kendi yöneticilik döneminde Mısır valisine mektup göndermiş ve yöneticinin kendisini büyük görmesini ve efendi olarak halka yaklaşmasını kınamış ve bu durumun Allah katında aşağılık bir seviyede olduğunu bildirmiştir (Lindholm, 2004: 146).

Değişen bu toplumsal anlayış, aslında tam olarak eski uygulamaların terk edildiği manasına gelmemektedir. Ekonomik, siyasi, dini vb. ritüeller, eski-yeni çatışması içerisinde belirsizliğin baş göstermesiyle, gerek kişisel, gerekse de toplumsal menfaatler çatışır duruma gelmiştir. Bu ortamda çeşitli gruplar güç ilişkisi içerisinde görüşler ortaya sunmuş ve geçmişte yapılan bazı uygulamaları gerekçe göstererek, yöneticinin belirlenme biçimini kendilerince açıklamaya ve bu doğrultuda hareket etmeye başlamışlardır. Her ne kadar ilk dönemlerde bu isimlerle anılmasalar da, Sünnilik ve Şiilik hareketleri, Orta Doğu'da etkinliklerini sürdürmektedir. Müslümanlar arasında genel kabul, Sünniliğin aslında en başta var olduğu ve diğer bütün hareketlerin muhalif tavırlarla ondan koptuğu yönünde olmuştur. Dört Halife Dönemi'nden sonra Müslümanlar için Hz. Muhammed'in söylemiş olduğu söz ve yapmış olduğu davranışlar önem arz etmiştir. Sünnilik, sünnet kelimesinden türemiştir. Sünnet; Hz.

Muhammed'in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışları ve herhangi bir konuda söylemiş olduğu söz anlamına gelmektedir. Şiilik ise Şia kelimesinden türetilmiş olup “yandaş, taraftar” anlamlarına gelmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>). Fakat bu tanımlar saf haliyle mezhep oluşturmadığı için, önce Şiilik ve Sünniliğin ıstılah (terim) anlamlarını ortaya çıkaran sürece değinmek gerekmektedir. Sünniler, her ne kadar Hz. Ali'yi de dahil edip dört halifeyi kabul etmişlerse de, Şiiler sadece Hz. Ali'nin yöneticiliğinin hak olduğunu iddia etmişlerdir. Fakat muhaliflik sadece bunlarla da sınırlı kalmamış, çeşitli terimler türetilerek, bir toplumsal yaşam ideali haline getirilmiştir. Şiilerin öne sürdüğü bazı toplumsal olaylara değinmek aslında Sünnilerin de çizdiği yolu anlama durumu doğurmaktadır. Dolayısıyla, Orta Doğu'daki siyasetin geleneksel olarak nasıl şekillendiğini kavrayabilmek adına, Şiilerin kanıt gösterdiği bazı toplumsal olayların, üç grupta incelenmesi yerinde olacaktır.

1.1.1. Hz. Muhammed'in Sağlığında ve Hastalığı Sırasında Gerçekleşen ve İhtilaf Sebebi Yapılan Bazı Olaylar

Hz. Muhammed'in sağlığında ihtilaf konusu edilen olay denince, akla ilk Gadir-i Hum Vakası gelmektedir. Gadir-i Hum, Mekke ile Medine arasında kalan, bataklık ve sazlıklardan oluşan bir yerdir. Aktarılanlara göre Hz. Muhammed, Veda Haccı dönüşü, bir dinlenme yeri olmadığı halde, bu yerde önemli bir konuyu konuşmak maksadıyla konaklama kararı almıştır. Bu sırada Hz. Muhammed'e, Maide Suresi'nde yer alan 67. Ayet⁵ nazil olmuştur. Bu ayet ile, Hz. Muhammed'e indirilen her vahyi tebliğ etmesi emredilmiş, bunu yapmadığı takdirde elçilik görevini yerine getirmeyeceği vurgulanmıştır. Bunun üzerine Hz. Muhammed, herkes toplandıktan sonra, kendisine gelen ayeti toplananlara tebliğ etmiş ve kanaatlerini almak için de risalet görevini yerine getirip, getirmediğini sormuştur. Olumlu cevap aldıktan sonra, literatürde “sekaleyn” hadisi olarak da geçen, “Size paha biçilemez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve ehlibeytimi... Benden sonra bunlara sarılırsanız, asla sapıklığa düşmezsiniz.” sözünü söylemiştir. Sonra, Hz. Ali'yi sağ tarafına alıp, onun elini tutup kaldırarak: “Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!” demiştir. Bu açıklamalardan sonra, oradakiler sırasıyla gelip, Hz. Ali'yi

⁵ Maide 5/67: Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen hakikati tebliğ et! Eğer bunu (tam) yapmazsan, O'nun mesajını (hiç) tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlar(ın saldırısın)dan koruyacaktır. Kuşku yok ki Allah nankörlüğe (ittifak etmiş) bir topluma rehberliğini bahşetmez.

tebrik etmişlerdir. Hatta bu tebrik edenlerin arasında, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in de olduğu ifade edilmektedir. Bu yaşananların ardından, dinin tamamlandığını bildiren ayet (Maide 5/3)⁶ nazil olmuştur. İşte Şii iddialarına göre, dinin tamamlanmasını sağlayan unsur, Hz. Ali'nin imameti olmuştur (Fıglalı, 1996: 279).

İkinci bir husus, “vasi”lik sıfatından gelmektedir. Bilindiği gibi Hz. Ali, Hz. Muhammed'in hem amcasının oğlu, hem de kızı Fatıma'nın eşidir. Yani ondan olan çocukları, Peygamber'in soyu olarak addedilmiştir. Amcaoğlu olmasından ötürü Peygamber Dönemi'nde de “vasi” olarak sıfatlandırılmıştır. Hz. Muhammed'in risaletinin ilk dönemlerinde “Ve sana uyan müminlere kanadını indir” (Şuara 26/215) ayeti indirildiğinde, hısımlarını çağırıp, onlara dini tebliğ ettiği zaman, akrabalarından sadece Hz. Ali'nin kendisine olumlu yaklaştığı anlatılmaktadır. Hz. Muhammed'in insanlara, Hz. Ali için, “Bu benim kardeşim, vasim ve halifemdir; onu dinleyiniz ve itaat ediniz.” dediği nakledilmiştir (Onat, 1997: 84).

Diğer üçüncü bir olay, Hz. Muhammed'in hastalığı sırasında vuku bulmuştur. Hastalığının şiddetlendiği sırada Hz. Muhammed, başına toplanan sahabelerden kağıt ve kalem getirmelerini ve söyleyeceklerini kağıda geçirmelerini istemiştir. Bu isteğini yerine getirmek isteyen sahabeler olmuştur. Fakat Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu bazı sahabeler, kendilerine Kur'an'ın ve Peygamber'in sünnetinin yeterli olduğunu ve Hz. Muhammed'in hastalığının vahametiyle böyle bir talepte bulunduğunu gerekçe göstererek, kağıt ve kalemin getirilmesine gerek olmadığını söylemişlerdir. Bunun üzerine orada bulunanlar arasında büyük bir tartışma çıkmış ve bunu gören Hz. Muhammed, yanında tartışmalarını ve kendisini yalnız bırakmalarını istemiştir. İşte bu yaşananlar, Şiiler tarafından sürekli hatırlatılmış ve Hz. Ömer'in aleyhine kullanılmıştır. Onlara göre bu istek yerine getirilmiş olsaydı Hz. Ali'nin imameti kabul olunacaktı. Bu olay tarihte “Kırtas Olayı” veya “vasiyetname” olarak yer almıştır (Fayda, 44-45).

Bu üç hadise, kuşkusuz muhalif grupların birbirine karşı ileri sürdükleri savların birer deposu haline gelmiştir. Hatta, bu kadarla da kalınmayıp, birçok ayet üzerinde de kendi taraflarına hak çıkarma girişimleri olmuştur. Fakat örneklerle bu konuyu çoğaltmak yerine bu üç büyük hadisenin bazı tespitlerle irdelenip karşı görüş savının hangi dayanaklarla muhalefet edildiği anlaşılabilir. Aslında bu olayların yaşandığı

⁶ Maide 5/3:Yalnız Beni tazim edip, bana saygı duyun! Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım ve (Allah'a) teslimiyeti sizin için hayat tarzı olarak benimsedim...

dönemde hangi amaç ile hareket edildiği önem arz etmektedir. Hasan Onat'ın (1993: 22-26) tezine göre Gadir Hum meselesinin aslı, var olan durumdan farklı cereyan etmiştir. Veda Haccı'na gidişte, Hz. Ali ve yanındakiler arasında bir anlaşmazlık çıkmış, bunun üzerine konu, Hz. Muhammed'e intikal ettirilmiştir. Dönerken de Hz. Muhammed, uygun bir zamanı bulmuş ve soruları cevaplandırarak, Hz. Ali'nin kötü niyetli olmadığını ve ondan şikayet etmemeleri gerektiğini söylemiştir. Onat, olayın bu kadarla sınırlı olduğunu öne sürmektedir. Yine Onat'a göre; "Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır." sözü doğruluğunu korusa bile, bu sözün hilafet şeklinde anlaşılmaması gerekmektedir. Nasıl ki namaz, zekat, oruç, hac gibi önemli meseleler açık bir hüküm ile belirtilmiş ise, hilafet gibi önemli bir konu da, açıkça belirtilmesi gerekenler arasında yer almaktadır. Zira "vasilik" yönündeki iddialarda hilafete yönelik bir algının olmadığı kanaati mevcut olmuştur. Aynı şekilde, Kırtas Olayı'nda da, Hz. Muhammed'in bir şey yazdırmaması, olayın mahiyetinin yüksek olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak dönemin siyasi olayları, ıstılahi dereceye varacak şekilde yaşanmamıştır. Siyasi büyüme aslında istenmekte olup, bu istek imamet ile ilgili olmayıp, dönemin çekişmeleri içerisinde küçük çapta içtimai bir mahiyette vuku bulmuştur. Dolayısıyla sadece bu dönemdeki olaylarla ilişkili Sünni ve Şii doktrinlerinin geniş tanımının yapılması ve bazı terimsel inanışların açıklamalarının yapılması güç olmaktadır.

1.1.2. Hz. Muhammed'in Vefatından Sonra Halifenin Belirlenmesi ve Güç İlişkileri Kapsamında Rekabet Edilmesi

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslüman tebaa, ilk halifenin kim olacağını kararlaştırmaya koyulmuştur. Gerek yeni sisteme geçilmesinden, gerekse de çıkar ilişkilerinin su yüzüne çıkmasından dolayı, Arap halkında dağınık bir görüntü söz konusu olmuştur. Medineli Müslümanlar (Ensar), Beni Saide Gölgeği'nde toplanmış ve yönetici seçecekleri sırada, Muhacirler Hz. Ebu Bekir'in etrafında gruplanmış, Hz. Ali ve Zübeyir ise eve çekilmişlerdir. Halifeyi seçme teşebbüsü, ilk olarak İslam'a yaptıkları hizmetleri düşünerek, Medineli Ensar'dan gelmiştir. Ensar, Hazrec'in reisi Sa'd İbn Ubade'yi halife olarak seçecekleri sırada, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, birkaç Muhacir ile beraber meclise gelmiş ve seçimin gidişatını değiştirmişlerdir. Hz. Ebu Bekir, Ensar'ın İslam'a katkılarının çok olduğunu, fakat Arapların reislik işini ancak

Kureyşli cemaatten birine tanıyacıklarını, dolayısıyla onların da bu seçime dahil edilmelerini ve siyasi bütünlük için de, bunun doğru olacağını meclise bildirmiştir. O dönemde Muhacir Kureyşliler, mensubu oldukları kabilenin Araplar içerisinde şöhrete sahip olduğunu düşünmüş, dolayısıyla kendilerinden birinin reis seçilmesini istemişlerdir. Hz. Ebu Bekir, Muhacir Kureyşlileri de bu seçime dahil ederek, Hz. Ömer'i ve Ebu Ubade'yi namzet olarak göstermiştir. Ensar kendi aleyhine oluşan bu durumu görünce, bir hamle geliştirmiş ve iki namzeti de kabul edip, ikili başkan teklifinde bulunmuştur. Münakaşaların büyümesi üzerine Hz. Ömer, durumun tehlikeli bir hal almasından endişe ederek, Hz. Ebu Bekir'e elini uzatır ve ona biat ettiğini oradaki topluluğa duyurmuştur. Hz. Ömer'e göre yöneticinin meşveretle seçilmesi gerekmektedir; aksi takdirde anarşi çıkar, sadık kalma duygusu -özellikle savaşlarda- yok olur. Bu sınırlı biattan sonra, Medine Mescidi'nde yapılan umumi biatla, Hz. Ebu Bekir, ilk İslam Halifesi seçilmiştir (Hatipoğlu, 2005: 159-161).

İlk halife Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra, Hz. Ömer yeni halife olarak belirlenmiştir. Bu iki halifeye, Hz. Ali de biat etmiştir. Yani, Haşimoğulları biat konusunda bir problem çıkarmamıştır. Hz. Ali, hem Hz. Ebu Bekir'le, hem de Hz. Ömer'le uyum içinde yaşamış, hatta yer yer onlara danışmanlık yapmıştır. Fakat Hz. Ömer'in vefatından sonra oluşturulan Şura'da, Hz. Ali ile Hz. Osman'ın karşı karşıya gelmeleri, tarihi Emevi-Haşimi çekişmesinin tekrardan su yüzüne çıkmasına sebep olmuş, bu da tartışmanın yeniden alevlenmesinin önünü açmıştır. Kimileri Hz. Osman'a, kimileri de Hz. Ali'ye biat etmeyeceklerini açıklamışlardır. Sonuç olarak, Müslümanlar Hz. Osman'ı halife olarak belirlemiştir. Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk yıllarında Müslümanlar arasında sorunlar çıkmamasına rağmen, bu gidişat sonradan yerini çatışmaya bırakmıştır. Hz. Osman'ın, Ümeyyeoğullarını önemli mevkilere getirmesi ve onların kendilerini zengin etmeleri, ona karşı "Ümeyyeoğullarını kayırıyor" seslerinin yükselmesine neden olmuş, ayrıca valilerin kendi yönetimindeki insanlara karşı olumsuz icraatler sergilemesi de, bir kesim halkın Hz. Osman'a karşı ayaklanmasına sebep olmuştur. Medine'nin ileri gelenleri, taşralara mektuplar yazarak, halkı kışkırtmış ve Hz. Osman'a karşı harekete geçmişlerdir. Hz. Osman, kendi evinde saldırıya uğrayarak öldürülmüştür. Hz. Osman'ın vefatından sonra Müslümanlar, Hz. Ali'nin halife olmasını ısrarla istemiş, bu ısrarları gören Hz. Ali de bu görevi kabul etmiştir (Onat, 1997:104-106). Şii doktrinlerine göre hilafet, en başından beri Hz.

Ali'nin hakkıdır. Fakat Hz. Ali'nin kendinden önceki ilk üç halifeye biat etmesi, bu görüşleri muğlak kılmıştır.

Hz. Ali yöneticiliğe geçtiği sırada, Arap topraklarında oldukça keskin muhalif olayların yaşandığı ve siyasi yönden sert ayrılıkların başladığı bir ortam kendini hissettirmeye başlamıştır. Hem bölgelerde görev yapan yönetici kesiminin zalimce davranışları, hem de Hz. Osman gibi üst düzey bir yöneticinin acımasızca öldürülmesi, eski yumuşak karşıtlığı yok etmiş, yerine kanın ve anarşinin olduğu bir muhaliflik doğurmuştur. Bu ortamda, Hz. Ali'nin halifeliği döneminde, siyasal bir dağınıklığın var olduğu görülmektedir. Siyasi gelişmeleri etkileyen pek çok etkiden bahsetmek mümkün olmuştur. Bir kere dinin etkisi hala sürmektedir, fakat daha önce de değinildiği gibi, din “Kabilecilik” anlayışını tamamen yok edememiştir. O dönemlerde, bulunduğu kabileye göre hareket etmek, hala erdemlilik olarak addedilmiştir. Birçok kişi, kendi kabilesine göre hareket etme kararı almıştır. Ayrıca ekonomik gelişmeler de, bu dağınık görüntünün sebeplerinden bir diğeridir. Hz. Osman'ın son dönemlerinde ve Hz. Ali'nin yöneticilik döneminde, devlet kaynaklarının bazı kimselerin eline düşmesi, toprakların el değiştirmesi, devletin adil dağılımından hoşnutsuz olunması vb. ekonomik olaylar sıklaşmaya ve etkileri belirleyici olmaya başlamıştır. Keza kişisel çıkarların büyümesi de, yine dağınıklığın belirleyici etkeni arasında yer almıştır. Buna Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'ın, Muaviye'nin yanında yer almayı tercih etmesi, örnek olarak gösterilebilmektedir. Ubeydullah, babasına karşı yapılan suikastta parmağı olduğu gerekçesiyle, İran asıllı Hürmüzan'ı öldürmüş, bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Osman'dan kisas edilmesini istemişti. Fakat Hz. Osman bu cezayı uygulamamıştır. İşte bu yüzden Ubeydullah, Hz. Ali'ye karşıt tavır sergilemiştir (Demircan, 2013:175).

Hz. Ali, kendi yöneticiliği döneminde, en çok Hz. Osman'ın öldürülmesinin doğurduğu sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İşte böyle siyasal ayrılıklar sonucunda, farklı gruplar oluşmaya başlamıştır. Adnan Demircan (2013:176-179) bu grupları kabaca üçe ayırarak incelemeye tabi tutmuştur:

a) İlk grup Şiatu Osman (Osman taraftarları) olarak adlandırılmıştır. Bu kavram bulunduğu dönemde nitelik olarak dini olmayıp, siyasi içerikli olarak kullanılmıştır. Osman taraftarları, Ümeyyeoğullarının (özellikle Muaviye bin Ebu Süfyan) da içinde bulunduğu ve önemli bir kısmının da eyalet merkezlerinde ikamet ettiği kişilerden oluşmaktaydı. Ümeyyeoğulları hariç, bu gruptakiler farklı eğilimlere sahip olmalarına

karşın, ortak noktaları Hz. Ali'ye muhalefet etmeleridir. Fakat bazıları muhalif hareketleri desteklerken, bazıları da olayın aydınlatılmasını ve katillerin cezalandırılmasını beklemişlerdir. Hatta bu grubun, Hz. Muhammed'in eşi Aişe ile birlikte Zübeyir ve Talha'yı da destekledikleri bilinmektedir.

b)İkinci grubu ise Hz. Osman'ın muhalifleri oluşturmaktaydı. Aişe, Zübeyir ve Talha'nın liderliğini yaptığı bu grup, Hz. Osman'ın yöneticiliği sırasında halifeyi birçok icraatte tenkit eden kişilerdi. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra, onun kanından uzak durduklarını açıklayıp, katillerin cezalandırılmasını istemişlerdir.⁷

c)Üçüncü grup ise toplumsal çatışmalardan rahatsızlık duyan ve oluşan olayları fitne olarak adlandıranlardan oluşmaktaydı. Oldukça geniş bir yelpazeye sahip olan bu grubun bazı üyeleri önemli kişilerdi. Ayrıca bu grup içerisinde özellikle Hz. Osman'ın mağduriyetiyle karşı karşıya kalan ve Hz. Ali'yi destekleyen (Şiatu Ali) insanlar da yer almaktaydı. Ayrıca Demircan'a göre, Hz. Osman'ın katillerinin bu grubun içerisinde olduğu pek çok bilgi ile sabitlenmiştir.

Kabaca bu üç muhalif kesimin çeşitli çıkarlarının bir arada olduğu bu dönem, oldukça hareketli bir ortama sahne olmuştur. Hz. Osman'ın öldürülmesi, bazı kesimlerin kendi ideallerine ulaşmak adına harekete geçmelerine sebebiyet vermiştir. Hz. Ali Dönemi ve hemen sonrasında, Müslümanlar arasındaki kavga, savaş haline dönüşmüş ve binlerce Müslüman bu savaşlarda hayatını kaybetmiştir. Hz. Ali, her ne kadar istemese de, Cemel (Deve) Olayı'yla karşı karşıya kalmıştır. Burada Aişe, hem Hz. Ali'ye kişisel kırgınlığının olması⁸ hem de Hz. Osman'ın katillerinin bulunamaması gerekçesiyle; Talha ve Zübeyir de bazı yerleri kendi yönetimine verilmesi yönündeki taleplerinin, Hz. Ali tarafından reddedilmesi gerekçesiyle, ona karşı cephe almış ve savaş başlatmışlardı. Bu olaydan bir müddet sonra, Muaviye bin Ebu Süfyan da, yine Hz. Osman'ın faili meçhulleri meselesi üzerinden, Hz. Ali'yi yöneticiliğe layık olmamakla suçlamış ve kendi yönetiminin tasdikini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali ordusunu hazırlayıp, Muaviye'nin üzerine sefer (Sıffin Savaşı) düzenlemiştir. Muaviye taraftarları yenileceklerini anladıkları sırada, mızraklarına Kur'an sayfalarını asmış ve "düşmana karşı birlik olmalıyız" nidalarıyla, Allah'ın kitabının kendi aralarında hakem

⁷ Ümeyyeoğullarının Hz. Osman'ın kanından Hz. Ali'yi sorumlu tutmalarına karşın Hz. Ali, halkı kışkırtıkları gerekçesiyle Talha ve Zübeyir'i işaret etmiş, bu kanın onlardan istenmesi gerektiğini söylemiştir (Demircan, 2013:176).

⁸ Bkz. ifk Olayı

olmasını istemişlerdir. Hz. Ali, her ne kadar bunun bir oyun olduğunu düşünüp, kabul etmeyeceklerini söylemişse de, kendi ordusundan bir grup insan; “Allah’ın kitabına uymamak bize düşmez” diyerek, tehdit içerikli söylemlerle, Hz. Ali’yi bu konuyu onlara bırakmalarına ikna etmişlerdir⁹. Bu karardan sonra, iki taraf birer temsilci belirlemiş ve Hakem Olayı’nı gerçekleştirmişlerdir¹⁰(Çağatay ve Çubukçu, 1985: 11-15).

Hakem kararının ardından, ordu içindeki muhaliflerin zorlamasıyla Hz. Ali tarafından hakem tayin edilen Ebu Musa ile Muaviye bin Süfyan tarafından hakem tayin edilen Amr bin el-As bir araya gelmiş ve yöneticinin belirlenmesi için seçim yapılması kararı almışlardır. Bu kararı açıklamak için halkın karşısına geçen Ebu Musa, seçimin yapılabilmesi için Hz. Ali’nin yöneticilikten alındığını açıklamıştır. Buna mukabil Amr bin el-As, karara uymayarak Muaviye’yi yönetici olarak atadığını duyurmuştur. Bazı bölgeler Muaviye yönetimini kabul ederken, büyük bir kesim Hz. Ali yönetiminin devamını istemiştir. Bu olaydan sonra hem ordu içerisinde ayrışmalar, hem de ikili yönetim kendini göstermeye başlamıştır (Çağatay ve Çubukçu, 1985: 20,21). İşte Hz. Ali Dönemi’nde yaşanan bu olaylar göstermektedir ki, güç edinme uğraşısı tehlikeli boyutlara ulaşmış, Hz. Ali’yi halifelik makamında destekleyenler de, siyasi bir karakterle artık pasif taraftarlıktan vazgeçip, mücadele etmeye başlamıştır.

1.1.3.Halifelik Makamının Emevilere Geçmesi ve Farklılaşmanın Mezhep Hüviyetine Kavuşması

Hz. Ali’nin bir Harici tarafından (İbn Mülcem) öldürülmesinden sonra vuku bulan iki hadise, fırkalaşmanın adeta can damarı haline gelmiştir. Bu hadiselerden ilki, Hz. Ali’nin büyük oğlu Hasan’ın Halifeliği şartlı olarak Muaviye’ye devretmesi olayıdır. Hz. Ali’nin vefatının hemen ardından, Kufe ve Hicaz halkı, Hasan bin Ali’ye biat etmişlerdir. Fakat Hakem Olayı’yla meşru olmayan ikili halifelik sistemi, ortamın da elverişsiz olmasıyla, Hasan tarafından sona erdirilmiş ve Halifeliğin sadece Muaviye ile sınırlı tutulması gibi bazı istekler şart koşularak, halifelik Muaviye’ye devredilmiştir.

⁹ Aslında Hz. Ali, ordusunun içinde fitne oluşmasından dolayı bu kararı vermiştir. Çünkü Hz. Ali’nin yanında yer alanlar, onu zorlayanlara karşı cephe almışlardı. Yani Hz. Ali’nin yanındakiler, onu sonuna kadar savunacaklarını bildirmişlerdi (Çağatay ve Çubukçu, 1985: 15).

¹⁰ Hz. Ali Siffin’den dönerken, Kufe’ye girişte bazı askerleri hakem kabulünden dolayı Hz. Ali’yi suçlamış ve ordudan ayrılarak Harura’ya girmişlerdir. “Hüküm yalnız Allah’ındır” diyerek, Hz. Ali’nin yanlış yaptığını söylemişlerdir. Bunlar daha sonra “Hariciler” olarak adlandırılmış, ilk Anarşistler olarak anılmışlardır (Çağatay ve Çubukçu, 1985: 14,15). Burada dikkat çekici husus, her üç muhalif tarafın da -Hz. Ali, Muaviye, Hariciler- “Hüküm yalnız Allah’ındır” söylemiyle hareket etmeleri olmuştur.

İkinci önemli hadise ise Kerbela Olayı'dır. Hasan'ın vefatından sonra halk, kardeşi Hüseyin'e gelerek, abisinin intikamını¹¹ almaya hazır olduklarını söylemiştir. Hüseyin bunu reddetmiş, Müslümanlar arasında savaşın çıkmasına yanaşmamıştır. Fakat daha sonraları Muaviye, oğlu Yezid'e biat edilmesini isteyip, bazı kesimleri buna zorlayınca durum farklı bir boyut kazanmıştır. Yezid, babası öldükten sonra, Hüseyin'in biatını zor kullanarak almaya çalışmıştır. Kufeliler ise Hüseyin'i ikna etmiş ve ona biat ettiklerini açıklamıştır. Fakat daha sonra Yezid'in zoruyla vazgeçmişlerdir. Hüseyin, yanında ailesi ve bir grup ile, Kufe'ye doğru gitmiş, fakat vazgeçtiklerini öğrenince, geri dönmek için yola koyulmuştur. Bu yolculukta dinlenmek için konakladıkları Kerbela'da, Yezid'in ordusunun saldırısına maruz kalmış ve ailesiyle beraber orada katledilmişlerdir. Hüseyin'in, Yezid'i ilim, din, adalet bakımından yöneticiliğe uygun bulmaması ve buna karşı gelmesi, Müslümanlarca; Hüseyin'in zulme karşı direnen bir kahraman, Yezid'in ise kötülüğü temsil eden bir yönetici olarak anılmasına sebep olmuştur (Yılmaz, 2010: 251-255).

Halifelik Emevilere geçince, bu dönemde yapılan bazı uygulamalar, Hz. Ali taraftarlarını harekete geçirmiş, bir takım isyanların başlamasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca, Hasan'ın halifeliği devretmesi, birçok kişi tarafından şok etkisi yaratmış ve bu iktidarlığı benimseyememişlerdir. Bu kişilerden biri, Hucr bin Adiyy'dir. Adiyy Hareketi, aslında sadece bu iktidarlık mevzuuyla oluşmamıştır. Muaviye, göreve atayacağı valilere "Hz. Ali'yi kötüleme ve hutbelerde ona sövme; Hz. Osman'a ise rahmet dileme" ve ayrıca "Hz. Ali'nin taraftarlarına sert davranma" talimatı vermiş, valiler de bunu harfiyen uygulamaya koymuşlardır. İşte bu ağır sövmeleri duyan Adiyy ve arkadaşları, itibar meselesi üzerinden, hanedanlığa karşı ayaklanmışlardır. Bu isyan Adiyy ve arkadaşlarının ölümüyle sonuçlanmıştır (Onat, 1993: 54-58).

İsyan kotası, Adiyy Hareketiyle de sınırlı kalmamıştır. Kerbela Olayı'ndan sonra, birbiri ardına sıralanan isyanlar baş göstermiştir. Bunlardan biri, Tevvabun Hareketi adıyla tarihte yer almıştır. Kerbela Olayı'nda, orada bulundukları halde katliama göz yuman kişiler, daha sonra vicdan silsilesiyle karşılaşp, yanlış yaptıklarını vurgulayarak, az sayıda olmalarına rağmen, yönetime başkaldırmışlardır. Keza bunu kendi çıkarlarıyla da örtüştüğü varsayımıyla, Muhtar es-Sakafi Hareketi izlemiştir. Bu

¹¹ İddiaya göre Hasan'ın ölümü eşi tarafından gerçekleştirilmiştir. Muaviye'nin oğlu Yezid'in, kendisiyle evlenme vaadiyle, Hasan'ı zehirlemesi için, eşi Cade binti el-Eşas bin Kays'a haber gönderdiği ve onun da Hasan'ı zehirlediği öne sürülmüştür.

hareketler de, yönetim tarafından bastırılmıştır. Bu isyanların ardından, bir kesim halk arasında karizmatik lider arayışı hakim olmuştur. Kendi isyanlarına meşruiyet kazandırmak ve halkı savaşlarda motive etmek amacıyla, Hz. Ali'nin Havlet bint Cafer isimli eşinden olan Muhammed bin el-Hanefiyye'nin ölmediği ve onun koruyuculuğunda olduğu inancı (rec'at fikri) ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca vasilik gündeme getirilmiş, Hz. Ömer kötülenmiş, Hz. Ali'nin ilk halife ve imam olduğu görüşü sistemleştirilmiştir. Oluşan dışlanmışlık ve katliamlar da imamların icraatlerinde masum oldukları görüşünün halka kabul ettirilmesine olanak sağlamıştır. İşte bu aşamadan sonra, Şiiliğin tanımı şu şekilde yapılabilir (Onat, 1993: 15 ve 88-115):

Şiilik; Ali bin Ebu Talib'in Hz. Muhammed'den hemen sonra nass ve tayin¹² ile halife olduğuna inanan, imametın insanlığın sonuna dek Hz. Ali ve eşi Fatıma'nın soyunda devam edeceğini ileri süren, bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır.

Sünnilik ise -daha önce de değinildiği gibi- Hz. Muhammed'in söylemiş olduğu söz ve yapmış olduğu hareketlerin sistemleştirilerek, ona tabi olunmasıdır. Tabi olan Müslümanlar arasında, aslında en başından Sünnilik koşullarının var olduğu kabul edilmektedir. Fakat Şiilik sistemleştikten sonra, dört halifenin de (özellikle Hz. Ömer'in) halifeliğinin hak olduğunun kabul edildiği sürekli vurgulanır hale getirilmiştir. Sünnilik ve Şiilik, halk arasında vuku bulduğundan, aslında ilk başlarda Emevi Devleti yöneticilerine muhaliflik açısından eşit mesafede oldukları söylenebilmektedir.

Sünni ve Şii arasındaki ilk fark, “yöneticilik” (başkan) sorunu üzerinde olmuştur. “Halife” ya da “imam”ın¹³ kim olacağı hususu, iki topluluğu karşı karşıya getirmiştir. Hz. Muhammed'in vefatı dönemine kadar götürülen bu ihtilafı konu, farklı bakış açılarıyla açıklanmış ve üzerinde belli teamüller öne sürülerek, mücadele edilmiştir. Sünni anlayışa göre halifelik, ilk etapta “eşitler arasında birinci” mantalitesiyle ve geçicilik/dünyevilik inancıyla başlamış, daha sonraları bunlara “irsiyet bağı” eklenerek, uzmanlaşma ekolüne dayalı bir kurum olarak benimsenmiştir. Bu anlayışa göre, dini konuların yorumlanması din bilginlerine (ulemaya) bırakılmıştır. Yani Sünnilikte halifenin siyasi yönü ve görevi, dini yönden daha ağır basmış ve ayrı bir düşünce sistemi içerisinde hareket alanı bırakılmıştır. Ayrıca ilk halifenin seçimle

¹² Nass, açıkça belirtilmiş, kesinlik bildiren söz ve davranış olarak; tayin ise belirleme, görev verme, atama olarak tanımlanmaktadır. Her imam kendinden önceki imam tarafından belirlenir ve bu belirlenmeye açık bir söz mahiyetiyle karşı çıkılması reddedilerek, itaat edilmesi şart koşulur (Akyol, 2013: 114,115).

¹³ Şiilik'te imam, yönetici olarak yer alır (Akyol, 2013: 113).

veya o dönemin şartlarına göre belirlenmesi anlayışı kabul edilmiştir (Akyol, 2013: 113,114).

Şii anlayışa göre ilk imam (halife) Hz. Ali'dir. Seçim veya çoğunluk, önem arz etmemektedir. Bu anlayışa göre Hz. Muhammed hayattayken, Hz. Ali'yi imam tayin etmiştir. Dolayısıyla her imam, bir önceki imamın tayiniyle belirlenmiş olmaktadır. Din-siyaset ayrı düşünülmemekte, imama dünyevi konumdan bağımsız, ruhani bir nitelik yüklenmektedir. Hatta Kur'an'dan bazı ayetler yorumlanarak, Hz. Ali'nin Allah tarafından belirlendiği savunulmuştur. Zira daha sonra oluşturulan On İki İmam Doktrini'ndeki diğer imamların tayinlerinin de Kur'an'da izler taşıdığı savı öne sürülmüştür. İmamların yanılmayacağı fikri hakim olmuş ve insan aklı ile kişisel muhakeme önemsizleştirilmiştir. Sünniliğin hukukta kabul ettiği "icma" usulü de reddedilmiştir (Akyol, 2013: 114-117).

Hz. Muhammed'in ailesini içine alan "ehlibeyt" kavramı ise, hem Sünnilikte, hem Şiilikte farklı anlamlar yüklenerek simgeleştirilmiş ve farklı kodlamalar ortaya çıkarılmıştır. Genel olarak bakıldığında Sünniler, ehlibeyt kavramını oldukça geniş tutarak, Hz. Muhammed'in bütün eşlerini, kızlarını, torunlarını, amcalarını, amcaoğullarını kapsayacak şekilde kullanmışlardır. Şiiler ise, sadece Hz. Ali, Fatıma ve onlardan olan çocukları bu kavrama dahil etmişlerdir. Bu anlamı karşılayan birçok kavram türetilmiştir. Örneğin; Benu Fatıma (Fatıma esas alınmıştır), Reyhanetü Resullillah - Seyyida Şebabi Ehli'l Cenne - Sıbtu Resulillah (Bunlar Hasan ve Hüseyin esas alınarak çıkarılmış; Hasan kolundan gelenlere es-Şerif, Hüseyin kolundan gelenlere es-Seyyid denilmiştir.) gibi farklı terimler oluşturulmuştur. Abbasilere yönelim olması ve karizmatik lider eksikliği, bazı kişileri Hz. Ali'nin, Fatıma'dan başka eşinden olan çocuklarını (Muhammed el-Hanefiyye) simgeleştirmekten geri kalmamıştır. Bunlar daha çok "aşırımcılar" olarak nitelendirilmiştir. Keza Sünni ve Şii eğilimli yönetimler, farklılıklarını hutbelere de yansıtmışlardır. Sünnilere göre okutulan hutbede dört halifenin de isminin geçmesine karşın, Şiilerin hazırladığı hutbede Hz. Ali haricinde diğer üç halifenin isminin okunmadığı dönemler olmuştur. Örneğin, İlhanlı hükümdarı Gazan Han, Şii imamların etkisiyle, gerek Şii alimlere danışarak, gerekse namazlarda okunan Tahiyat Duası'nı ileri sürerek hutbede ilk üç halifenin isminin zikredilmesini bidat olarak değerlendirmiştir. Ona göre bu duada Hz. Muhammed ve ailesine rahmet

dilenmiş, ama sahabelere rahmet dilenmemiştir (Şahin, 2009: 92-94 ve 98). Dini-siyasi-toplumsal tabanda oluşturulan kavramlar zamanla ideolojik bir kimliğe bürünmüştür.

1.2. SÜNNİLİK VE ŞİİLİK MEZHEPLERİNİN DEVLET DOKTRİNİ HALİNE GELMELERİ VE OSMANLI-SAFEVİ ÇEKİŞMESİNDE BU MEZHEPLERİN ETKİSİ

1.2.1. Emeviler Devri'nden Sonra Sünniliğin ve Şiiliğin Anadolu ve İran Bölgelerine Yayılması

Emevilerden sonra, Abbasilerin hüküm sürdüğü dönemde, Sünni Halifelik büyük bir güç toplamıştır. Fakat daha sonraları taht kavgalarının kızışmasıyla hanedanlık zayıflamış ve bir iktidar boşluğu oluşmuştur. Bu boşluktan yararlanan Büveyhiler ve İlhanlılar (Moğolların bir kolu), hem toprak genişletme, hem de bölgedeki dini güce katılma girişimlerinde bulunmuşlardır. Büveyhiler bu dönemde güç kazanmaya başlamış ve Şii hareketlerine ivme kazandırmıştır. Ebu Şuca Büveyh'in ölümünden sonra, üç oğlu bölgede etkisini arttırmış ve beraberce hareket ederek, güç sahibi olmuşlardır. Büyük oğul Muizzu'd-Devle iktidarının en başında, hilafeti kaldırmayı düşünmüşse de, daha sonraları yakınlarının, Şii Fatımi halifesinin Müslüman dünyada tek olmak için onu öldüreceğini söylemeleri üzerine, bu hamleden vazgeçmiş, Sünni halifelikle devam kararını almıştır. Fakat sonraları toprak işgallerine hız verince, belli bir güce ulaşmış ve Şiiliği ön plana çıkarmaya başlamıştır. Onun döneminde Şiilik, parlak bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde tutuklular, Şii olduklarını söylediklerinde, serbest bırakılmış, Şii geleneğine ait birçok kaynak yazılmış, törenler ve ayinler serbestçe icra edilmiştir. Ayrıca mescitlerin duvarına Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a lanet ifade eden yazılar asılmış, Muharrem ayında ağıtlar yakılmış, Gadir-i Hum Bayramı kutlanmaya başlanmıştır. Bu sayede Şiilik, İran'da yayılma göstermiştir (Azimli, 2005: 22-24; Hakyemez 2014: 16).

İran bölgesinde Muizzu'd-Devle Dönemi'nden sonra da, Şiilik ön plana çıkarılmaya devam edilmiştir. Şii olmayan halk, ikinci sınıf insan muamelesi görmeye başlamıştır. Şiiler bu topraklarda ilk defa bu hanedan ile akidelerini serbestçe yazmak ve yaymak imkanı bulmuşlardır. Büveyhilerin Bağdat'ı işgal etmeleri, bölgede büyük bir Sünni-Şii çatışmasını beraberinde getirmiştir. Bu çatışmanın daha da büyümemesi

adına yöneticiler, her ne kadar Şiiliğe önem verseler de, aşırılık yanlısı Şiilere destek vermekten kaçınmış ve yönetimin Sünni halifelliğini ortadan kaldırmamışlardır. Yani bu izlenen yol, hem Sünni devletler karşısında itibar sağlamakta, hem de Sünni halka karşı bir denge oluşturmaktaydı. Büveyhiler işgal ettikleri topraklarda, genel olarak şu şekilde bir yol izlemiştir: İç ilişkilerde Şii bir düşünceye sahip olunmuş, fakat Şiilik devlet doktrini haline getirilmemiştir. Yönetim için Sünni halifelik seçilmiş, fakat bu kavram iç ilişkilerde pek önem arz etmemiş, hatta halifelik sembolik hale getirilmeye çalışılmıştır. Sünni halifelik daha çok dış ilişkilerde kullanılmış, o dönemde tek Şii halifelik olan Fatımi halifesine biat edilmemiştir. Hatta sadece Bizans'a karşı birlikte hareket etmelerine karşın, Büveyhiler, Fatımilerin etkisine karşı çıkarak, Karmatilerle anlaşıp Fatımiler'e (Mısır'a) karşı saldırıya geçtikleri de olmuştur. Nitekim, Abbasi yönetiminin Fatımilerin nesebinin sahih olmadığına yönelik aldığı kararı destekleme ve Sünni halife Kadir Billah adına hutbe okutma da, icraatleri arasında yer almıştır(Azimli, 2005: 29-31).

Büveyhilerin yayılım gösterdiği dönemde Sünniler ise Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi sahabelerin büyüklüklerini öne çıkarmışlardır. Bu bölgede kurulan Samaniler, Büveyhoğullarına karşı olarak, Sünniliğe vurgu yapmaya başlamışlardır. Tabi ki sadece Samaniler böyle bir girişime kalkışmamıştır. Orta Asya'da bulunan Türkler, Kürtler ve bazı Arap kabileleri de, Şiiliğe karşı üstün mezhepçi bir tavır almışlardır. 10. ve 11. yüzyılda Selçuklu Devleti, başlarda denge politikası gereği, diğer mezhepleri dışlayıcı yaklaşımdan uzak bir şekilde, genel olarak Sünni-Hanefi bir inanç anlayışı benimsemiştir. Ama daha sonraki dönemlerde, dışlayıcılık tavrından feragat etmiştir. Bu yüzyıllarda, Şiilerin en büyük devleti olan Fatımiler yıkılınca, Selçuklular Şam bölgelerine kadar ilerlemiş ve orada ezanın Sünnilerin okuduğu şekilde okunmasını istemiştir. Bununla beraber, birçok uygulama Sünnileştirilmeye çalışılmıştır. Bağdat'a girilince de, bazı iş yerleri ve kütüphaneler yakılmıştır. Ayrıca Alparslan, Şiileri "Hilafetin düşmanı" ilan etmiştir. Bu Sünni baskı durumu, Moğolların Bağdat'ı istilasıyla son bulmuştur (Hakyemez, 2014: 17). Selçukluların Anadolu topraklarına yerleşmesi Sünniliğin de bu topraklarda yayılmasını kolaylaştırmıştır.

13. yüzyılda İran Selçuklularının ortadan kalkması ve Haçlı Seferleri dolayısıyla Anadolu Selçuklularının zayıflamış olması nedeniyle, İran, Irak ve Suriye bölgelerinde, siyasi ve içtimai açıdan karmaşık bir yapı meydana gelmiştir. Bu dönemde Moğol

hükümdarı Cengiz Han'ın torunu Hülagü tarafından İlhanlı Devleti (İran Moğolları) kurulmuştur. Bu karmaşık yapıda, bölgede iki etkili güç olan Sünniler ve Şiiler, İlhanlıların siyasetinde belirleyici rol oynamıştır. Kuruluş yıllarında genel olarak Sünniler, Moğolları terör ve tahrip yanlıları olarak görürken; Şiiler, Sünnilere oranla oldukça olumlu yaklaşmış ve Moğolları “beklenen Mehdi'nin çıkışını hızlandıran kavim” olarak nitelemişlerdir (Şahin, 2013: 18,20).

Şiiler, İlhanlılar Dönemi'ne kadar siyasi iradeyi etkileme çabasında bulunmuşlardır. İlhanlıların kurulmasıyla birlikte, yöneticilerin etrafını sarmaya ve önemli işlerde yetkilendirilmeye gayret etmiş, bu gayretler sonucunda da kadılık, defterdarlık, bekçilik vb. önemli mevkilerde görev almışlardır. İlhanlılardaki bu siyasi kuşatma, siyasi mücadelelerin yanında mezhep çatışmasının da büyümesine sebebiyet vermiştir. Siyasi yapılanma ve örgütlenmenin değişmesi, iktidar-halk arasındaki ilişkinin niteliğini değiştirmiş, mezhepsel söylemler kışkırtıcı bir kişiliğe bürünmüştür. Bu mezhepler arası kışkırtma, birçok insanın ölümüyle sonuçlanmıştır (Burada asıl paradigma siyasi tutuculuktur; Sünnilik, Olcaytu Dönemi'nde yerini resmi ideoloji olarak Şiiliğe bırakmış, fakat Ebu Said Dönemi'nde tekrar yerini almıştır.). Özellikle mahalleler arasındaki mezhepsel çatışmalar¹⁴ artmıştır (Şahin, 2013: 25,26,29,30).

İlhanlılarda, Gazan Han Dönemi'ne kadar, yönetsel olarak Sünnilik ön planda tutulmuştur. Keza Gazan Han da, aynı minvalde hareket etmiş, Şiilere dokunulmamasına özen göstermiştir. Fakat sonraları yaşanan bir olay, Gazan Han'ın Sünnilikten vazgeçmemesine rağmen, bir süre Şiilikten yana tavır takınmasına neden olmuştur. Bağdat Cami'nde, cuma namazını Sünni bir imamın kıldırıldığı gerekçesiyle, bu namazın kabul olmayacağını düşünüp, o günkü öğle namazını iade eden bir seyyidin, Sünni cemaatin saldırısına uğrayıp, öldürülmesi, Gazan Han'ın tepkisine yol açmıştır. Bu olaydan sonra, kısas yapılarak, saldırıya karışanlar için ölüm emri verilmiştir. Sadece bununla da sınırlı kalınmamış, çeşitli iddialarla, ilk üç halifenin ismi hutbeden çıkarılmış, bütçeden Şiilere pay ayrılmıştır. Fakat Sünnilerin büyük tepkisiyle karşılaşınca, bir denge kurmaya çalışmıştır (Şahin, 2009: 97,98).

¹⁴ Bu dönemde fıkhi mezhepler arasında da gerek ittifak, gerekse çatışmaların çıktığı görülmüştür. Hanefiliğin daha çok gayri Arap halkı (mevali) temsil etmesi ve bazı nedenlerin de vuku bulması, Hanbelilere karşı, Hanefi-Şii ittifakı oluşmasına sebep olmuştur. Ayrıca, rivayete göre, Olcaytu Dönemi'nde, Olcaytu'nun arzu etmediği halde, nakibi Aveli ve oğullarının öldürülmesini emretmesi ve bu ölümleri Hanbelilerin sevinçle karşılaması, hükümdarı oldukça kızdırmıştır. Ceza olarak Hanbeli kadısı kör bir eşeğe bindirilip, başına vurularak, meydanda gezdirilmiştir. Ayrıca Hanbelilerin kadılığı kaldırılarak hukuki konularda Şafi mezhebini taklit etmeleri emredilmiştir. Bu karardan sonra Şafiler ve Hanbeliler arasındaki tartışmalar körüklenmiştir (Şahin, 2013: 29,37).

Gazan Han Dönemi'nde, büyük yerleri işgal eden Şii ulemalar, ondan sonra da bu ilişkileri ileriye götürerek hükümdar Sultan Olcaytu'yu etkisi altına almış ve onun Şiiliği tercih etmesini sağlamışlardır. Olcaytu Dönemi'nde (1304-1316), Şiiler tekrardan serbest hareket etmeye başlamışlardır. İlk üç halifenin adının yer aldığı sikkeler değiştirilmiş ve Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in adının yazıldığı yeni sikkeler basılmıştır. Olcaytu, nakibi Aveli'nin de büyük etkisiyle Şiiliği devletin resmi mezhebi haline getirmiştir. Böylece Şiilik, ilk defa Olcaytu ile devlet doktrini haline gelmiştir. Fakat bu durum uzun sürmemiş, Ebu Said'in devletin başına geçmesiyle, Sünniliğe geri dönmüş ve yine Şia hareketi eski seyriyle devam etmiştir. 16. yüzyıla kadar inişli-çıkışlı bir seyir izleyen bu hareket, siyasetle karışık bir akımla, bölgede kalmayı başarmıştır (Hakyemez, 2014: 18-20). Bu dönemde Şiilik tam bir ayrışma yaşamamasına rağmen, Sünnilik içerisinde canlılığını korumayı başarmıştır. En etkili akımı ise, On İki İmam Şiiliği olmuştur. 16. yüzyılda İran yönetimi, güçlenen bu On İki İmam Doktrini'ni, Mehdicilik¹⁵ anlayışıyla beraber temel ideoloji haline getirmiş ve tıpkı Sünnilik gibi, Şiilik meselesi de kendi boyutunun dışına çıkarak, farklı alanlarda da kendini göstermeye başlamıştır (Arjomand, 1981: 161,162).

1.2.2. Osmanlı ve Safevi'de Mezhepsel Anlayış ve Bu Anlayışın Savaşlardaki Etkisi

Din düşmanlarını hak ile yeksan eyle; kafir ordularını tar u mar eyle; kılıcımı din yolunda nurlandır ve onu mücahitlere rehber eyle (Çetin, 2011: 15).

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in ağzından naklen söylendiği öne sürülen bu söz, Osmanlı resmi ideolojisini genel çerçevede ortaya koymaktadır. Devlet ve hükümdar, şeriati uygulamakla görevli kılınmış, İslam'ın korunması ve farklı topraklara yayılması sorumluluk haline getirilmiştir. Yani, denebilir ki, resmi ideoloji din-devlet temelinde oluşturulmuştur. Ayrıca devlet-hükümdar ikilemi düşünüldüğünde, hükümdara teorik olarak, toplum nizamının devam etmesi için, belli sınırlar dahilinde, kanun koyma yetkisi verilmiştir. Bu uygulama, eski Orta Asya Türk-Moğol kültür mirasından gelmiştir (Çetin, 2011: 15,17).

¹⁵ On İki İmam Doktrini'ne göre; bu on iki imamdan sonuncusu ölmemiş, saklanmıştır, yani "gayb" halindedir. Ve gayb olan bu on ikinci imam Muhammed Mehdi, bir gün adaleti tesis etmek için dünyaya geri gelecektir (Akyol, 2013: 115).

Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisine etki eden en önemli iki unsur, eski örf-adetler ve İslam hukuku olmuştur. Hanedanlığın babadan oğula geçmesi usulü dahil, birçok uygulama, bu iki unsura dayandırılarak işlerlik kazanmıştır. Değinildiği gibi, din-devlet bütünlüğü anlayışı, ilk başlarda dinin etkisinin daha büyük olduğu ve meşruiyetin kaynağı olarak görüldüğü, bunda eski dini inanışların kökleşmiş gücünden de kaynaklandığı, bazı tarihçiler tarafından ileri sürülmüştür. Bu anlayış üzerine, Halil İnalcık'ın hanedan hakkındaki çalışmasında bazı tespitleri şu şekildedir (1959: 73):

Netice olarak diyebiliriz ki, en eski devirlerden beri Türk devletlerinde tahtı hanedanın muayyen azasına inhisar ettiren bir gelenek yerleşmemiştir. Zaman zaman bazı temayüllerin meydana çıktığı doğrudur (veliaht tayini, büyük oğulların ve küçük oğulların tercihi gibi). Fakat esas daima tahtın ilahi takdire açık tutulmasıdır. Bu telakki karşısında bütün diğer adet ve teamüller hükümsüz kalmıştır. Hanedandan biri şu veya bu suretle fiilen tahtı ele geçirdi mi, artık onun meşruiyeti nazari ve hukuki bakımdan bir mesele olmamaktadır. Asırların yenemediği bu esas davranış, Türklerde hakimiyetin menşei ve mahiyeti hakkında eski dini inançlara dayanan kökleşmiş telakkilerle münasebettar görünmektedir ve bu davranış, Orta Asya geleneklerine daha yakın olan Türk kavimlerinde daha kuvvetle tezahür etmektedir.

Osmanlı Devleti, Sünni akideye ve Hanefi fikhına bağlı olarak hareket etmiştir. Fakat genel doktrin bu olmasına rağmen, her dönemde doktrin üzerindeki yorumlar farklılık arz etmiştir. Örneğin, ilk yıllarda, Anadolu'da Alevi ve Bektaşî şeyhlerin yerleşkelerini ve etkisini görmek mümkün iken, ilerleyen dönemlerde, merkezileşmenin artmasıyla birlikte, Sünnilik merkez konuma getirilerek ve diğer mezheplerle olan ilişki sınırı katılaştırılarak, bu etkilerin azaltıldığı görülmektedir. Sünni İslam, merkezi güç arttıkça, kurumsallaşmaya kadar götürülmüştür. Dolayısıyla bürokrasi ve kentliler ile köylüler arasında yabancılaşmanın ortaya çıktığı da gözlemlenmiştir (Akyol, 2013: 17,31,32).

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu gelişmeler yaşanırken, İran topraklarında hareketlilik devam etmiştir. 16. yüzyıla kadar inanç faktöründe değişimler meydana gelmeye başlamış ve bunun sonucunda, Şah İsmail'in büyük hamlesiyle, Safevi Devleti kurulmuştur. İlk hamle, İran bölgesinin içerisinde yer alan Erdebil'de ikamet eden Şeyh Safiyyüddin'den gelmiştir. Şeyh Safiyyüddin (Safevi ismi buradan gelir), Sünni mezhebi -Şafi- içerisinde sufi niteliği taşıyan Erdebil Tarikatı'nı kurmuştur. İşte bu tarikat, Şah İsmail'e kadar devam edecektir. Fakat ona gelene kadar, bu tarikat Şiileşme hareketleriyle karşı karşıya kalmıştır. Şeyh Safiyyüddin'in ölümünden sonra, tarikatın başına sırasıyla Şeyh Sadrettin, Hoca Ali ve Şeyh İbrahim geçmiştir. Hoca Ali Dönemi'nde tarikat oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bu kadar geniş alana yayılan

tarikatin içine, Şii bölgeleri de dahil olmuştur. Bundan sonra tarikatta Şii fikirlere yönelik bir esneme meydana gelmiştir. Şeyh İbrahim'den sonra da, yerine Şeyh Cüneyd geçmiştir. İşte bu dönemde değişim, kendini iyice hissettirmeye başlamıştır (Dalkıran, 2002: 61-64; Küçükdağ ve Dedeyev, 2009: 16-18).

Şeyh Cüneyd, Şii fikirlerinden dolayı, amcası Cafer ile anlaşmazlığa düşmüş ve ikisi arasında bir çatışma başlamıştır. Bu sırada, hemen yanı başında Akkoyunlular ve Karakoyunlular savaşıyordu. Amca Cafer, Karakoyunlularla anlaşp, gücünü katlayınca, Şeyh Cüneyd Erdebil'i terk etmek zorunda kalmıştır. Siyasi fikirlerinden ötürü birçok yerden sürülen Şeyh Cüneyd, bu yolculuklarının birkaç yılını Anadolu'da geçirme imkanı bulmuştur. Buradaki Türkmenlerin inançlarını yakinen takip etmiş ve onlar için ehlibeyte mensubiyetin önemli olduğunun farkına varmıştır. Her ne kadar Sünniler için önem arz etse de, Şiiilerin bu mensubiyete aşırı bağlı olduklarını saptamıştır. Özellikle Şii-İsmaililerin tesirinde kalmış ve bulunduğu bölgede kendisinin de ehlibeytten olduğunu ileri sürmüştür. Böylelikle siyasi amaç olan batıdaki Sünni Osmanlılara ve doğudaki Sünni Özbeklere karşı, Şii ve Alevi kesiminin maddi ve manevi desteği de sağlanmış olacaktı. Keza öyle de oldu ve Şeyh Cüneyd'le beraber bu tarikat da, hem Şiileşmeye, hem de güçlenmeye başlamıştır. Fakat bu gücü savaşlarda yetersiz kalmış, yenilgi yaşayacağı sırada Akkoyunlulara sığınmıştır. Akkoyunlu lideri Uzun Hasan, Karakoyunlulara karşı güç elde etmek için, kızını Şeyh Cüneyd'le evlendirmiştir. Böylelikle Şeyh Cüneyd tarikatin gücünü korumayı başarmıştır. Erdebil Tarikatı bu noktaya kadar incelendiğinde, Ali Hoca ile bir siyasi varyasyon¹⁶ içine girmiş, fakat bu siyasilik pasif bir nitelik taşımıştır. Şeyh Cüneyd ile aktif siyasi hareketler baş göstermiştir. Ayrıca seyyidlik iddiası ile de, Şiileşme iyice belirmiştir. Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Safevi Devleti'nin kurulmasında etkisi büyüktür. Zira Şeyh Cüneyd'den sonra yerine geçen oğlu Haydar'la da, bir kızını evlendirmiş ve bu evlilikten Şah İsmail, dünyaya gelmiştir. Şeyh Haydar da orduya önem vermiş, müritlerini harp talimiyle yetiştirmiş ve onlara on iki dilimli kırmızı bir başlık giydirmiştir. Bu uygulamadan sonra "Kızılbaş" ismi bölgede yaygınlaşmıştır (Dalkıran, 2002: 64-68; Küçükdağ ve Dedeyev, 2009: 18-20).

¹⁶ Bazı araştırmacılar Safiyyüddin'in bir rüya yorumuna dayanarak en baştan devlet kurma fikrinin olduğunu söylemişlerdir (Küçükdağ ve Dedeyev, 2009: 19-20).

Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra, yerine 12 yaşındaki oğlu Şah İsmail geçmiştir. Şah İsmail, babasından çok etkilenmiş ve gerek tarikatın gücünü gerekse ordusunun itaatini üzerinde toplamaya başlamıştır. Bunları yaparken, bazı esasları dikkate almıştır. Atalarının başlattığı “uluhiyet” fikrini daha da öteye taşımış, kendisini “zıllullah” (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olarak müritlerine kabul ettirmiştir. Tabi bu fikir, önceki uluhiyetten farklılık göstermiştir. Müritlerinin anlayışında o, Allah'ın yeryüzünde cisimleştiği kişi olarak yer edinmiştir. Ayrıca, soyunun On İki İmam'dan yedincisi olan Musa el-Kazım'a dayandırıp¹⁷, Mehdicilik anlayışındaki Gaip İmam gücünü kendisine çekmiştir. Böylece Şii Türkmen grupların kendisine katılmasına zemin hazırlamıştır. On İki İmam Doktrini'ni devletin ideolojisi haline getirip, genel olarak Şiilerin kendisine mutlak itaatini sağlamıştır. En önemlisi de bu itaati sağlamaya çalışırken, yöntem olarak başvurduğu “şiddet” unsuru olmuştur. Zor kullanarak birçok kişinin hem Şiiliği seçmesini hem de ordusuna katılmasını -ya Şiilik ya ölüm- sağlayıp, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanmıştır (Dalkıran, 2002: 70,71; Akyol, 2013: 32,54).

Şah İsmail, halk nezdinde otoritesini ve ordusuna da asker ve teçhizatı sağlayınca, Osmanlılara karşı harekete geçmiştir. Şah İsmail'in Şiiliği benimsemesiyle, Anadolu'dan birçok Türkmen gruplar onun ordusuna katılmıştır. Ayrıca Şah İsmail'in Şiiliği, diğer Şiilikten farklı bir yapıya sahip olmuştur. Formüle ettiği Şiiliğin, Sünnilerle tam bir ayrışmayı ve körü körüne bağlılığı içermesi, onun amacına ulaşmasını sağlamıştır. Artık Şah İsmail'in yaptığı savaşlarda, karşıda aynı inanca sahip insanlar yoktur. Aksine zıt inançlı, kültür yıkıcı ve tam bir düşman profili oluşmuştur. Zaten o dönemlerde “millet” kavramı olmadığından, aidiyetlik; mezhep, hanedan, aşiret gibi unsurlarla sağlanmaktaydı. Din ve inançlar, temel politik bir kimlik olarak algılanmıştır. İşte bu topraklarda Şah İsmail'in harekete geçmesi, iki tam düşmanın kapışması ve ‘ya onlar, ya biz’ anlayışıyla hareket edilmesi anlamına gelmiş ve büyük kıyımlar meydana gelmiştir. Şah İsmail birçok yeri fethetmeye başlamış, bu fetihlerden Bağdat da nasibini almıştır. Buradaki Sünni kültürünü yok etmek için, Ebu Hanife ve

¹⁷ Şah İsmail'in soyu bugün hala tartışma konusu yapılmaktadır. Ahmet Kesrevi ve Zeki Velidi Togan, İsmail'in soyunun Kürt kökenli olduğunu söylemiştir. Togan'a göre cedlerinin dili Azeri Farsçası'dır ve onlar İlhanlılar Dönemi'nde Türkleşmeye başlamıştır. Barthold ve Petruşevski gibi araştırmacılar, lisani ileri sürerek, onların Türk olduğunu öne sürmüşlerdir. Genel olarak bakıldığında seyyid, Kürt ve Türk olduğu hususunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Hatta soy kütüğünü daha da geriye götürerek, Arap kökenli olduğunu da ileri sürenler olmuştur. Sonuç olarak tarikatın kitabı Saffetü's-Safa'da geçen dizelere de dayanarak, Şah İsmail'in atası Şeyh Cüneyd, soyunu seyyidliğe kadar götürmüş ve bunu müridlerine kabul ettirmiştir (Dalkıran, 2002: 59-61).

Abdulkadir Geylani türbelerini yıktırması, yerine Musa Kazım'ın türbesini yaptırmıştır. Toplu ölümler gerçekleştirmiş, binlerce kişi kılıçtan geçirilmiştir (Akyol, 2013: 34,35 ve 50-54). Şah İsmail, bu kadarla da kalmamış, camilerde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Muaviye'ye hakaret edilmesini, aksine hareket edenlerin öldürülmesi emrini vermiştir. Ezanda da eklemeler yapmış, yaptığı her uygulamaya da fetvalar çıkarmıştır (Dalkıran, 2002: 71,74).

Osmanlı Devleti ise 15. yüzyılın sonlarında, yanı başında Safevi Devleti'nin kurulmasına temel oluşturacak Şii hareketlerin, içlerine doğru ilerlemesinden rahatsızlık duymuştur. II. Bayezid (1481-1512) Dönemi'nde, Safevi Hanedanlığının Kızılbaş Türkmen gruplarıyla bir takım faaliyetlere girişmesiyle, Anadolu'da isyanlar çıkmaya başlamıştır. Zira bu isyanlar, Osmanlı Devleti'nde oldukça tehlike arz etmiştir. Sultan II. Bayezid çıkan bu ayaklanmalara karşı bazı önlemler almaya çalışmış, fakat bu önlemler yetersiz kalmıştır (Çelenk, 2013: 85,86). 1512 yılında, II. Bayezid'in yerine I. Selim tahta geçmiştir. Tam da Anadolu'daki Türkmen ayaklanmalarının yükselişe geçtiği bir zamanda tahta geçen I. Selim, bu sorunun babasının düşündüğü gibi bir iç sorun olmadığını düşünmüş ve konuyu kökünden halletmeye koyulmuştur. Memlûkler üzerinde hakimiyet kurarak, bölgeye göçü engellemeye çalışmış, ayrıca ayaklanmalara karşı sert müdahaleler gerçekleştirmiştir. Cuma namazlarında Şah İsmail'e karşı halka beddua ettirmiştir. I. Selim, Şah İsmail'e taraftar olan ve ayaklanma ihtimali bulunan binlerce kişiyi ya hapsedmiş, ya da idam ettirmiştir. Şah İsmail'in fetvasına, karşı fetva yayınlatarak, mücadeleye dini meşruiyet oluşturmaya çalışmıştır. Psikolojik ortamı hazırlayan I. Selim, kesin bir darbe vurmak amacıyla 1514 yılında Çaldıran'a doğru ordusuyla girmeye başlamıştır. Bu savaşta Şah İsmail yenilmiş ve etkisi giderek kırılmaya başlamıştır. Sonuç olarak, İran topraklarında Sünniler, Osmanlı topraklarında Şiiler ve Şah İsmail'in kışkırttığı Aleviler ağır mağduriyetler yaşamışlardır (Akyol, 2013: 32,34; Hakyemez, 2014: 30-35).

Çaldıran Savaşı'nın hemen sonrasında, İran'da merkezi otorite zayıflamıştır. Şah İsmail'in geri plana ittiği ulemalar, bu kırılğan politikalar üzerine etkilerini tekrardan arttırmaya başlamışlardır. Bu durum, 1587'de I. Abbas'ın yönetime geçmesi ve merkezi bir sistem kurmasına kadar devam edecektir. I. Abbas otorite arttırımına gidip, Kızılbaş liderlerinin gücünü azaltacak ve Şiileştirme politikalarını hızlandıracaktır. Ulemalar tekrar etkilerini arttırmak için, I. Abbas'ın tahttan indirilmesini bekleyeceklerdir. Genel

olarak bakıldığında, 16. yüzyılda kurulan Safevi Devleti, kendilerini Osmanlılardan farklı göstermek için, bazı formülasyonlar ekleyerek, Şiiliği benimsemiş ve bölgeyi Şiileştirme faaliyetlerine girmiştir. Böylelikle, savaşın seyri de insanlar açısından değişmiş ve büyük katliamlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, İran'ın doğusu ile batısı arasındaki bağlantıyı da koparmış; Orta Asya ve Hindistan Müslümanları ile Anadolu, Suriye, Mısır ve Irak'taki Müslümanlar bağımsız bir şekilde gelişmişlerdir (Hakyemez, 2014: 35-37).

Safevi Devleti'ndeki iç çalkantılar, bu bölgede tarihi sonuç doğuracak olayların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalkantılardan ilki; Kızılbaşlar meselesinde vuku bulmuştur. Kızılbaşlar taassup bir inanca sahip, aşiretçiliğin aşırı güdümünde bulunan kimselerden oluşmuştur. Zaten savundukları anlayış bunu gerektirmiştir. Aşiretler arası çatışma şiddetini arttırmıştır. Bunu bilen Şah İsmail, devletin her bir yapısını kurumsal bir sürece sokarken, Kızılbaşlığı değil, On İki İmam Şiiliğini tercih etmiş ve zor kullanarak kabul ettirmiştir. Göçebe Kızılbaşlar, yönetimdekiler ve yerleşikler tarafından sürekli katliamlara uğrayarak ve toprakları ellerinden alınarak, güçsüz bırakılmaya çalışılmıştır. Bu yaşananlar da, o dönemin sosyolojik yapısını göstermektedir. Siyasi ve dini temellerde açıklanamayan bu durum, yerleşik ve yerleşik olmayan bir düzenin doğurduğu anlayış üzerine filizlenmiştir. İkincisi ise I. Abbas'ın yönetimi otoriterleştirmesi ve yeniden yapılandırması girişimlerinde ortaya çıkmıştır. Yönetim yeniden yapılandırılırken, eski Pers anlayışı hakim kılınmaya başlanmıştır. Böylelikle, Fars unsuru öne çıkarılmıştır. Otoriterleşme arttıkça da, Farşlılık önem kazanmış ve düzen buna endekslenmiştir. Sonuç olarak, hem iç, hem dış minvalde bakıldığında, Safevi Dönemi'nde Şah İsmail'in zor kullanarak Şiiliği devlet doktrini haline getirmesi ve I. Abbas'ın bürokrasi anlayışında Fars uygulamasına özen göstermesiyle, bu topraklarda İran milli kimliğinin iki unsurunun güç kazanmasını sağlamıştır: Şiilik ve Farşlılık (Akyol, 2013: 32-54; Hakyemez, 2014: 30-35).

1.3. ANADOLU VE İRAN TOPRAKLARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLERDE DİNİN YERİ

Tarihe yüzyıllar öncesinden bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Devleti, Osmanlı ve İran topraklarındaki hâkimiyet ve meşruiyet zeminleri üzerinde bir temel oluşturarak kurulmuşlardır. Nasıl ki her dönemi etkileyen karakteristik bir yapı ve

hakim anlayış tarihe yön vermeyi başarmış ise, bu topraklarda da siyasi kimliğe sahip “bürokrasi” ve dini kimliğe sahip “ulema” bu görevi üstlenmiştir. Bu iki yapı, yaşadığı topraklarda farklı algılanmış ve mezheplerin de serbesti sınırlarında hareket edip, siyasi ve hukuki bağların boşluk bıraktığı alanlarda etkili olmaya başlayarak, iki devletin içerik olarak farklı değişim aşamalarından geçmesine neden olmuştur. Askeri değişimlerin göz ardı edilmeksizin, Osmanlı Devleti’nde, fıkhi mezheplerden Hanefiliğin de etkisiyle, Safevilerinki gibi bir mistik dini anlayış olmaması ve kuruluş aşamasındaki anlayışından zamanla farklılaşarak, geleneğin ağır basması siyasi kurumsallaşmanın daha güçlü olmasını sağlamıştır. İran topraklarında ise dini kurumsallaşma daha güçlü hale gelmiştir. Ayrıca, itaat anlayışında da, Sünni-Şii arasındaki fark etkili olmuştur. Sünni siyasete göre; itaat sahibi hükümdar iken, Şii siyasette bu sahip, imamlar olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı’da hükümdarın konumu da, halk arasında meşru bir zeminde yerini almış ve halk nezdinde, adaletsiz olsa bile hükümdara itaat önemsenmiştir. Hatta, atadığı kişilere de itaat, dini açıdan meşru görülmüştür. Böylece siyasi otorite günün koşullarına uygun değişimlere imza atmaya yetkili hale gelmişlerdir. Taha Akyol, hem Kur’an’da geçen “ülül-emr”e itaat (emir sahiplerine itaat) kavramını, hem de “örfi hukuk”u Osmanlı ve İran topraklarındaki anlayış çerçevesinde şu şekilde açıklamıştır (2013: 95-135):

‘Ülül-emre itaat’ kavramının Sünnilikte devlete itaat, Şiilikte imama itaat olarak anlaşılması tarihte iki büyük sürece yol açmıştır: Birincisi; ulema sınıfı Sünni İslam’da genelde devletin organı, kamu görevlisi veya bilgin olarak algılanmıştır. Şiilikte ise ulema imamın genel anlamda vekilidir, ulemanın ‘ayetullah, müçtehit’ gibi karizmatik ruhani sıfatları vardır ve devletten ayrı bir güç haline gelmiştir. İkincisi; Sünni ve Şii anlayışlar arasındaki fark, hukuk alanında da kendini göstermiştir. Sünnilikte itaat edilmesi gerekli üstün otorite olarak görülen devlet şeriatıdan ayrı geniş bir yasama (örfi hukuk, kanunname) yetkisine sahiptir. Şii hukuk teorisinde ise devletin bu işlevi küçümsemiştir...

Devlet-hukuk ilişkilerini incelerken anahtar kavram ‘örf’ tür. Bunun fıkhi anlamı, devletin şeriatıdan ayrı, örf ve adetleri, dünyevi ihtiyaçları, aklın gereklerini dikkate alarak kuralları koymasıdır. Bu şekilde Osmanlı Devleti, Şeriatıdan ayrı kanun veya kanunname adıyla geniş bir örfi hukuk alanı oluşturmuştur. İtaat edilmesi gereken ‘ülül-emr’ devlet ise, devletin ürettiği örfi hukuk önemli olacaktır. ‘Ülül-emr’ imam ve onun genel vekilleri (naib) olan Ayetullahlar ise, o zaman örfi hukuk önemsiz kalacaktır. Roger Savory’nin de değindiği gibi Sünni görüşe göre örfi hukuk, Kur’an tarafından açıkça iptal edilmedikçe geçerlidir; Şii hukukçular ise, aksine, Kur’an tarafından özel olarak onaylanmamış olan örfi hukukun geçersiz olduğunu savunmuşlardır... İran’da hukuki modernleşme hareketlerinin Osmanlı’daki kadar başarılı olmayışının en önemli sebeplerinden biri budur.

Ülül-emr ve örfi hukuk anlayışlarına değinen Akyol, Şiilikteki Mehdcilik anlayışının da değişimlerde etkili olduğunu belirtmiştir. On İki İmam Doktrini’ndeki Mehdcilik anlayışına göre hareket eden halkın, özellikle Safevi saltanatının

zayıflamasıyla, ulemanın Mehdi'yi daha çok temsil ettiği fikri oluşmuş ve siyasi otoriteye itaat fikri, otoritenin zayıflamasıyla eş değerde düşmeye başlamıştır. Yani üstün otoritenin ulema olduğu fikri giderek yerleşmeye başlamıştır. Böylelikle Hz. Muhammed'den, Hz. Ali'ye ve ondan da, on bir imama geçen otorite, artık ulemaya intikal ettirilmiş, bundan sonra ulema, Allah'tan vahiy alma dışında, Peygamber'in bütün otoritesini üzerinde toplamıştır. Yönetimdeki şahsın siyasi yetkisi ise, “ulemadan ödünç alınmış” olarak algılanmıştır¹⁸. İran'da ulema, devletten bağımsız ve devlete karşı mücadele eden bir görüşe sahip olmuştur. Osmanlı'da ise durum tersine cereyan etmiştir. Sünni ulema, bütün yetkileriyle yöneticiye bağlı olmuştur. Devlet yapısından ziyade, devlet teşkilatında süreklilik de değişimlerin farklılaşmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin altı yüzyıl kadar yaşayıp, kurumsallaşmasına karşın, İran'da Safevilerden itibaren dört defa hanedan değişikliği yaşanmış, bundan dolayı kurumsallaşma fikri Türklerdeki kadar gelişim göstermemiştir (Akyol, 2013: 95-125).

İran'daki tüm bu anlayışlar, iki akımı öne çıkarmıştır: Ahbariler ve Usuliler. Ahbariler, bilgi kaynağı olarak sadece Ku'an ve sünneti kabul etmiştir. Oldukça tutucu olan bu akım, 18.yüzyıldan sonra gerilemeye başlamıştır. Usuliler ise halk arasında içtihat sahibi olarak lanse edilmiş ve siyaset ve bütün sosyal hayatı kapsayan doktrinler üretmekle uğraşmışlardır. Usuliler, Ahbarilerin gerilemeye başladığı zamanlarda güçlenmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde Humeyni ve arkadaşları, bu akımın içinden çıkıp devrimlerini gerçekleştirecektir. Anadolu topraklarında ise III. Selim (hatta III. Mustafa'dan da başlatılabilir) reformlarıyla başlayan, II. Mahmut'un orduyu yenilemesi ile devam eden ve Tanzimat ile bürokratik değişime (patrimonyal bürokrasiden yasal-rasyonel bürokrasiye) kavuşturulan ıslahat hamleleri gerçekleşecektir. Bu değişen ve esneyen bürokratik anlayıştan sonra, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılacak ve sonraki süreçte Laiklik etkisini sürdürecektir (Akyol, 2013: 125-135).

¹⁸ Bu anlayış, ilerde değinilecek olan Şah Pehlevi'ye karşı toplumsal tepkinin yükseldiği dönemde Humeyni'nin görüşlerinde de yerini almış, hatta Humeyni bu anlayışı daha da politize ederek ileriye götürmüştür. Ona göre ulema sadece üstün otorite değil aynı zamanda “veliy-ül-emr”dir. Yani Peygamber'in tüm dünyevi ve ilahi yetkisine sahiptir. Bu doktrin ‘velayet-i fakih’ kurumu olarak anayasaya konmuştur (Akyol, 2013: 134).

1.3.1. Anadolu'daki Yenileşmeye Yönelik Bazı Sosyal ve Politik Hamlelerde Dinin Yeri

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren modernleşme çabası içerisine girmiştir. 19. yüzyılda büyük yenileşme hareketlerinde bulunan devlet, içindeki gayrimüslim halka belirli haklar tanımış ve bunu belgeleyerek, halka duyurmuştur. Önce Tanzimat sonra Islahat Fermanlarıyla bu hakları belgeleyen Osmanlı yönetimi, 1860'larda ülkeye Kapitalizm, Milliyetçilik, Liberalizm gibi ithal akımların girmesine yol açmıştır. 1840-1876 yılları arası otorite zayıflamış, bürokratlar ve zengin gayrimüslimler ön plana çıkmıştır. Bu değişiklikler, II. Abdülhamit'in tahta çıkmasına ve I. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiştir (Kinross, 2006: 513-530).

Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci, 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile yeni bir ivme kazanmıştır. Tanzimat Fermanı'nın içeriği konusunda genel bir gruplama yapıldığında, bu ferman aslında, İlber Ortaylı'nın da dikkatini çektiği gibi, halk üzerinde üç emeli gerçekleştirmek için ilan edilmiştir: agaryanın kaldırılması, Müslüman ile gayrimüslim arasındaki eşitlik ve tebaanın can ve mal güvenliğinin sağlanması. Ama ne var ki Osmanlı yöneticileri, bu idealleri hemen gerçekleştirememiştir. Çünkü bu maddeler toplumun her kesimi arasında hem şaşkınlık, hem de kuşku uyandırmıştır. Kölelik ile ilgili düzenleme daha 1857'de getirilmekte ve siyahi kölelerin ticarete alet edilmesi yasaklanmaktaydı. Müslüman ile gayrimüslim arasındaki eşitlik, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile getirilmeye çalışılmıştır. Toplum içindeki güvenlik sorunuyla, şaşkınlık ve temkinli davranma sebeplerinden dolayı başa çıkmakta zorlanılmıştır. Osmanlı tebaasından bazı kesimler, bu fermana şiddetle karşı çıkmışlardır. Fermanın 1838'de İngiltere ile yapılan Balta Limanı Antlaşması'nın bir parçası olduğunu ve İngilizlerin zoruyla hazırlandığını ileri sürmüşlerdir. Hatta gayrimüslimlerin bazıları da -daha çok din adamları- şaşkınlıklarını gizlememiş, bunun bir Osmanlı oyunu olabileceğini düşünerek, daha temkinli davranılması kararına varmışlardır (Ortaylı, 1995:164). Belki de onların bu endişeye düşmesinin en büyük nedenlerinden biri de, hukukun üstünlüğü kavramının yarattığı etki olmuştur. Çünkü bu ferman yayımlandıktan hemen sonra padişah, bu ilkelere ve çıkarılacak kanunlara uyacağına dair yemin etmiştir (Gözler, 2012: 164).

Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra, yönetsel huzursuzluk baş göstermiştir. Bunun yanında bir de ekonomik dengesizlik etkisini arttırınca, Osmanlı

yöneticileri yeni bir kanunname çıkarma eğilimine girmiş ve 1850 tarihinde Ticaret Kanunu'nu (Ticaret-i Berriye) kabul etmişlerdir. Bu kanun 1840'larda oluşan ticari keyfiliği önlemek amacıyla çıkarılmıştır. Fransa Ticaret Kanunu örnek alınmış ve bütün halk, bu kanundan sorumlu tutulmuştur. Davalara bakan üyeler arasında gayrimüslimlerin bulunması zorunluluğu getirilmiştir. Fakat davalara sadece Müslüman hakimler bakmıştır. Tabi ki bu durum, gayrimüslimlerin hoşuna gitmemiş ve baskı ve zorlamalarla bu uygulama daha sonra değiştirilmiştir (Akça ve Hülür, 2007: 250). Ayrıca bu kanun ile faiz de kabul edilmiştir. Bunun ardından 1854 yılında Osmanlı Devleti, kendi tarihine bir ilk daha ekleyerek, İngiltere'den borç almıştır (Tekin ve Okutan, 2012: 27).

Tanzimat Fermanı'na genel bir düzlemden bakılacak olunursa, bu fermanın ilanıyla, Osmanlı Devleti büyük bir evrilme sürecine girmiş olmaktaydı. Gerek dönemin bazı yöneticilerinin Batı eksenli görüş ve düşünceleri, gerekse toplumun bazı ihtiyaçlarının değişim göstermesi, devleti Avrupa ideolojilerine açık hale getirmiştir. Söz konusu edilen her ilişki, antlaşma, içerde ve dışardaki görüşme kriterleri, devleti hızlı bir değişim potasına sokmuş ve hem maddelerin uygulanabilirliği, hem de tebaanın çok uluslu-dinli olması bakımından, devlette büyük sıkıntılara yol açmıştır. Bu dönemden sonra Osmanlı Devleti her yeniliğe açık hale gelmiş ve kendi geleneksel-dini yapısından bir kopuş sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin dini-geleneksel bir yapıdan yavaş yavaş uzaklaştığı görülmektedir.

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nda, gayrimüslimlerin tanıklığının Müslüman tebaa ile eşit seviyeye getirileceği ilan edilmiştir. Yine Gayrimüslimler için vergiler düzenlenmiş ve cizye vergisi kaldırılmıştır. Daha önce ortaya konan “vatan hizmeti” kavramından rahatsız olan gayrimüslimlerin, bu rahatsızlıklarının giderilmesi için “bedelli askerlik” usulü getirilmiştir. Tabi ki bundan Müslümanlar da yararlanabilmekteydi. Gayrimüslimlere bakanlık mevkilerine kadar memurluğa alınma hakkı da tanınmıştır (Karpas, 2013: 121). Sadece bu maddeleriyle bile, gayrimüslimler Müslümanlarla kağıt üzerinde neredeyse eşit konuma getirilmişlerdir.¹⁹

¹⁹ İlber Ortaylı'nın araştırmalarına göre; Osmanlı yöneticileri Osmanlılık politikası dahilinde eşitlik ilkesini hayata aktarmaya çalışırken, bu sırada halkta da yeni akımlar ve tepkiler oluşmaya başlamaktaydı. Halk arasında eşitlik sözcüğü alışılmadık bir kavramdı. Yüzyıllar boyunca Müslüman kesim ile gayrimüslim kesim arasındaki fiili manada eşitsiz durum, bu yüzyılda ortadan kaldırılmaya çalışılınca, halkta bir şok etkisi yaratmıştır. Özellikle bu duruma mutaassıp Müslümanlar tepki göstermiş, Mekke Şerifi ve etrafındaki ulemalar, bürokrasiye yönelik fetva çıkarmış, onları “küfür” ile suçlamışlardır. Tepki bununla da sınırlı kalmamıştır. Meclise gelen Gayrimüslimlere, Müslümanlar hakaret etmişlerdir. Hatta Gayrimüslimler eski geleneğe göre cenazelerini mertep üstünde değil de, çarşının

Sultan Abdülaziz, gerek eşitlik ilkesinin bir lüzumu olarak, gerekse de Rusya'nın politikasını başarısızlığa uğratmak için, 1864 yılında Vatandaşlık Kanunu'nu çıkarmıştır. Fakat bu kanun sanılanın aksine, Müslüman ile gayrimüslim tebaanın arasını iyice açmıştır. Bunun sonucu olarak, 1865'te, Genç Osmanlılar adında bir oluşum kurulmuştur (Tekin ve Okutan, 2012: 29). Bu oluşum ilk Milli-Müslüman tepkisidir. Böylelikle dini fark, siyasi farka dönüşmüştür. Devlette oluşan serbestlik ile ticaret iyice Gayrimüslimlerin eline geçince, Müslüman tebaa onlara bağımlı hale gelmekteydi. Bunu gören Genç Osmanlılar, daha önce ülkede hiç kullanılmamış bir kavram olan "hürriyet" isteminde bulunmuş ve Meşrutiyet'in gelmesi için çalışmalarına başlamıştır. Yine eşitlik ilkesine tepki olarak Türkçülük ideolojisinin temeli bu dönemden sonra atılmaya başlanmıştır (Karpas: 2013: 15). Kısacası, Osmanlı Devleti'nin oluşturmak istediği eşitlik ilkesi, insanları, vatanseverliği veya milliyetçiliği yaratmaya yönlendirmiştir (Ortaylı, 1995: 99).

1876 yılına gelindiğinde, Osmanlı tahtına Sultan II. Abdülhamit oturmuş, I. Meşrutiyet'i ilan ettikten bir yıl sonra, çeşitli nedenler öne sürerek meclisi süresiz tatil ettirmiştir. Onun hükümdarlığı döneminde, devlette "dini uyanış" diye isimlendirilen - Vehhabilik, Eşarilik, Senusilik gibi- hareketler gözlemlenmekteydi. II. Abdülhamit bunlar üzerinde hükümlanlık kurmaya çalışmış ve kendi tarafından olanlara serbesti getirmiş, karşıt olanların da çoğunu öldürtmüştür. II. Abdülhamit kendinden önceki padişahları iyi takip etmiş ve politikasını da onların yanlışları üzerinden oluşturmuştur. Özellikle de Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in uygulamaları üzerinde durmuş ve onların en büyük eksikliğini, halk ve yöneticiler üzerindeki otorite zayıflığı olarak belirlemiştir. Yani merkezi yapı, giderek esnemiştir. Ona göre, bu otorite eksikliğini giderecek ve tebaanın birliğini sağlayacak bir politika uygulanmalıydı. Kemal Karpas'a göre II. Abdülhamit, 1878 yılında, İslamcılık politikasını uygulamaya başlamıştır. Değişik dinlerdeki bir toplumu birleştirmek için farklı bir yol izlemiş ve halifeliliği, saltanatın üstüne çıkarmıştır. Böylece asıl ulaşmak istediği ekonomik ilerleme için

ortasında omuzlar üzerinde götürmek istediklerinde, bazı Müslümanların saldırılarına maruz kalmışlardır. Tabi bazı Gayrimüslimlerin de tepkileri olmaktadır. Bunların arasında Rum-Ortodoks Kilisesi, bu fermanın en çok Protestan ve Musevilere yaradığını söyleyerek, rahatsızlık duyduklarını belirtmişlerdir. Hatta daha da ileri giderek, rüyalarında Meryem Ana'yı gördüklerini ve kendilerini Musevilerle ticaret yapmamaları konusunda uyardığını ileri sürmüşlerdir (Ortaylı, 1995:69).

reformlarını meşrulaştırarak ilerlemeyi sağlayacak ve kendi düşüncesine göre bu ekonomik ilerlemeden gayrimüslimler de hoşnut olacaktı (Karpas, 2013: 15-33 ve 267).

Tanzimat ile başlayan sekülerleşme anlayışı, II. Abdülhamit Dönemi'nde sekteye uğramaktaydı. Bütün dinlerin eşitliğini bir nebze kabul eden Osmanlıcılık da değişime tabi tutulmuştu. Osmanlı Devleti artık Pan-İslamizm doktrinini benimsemiştir. Bu doktrinle Abdülhamit dünyadaki bütün Müslümanların koruyuculuğunu üstlenme iddiasını taşımıştır. Bu fikir akımıyla Osmanlı Devleti'ndeki eski "millet" anlayışı, bir "ümme" anlayışına dönüştürülmek istenmiştir. Abdülhamit dindar bir kişi olmasına rağmen, İslam'ı böyle formüle ederek, kendi merkezi konumunu sağlamaya çalışmıştır. İslam'ın gerici değil aksine ilerici olduğunu ileri sürmüştür. Avrupa sömürgesinden kurtuluş yolunun ancak bir İslami uyanış ve birliktelik ile mümkün olabileceğini tebaaya vurgulamıştır. Böylelikle İslamiyet, II. Abdülhamit'in bu hamleleriyle bir ideolojiye dönmüştür. II. Abdülhamit, İslamiyet'i, Avrupa ulusuyla da karşılaştırmış ve ona göre, Avrupa milliyetini nasıl yüceltiyorsa, Müslümanların da dinini o şekilde yüceltmesi gerekmektedir. O halde Avrupa'nın milliyetçilikteki gücüne karşı, Müslümanların da dindeki gücü kullanılmalıydı. İşte bu fikirlerle oluşturduğu İslamcılık politikasını II. Abdülhamit, tahtta kaldığı süre boyunca kullanmıştır. Bu sayede yaptığı reform hareketlerine bazı Müslümanların tepkisini azaltmıştır ve bir müddet halkın kendisine karşı gelemeyeceği sıkı bir otorite ile bağlılığını sağlamıştır. İç siyasette İslami bağlar üzerinde durması, imparatorluk için Arap halkının sadakatini sağlamıştır. Müslüman Arap ailelerin çocukları bundan iyi yararlanmış ve önemli mevkilere getirilmiştir. Diğer yandan II. Abdülhamit için Pan-İslamizm politikası, İngiltere, Fransa ve Rusya ile ilişkilerinde de yararlı bir diplomasi aracı olmuştur. Milyonlarca Müslümanın üzerinde otorite kurması, dış devletlere karşı elinde iyi bir koz olmuştur. Böylelikle Batılı devletler Osmanlı'nın bu kimliğini göz önünde bulundurmamak ve bazı isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır (Clevend, 2008: 135,136).

II. Abdülhamit'in, daha çok Doğu sorunu için geliştirdiği İslam Birliği fikrine karşı, Jön Türkler muhalefet etmiştir. Lehte ve aleyhte görüşler oluşmuş ve böylece karmaşık bir yapıyla II. Meşrutiyet'e doğru gidilmiştir (Turan, 2008: 294). II. Abdülhamit farklı oluşumların siyasal isteklerine karşın, onların dinsel geleneklerine (İslamcılık) ve hükümete olan sadakatlerine (otorite) seslenmekte; Meşrutiyetçiler ise, onlara yepyeni bir siyasal özgürlük ve maddi gelişme ortamı vaat etmekteydi. II.

Abdülhamit, İslam dininin ilerlemeci ve bilime açık olduğunu savunmaktaydı. İslamcılığı modern bir ideolojiye dönüştürmesi, inancının bir gereği değil, politik planının bir parçasıydı. Müslümanların dine bağlılıklarını ve Avrupalıların “vatan sevgisi”ni özdeş ve siyasi görmekteydi (Karpas, 2013: 278-281). Ancak bu strateji, imparatorluğun ömrünü uzatmışsa da, yıkılmasını engelleyememiştir.

1920 yılına gelindiğinde, daha önce laik karakterli atılan her türlü adım; somutluk kazanmaya başlamıştır. Türkiye, kuruluş felsefesinin gereklerini yerine getirmeye başlamış, 1922 yılında Saltanat’ın kaldırılması, 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesi ve ardından 1924’te Halifeliğin kaldırılmasıyla, laikliğin önündeki bütün engeller bertaraf edilmiştir. 1922’ye kadar bir kurtuluş mücadelesine giren Türkiye’nin lideri Mustafa Kemal, her ne kadar Hindistan Müslümanlığı ve ülke içindeki Müslümanlar için bazı dini söylemler kullansa da, bu tarihten sonra, dini ifadeler kullanmayı terk etmiştir (Akyol, 2015: 157). Ayrıca, Orta Doğu’daki diğer liderler gibi, siyasal meşruiyetini dine dayandırmamıştır. 1928 yılında, bu durum anayasaya sirayet etmiş ve anayasadan “din-i İslam” ibaresi çıkarılmıştır. 1937’de laiklik bir ilke olarak anayasaya konmuştur. Bu dönemde de, modernleşme, milliyetçilik ve devletleşme politikaları izlemiştir. Eğitim, hukuk ve ekonomi alanlarında yenileşmeye gidilmiş, laik bir sisteme dönüştürülmüştür. Böylelikle, laik bir aydın tabaka oluşmuş ve onların halk kesimi ile aralarındaki mesafe giderek açılmıştır. 1950’lerde, her ne kadar dine yönelik adımlar atılmışsa da, laiklik düşüncesi her zaman yerini korumuştur (Tekin ve Okutan, 2012:86,103,132,133). Çok partili siyasal sistemin yol açtığı farklı idealler, bu kez, askeri darbelerle ötelenmeye çalışılmıştır.

1.3.2. İran Topraklarındaki Yönetim Değişikliklerinde Dinin ve Ulemanın Yeri ve Etkisi

1722 yılında Safevi Hanedanlığı sona ermiş ve bölgede adem-i merkeziyetçilik başlamıştır. Uzun yıllar süreç böyle devam etmiştir. 1794 yılına gelindiğinde Kaçar Devleti kurulmuştur. Fakat Kaçar yönetimi, merkezi ve otoriter bir rejim kuramamıştır. Dolayısıyla ulemalar, devlet yönetiminin boyunduruğu altına girmemişlerdir. Şii uleması, Kaçarların sadece dünyevi hükümdarlar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle, hukuk ve dini konularda yorum yapma yetkisinin kendilerinde olduğunu iddia etmişlerdir. Yani onlar Saklı İmam’ın iradesinin meşru yorumcuları konumuna

geçmişlerdir. 1848 yılında Kaçarların tahtına Nasreddin Şah oturmuştur. Ulemanın devletten bağımsız hareket ettiğini ve zenginliklerini arttırdığını gören Nasreddin Şah, çareyi dış devletlerle anlaşmakta bulmuştur. Özellikle Ruslarla ve İngilizlerle ticari antlaşmalar yapmış, ülkeye sanayi ve dış pazar faaliyetlerinin de girmesini sağlamıştır. Nasreddin Şah Dönemi'nde, bir İngiliz şirketiyle yapılan tütün imtiyazı sözleşmesine halk tepki göstermiş ve Şah'a karşı ayaklanmıştır. Bu olay tarihe "Tütün Boykotu" olarak geçmiştir. Ayaklanma başarılı olmuş, yapılan sözleşme feshedilmiştir. Nasreddin Şah Dönemi'nde İran, bölgesinde bir Mısır ve Anadolu kadar olmasa da modernleşmeye dair adımlar atmıştır (Cleveland, 2008:125-130).

İran topraklarında 1900'lerin başında bir karışıklık çıkmış ve meşruti bir yönetim dönemi başlamıştır. Şah'a karşı soylular, bürokratlar, subaylar vb. reformcular ve ulemalar ayaklanmıştır. Ayaklanmanın sebebi; sarayın aşırı lüks yaşamı ve sömürü düzeni gösterilmiştir. Protestolar sonuç vermiş ve şah ve meclisten oluşan meşruti bir yönetim kurulmuştur. Fakat bu hareket, laik bir anayasanın hazırlanması için olmamıştır. Zaten olaylar tam aksi yönde vuku bulmuş ve devletin resmi dini olarak "On İki İmam Şiiliği" belirlenerek, anayasaya konulmuştur. Bu durum, ulemanın zaferi olarak görülmüştür. Bu adım, bir nevi monarşiye de darbe olmuştur. Bunu iyice hisseden Muhammed Ali Şah, harekete geçmiştir. Aynı yıllarda ekonomik krizin başlaması ve Rusya ve İngiltere'nin kendilerine kuzey ve güney İran'ı bağımsız olarak tayin etmesi, halkın meşruti hükümete karşı ayaklanmasını sağlamıştır. Tam da bu ortamda, Şah'a karşı devrim başlamış ve 1908'de şah, Meşrutiyetçilerin liderini idam ettirerek, kraliyet otoritesini tekrar kurmayı başarmıştır. Bu süreç uzun sürmemiş, iyice zayıflayan orduya karşı, meşrutiyetçiler galip çıkmış ve ikinci meclis dönemi yürürlüğe girmiştir. Fakat bu kadar zayıflayan orduyu gören İngiliz ve Ruslar, işgal işlemlerine başlamışlardır. Sonunda, büyük güçlerin istediği gibi olmuş ve uygun gördükleri muhafazakar kesimi iktidara getirmeyi başarmışlardır (Cleveland, 2008: 161-165).

1920'lere gelindiğinde İran bölgesinde yaşanan 1891 Tütün Boykotu ve 1906 Meşrutiyet Devrimi olayları, aydınlar, esnaf ve ulema iş birliği ile modern İran'ın şekillenmesine ön ayak olmuştur. 1921'de, gerek ekonomi, gerek askeri buhran yaşanan İran'da, Kazak Tugayı komutanlarından Şah Rıza Pehlevi, İngilizlerin de teşvikiyle, ülke yönetimine karşı harekete geçmiş ve 1923'te yönetimi tümüyle ele geçirmiştir. Fakat ulema, kendisinin tahta çıkmasına icazet vermemiştir. Bunun üzerine Rıza Han,

1925 yılında kendi kendini tahta çıkarmıştır. Ulema, her ne kadar Şah’a rıza göstermese de, “Şahlık” makamını hedef almamış ve gaip imam gelene kadar, bu iktidarlığa razı olmuşlardır. Dolayısıyla ulema ne demokratik ne de Marksist bir değişimden yana olmuştur. Böylelikle, meşrutiyet yönetimi yıkılmış ve monarşik sistem tekrardan devreye girmiştir. İngiliz ve Rus etkisiyle başa geçen Rıza Şah, zamanla diktatörleşmiştir. Pehlevi Hanedanı, 1970’lerin sonuna kadar ülkeyi yönetmişlerdir. Bu dönemde, Batı tarzı yönetim kurumları oluşturulmaya ve ekonomi ve sosyal hayatlara da batı etkisi empoze edilmeye çalışılmıştır. 1953 yılında, her ne kadar Şaha karşı darbe yapılmaya kalkılırsa da, başarılı olunamamıştır. ABD’nin desteğini alan Rıza Han’ın oğlu Muhammed Rıza Şah, bu girişimin ardından, kendi yetkilerini arttırmış ve ABD’den mali yardım istemiştir. ABD ise, bunun gerçekleşmesi için, ülkede gerekli ortamın oluşturulmasını şart koşturmuştur. Bunun üzerine Şah, adına Ak Devrim²⁰ denilen bir reform paketi hazırlatıp, halkoyuna sunmuştur. Bu paket, neredeyse halkın tamamının onayından geçerek, 1963’te yürürlüğe girmiştir. Aslında Şah’ın, Ak Devrim’in yürürlüğe girmesini istemesinin iki amacı bulunmaktaydı. Birincisi, büyük toprak sahiplerinin ticari rotasını değiştirerek, ya onları tarıma yönlendirmek, ya da sanayi burjuvazisine dönüştürmek olmuştur. İkincisi ve en önemlisi ise, ulema üzerindeki değişim düşüncesi idi. Vakıf topraklarını ulemanın kontrolünden çıkarıp, ulemanın ekonomi gücünü kırmayı amaçlamıştır. Ulemalar, halkoylaması sonucuna tepki göstermişlerdir. Bu reformdan sonra, ülkenin kapıları kapitalist sisteme daha çok açılmaya başlamıştır ve halk, ikiye bölünmüştür. Bir tarafta statükocu ve toplumu Jakoben bir anlayışla değiştirmeye çalışan şah ve yönetimdekiler, diğer tarafta ise ulema, esnaf ve aşiretleri yanına alan Humeyni (Okyar, 2014: 106-117).

²⁰ Esas itibarıyla toprak reformudur. Fakat eğitim, sağlık ve siyasi alanlarda da yenilikler getirilmiştir. Özelleştirmeden kadınlara oy hakkına kadar geniş bir yelpazede reformlar ele alınmıştır (Okyar, 2014: 106-113).

İKİNCİ BÖLÜM

1950 SONRASI İRAN VE TÜRKİYE’NİN DİNİ-SİYASİ ETKİNLİKLERİ

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere, Orta Doğu’da görünürdeki üstünlüğünü ABD’ye kaptırmış ve uluslararası sistem, ABD ile Sovyetler Birliği’nin etkinlik mücadelesine sahne olmuştur. Sovyetler Birliği seküler-milliyetçi bir tutumla, Orta Doğu siyasetini şekillendirmeye çalışmış ve bu siyaset bazı güçlü Arap liderler tarafından benimsenmiştir. Bölgede Baasçılık, ya da ulusçuluk, etkili bir akım olarak yayılma gösterirken, anti Amerikancılığı da keskinleştirmiştir. 1960-70’li yıllarda, bu karşıt tutum sıcak hamleleri de beraberinde getirmiştir. 1979’da, İran İslam Devrimi’nin başarılı olması ve Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesi, ABD’nin Orta Doğu yönelimlerinde bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Jimmy Carter başkanlığı döneminde ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinsky ve ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger gibi isimler, “Yeni Dünya Düzeni” politikası adı altında, Orta Doğu’nun dini ve kültürel değerlerinin en üst seviyede öne çıkarıldığı bir stratejiyi ve “Yeşil Kuşak” adını verdikleri bir projeyi hayata geçirmeye başlamışlardır. Truman Doktrini’nin devamı olarak görülen bu politika ile Sovyetler Birliği, hem çevrelenmiş, hem de sıkıştırılmış olacaktır. ABD bu projeyle, bölgedeki Hizbullah’ın ana eksenini ve Afganistan’daki Taliban-El Kaide gibi bazı grupları, kendi yargı, inanç ve etnik kimlikleri kullanarak, silahlandırmıştır (Kılıç, 2015: 52-56).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, bölgede devlet düzeyinde komünizmin etkisi gerilemeye gitmiştir. Böylelikle, 1990’larda yeni bir düzenin oluşum emareleri kendini göstermeye başlamıştır. Bu yeni sistemde, ABD’nin kutsal savaşıları, bakış açılarını değiştirmiş ve kendilerini destekleyen ABD’yi artık düşman olarak tanımlamaya başlamışlardır. ABD’nin yarattığı ve güçlendirdiği bu gruplar, bu defa ABD tarafından “kötü Müslümanlar ve yeni düşmanlar” haline gelmişlerdir. ABD için “kızıl tehdit” gerilemiş, “yeşil tehdit” başlamıştır. Bu doğrultuda, artık aşırı değil,

ılımlaşmış, politik talebi olmayan, Batı'nın bölge politikalarıyla barışık özellikler taşıyan “ılımlı İslam” projesi uygulanmaya başlanmıştır (Kılıç, 2015: 61,62).

Orta Doğu’da etkin bir güç mücadelesinin yaşandığı bu dönemlerde, bölgenin iki etkili gücü olan Türkiye ve İran’ın da tavrı, siyasi açıdan önem teşkil etmiştir. Her ne kadar aynı coğrafyayı paylaşarak, ortak bir kültürel zemine sahip olsalar da, çıkar çatışması yüzünden, sık sık karşı karşıya gelen bu iki ülke, bölgede güç elde etme ve güvenliklerini üst seviyede tutabilmek adına, kendi toplumlarında var olan inanç ve kültür olgularını, dış politikada kullanmaktan geri kalmamışlardır. 1980’lerde İran’ın Batı’ya karşı kapılarını kapaması ve Türkiye’nin ise Batıcı tavırlarını arttırması, iki ülkenin dış politik yönelimleri arasındaki en büyük fark olmuştur. İran, tarih boyunca ulemaların etkisinin toplum üzerinde var olduğu bir kültür yapısını iyi kullanmış ve farklılık yaratma adına, Şii ittifakını oluşturmaya çalışmıştır. Böylelikle, bölgede hem etkin olmayı başaracak, hem de Batı ve İsrail ile mücadeleyi güçlendirmiş olacaktı. Türkiye ise, buna paralel olarak başlayan Sünni İslam söylemi üzerinde güçlenmiş ve bu söylem, iktidar olma gücüne erişmeye kadar ilerlemiştir. İki ülkenin en çok üzerinde durduğu bölgesel konular ise “Filistin Sorunu” ve “Suriye İç Savaşı” olmuştur. İki taraf da, Filistin Sorunu’nu sahiplenmiş olmasına rağmen, farklı anlayışla bu konuya yaklaşmışlardır. Suriye konusunda ise, zıt taraflarda yer almışlardır. İran’ın kurduğu ittifak dolayısıyla, bölgede birçok aşırı dinsel milis grupları oluşmuş ve güçlenmiştir. Bölgede hem inançsal bazda, hem de pragmatik yönelimli politikalar oluşturulması ve büyük güçlerin sürekli müdahil olması, yeni yapılanmaların ortaya çıkmasına ve çatışmaların şiddetlenmesine sebep olmuştur. Başlık altında, iki ülkenin bu politikadaki tavrını belirleyen dini eğilimli temel olgular incelenecektir.

2.1. 1979 İSLAM DEVRİMİ VE SONRASI İRAN’DAKİ SİYASİ AKTİVASYON

İran toplum anlayışında, özellikle 1900’lü yıllarda modernizmin getirdiği yeniliklere rağmen, dinin eylemliliği veya aracılığı gücünü yitirmemiştir. Modernitenin bu topraklarda kendini hissettirmesinden, Humeyni’nin demokrasi uygulamasına kadar geçen zamanda, din ve siyaset arasında çeşitli formülasyonlar geliştirilmiştir. Örneğin; Seyyid Cafer Keşfi gibi bazı ulema mensupları tarafından topluma modern politik varyasyonların etkilerinin girmesiyle, “uzlaş prensibi” üzerinden bir takım söylemler üretilmiştir. Bu formüle edilen anlayışa göre, Kayıp İmamların otoritesinin, hem dini,

hem de politik olduğu kabul edilmiş ve imamların vekilleri de, bu düşünce ile, iki grupta değerlendirilmiştir; bir tarafta dini vekil olan dini başkan, diğer tarafta politik vekil olan devlet başkanı. “Nasıl ki ulema, devlet olmadıkça şeri hükümleri uygulayamayacaksa, devlet başkanının da ulemanın rehberliği olmadan hareket etmesi onun adaletsizliğe ve zulme meyletmesi anlamını doğuracaktır” görüşü benimsenmiştir. Dolayısıyla, bu prensibe göre hareket edilmesi, yani iki tarafın uzlaşısı ile işbirliği içinde hareket etmesi, kusursuz bir sistemin ortaya çıkmasına neden olacaktır (Üstün, 1993: 379). İşte Humeyni’ye kadar, bu ve buna benzer bir takım çözümlemeler ileri sürülmüştür. Bu düşünürlerin arasına Humeyni de dahil olmuş ve yaptığı analizleri, 1979’dan sonra pratiğe dönüştürme imkanı kazanmıştır.

2.1.1. 1979 İslam Devrimi’ne Giden Süreç ve Devrim Sonrasında İran’da İç Siyaset Eksenini ve “Velayet-i Fakih” Kavramı

Rıza Şah Dönemi’nde modernizmin topluma aşılacak istenmesi, toplumun bir yandan sekülerleşmesine hız kazandırırken, diğer yandan tepki dinamizminin artmasına zemin hazırlamıştır. Yapılan bazı uygulamalar, zoraki Batılılaşma olarak algılanmış ve toplumun bazı kesimlerinde kabul görmemiştir. Siyaset ve yargı sistemlerinde dinin rolünün azaltılması veya yok edilmesi, Şii ulemanın, Pehlevi Hanedanı’na karşı düşmanlık beslemesine sebep olmuştur. Ayrıca kentli sınıf baz alınarak oluşturulan ulus devlet modeli ve ekonomik büyüme hamleleri ile, kırsal milliyetçiliğin önüne geçilmiş, böylece feodal toprak ağaları ve geleneksel tüccar sınıfı sistem dışına itilmiştir. Yapılan yeni ulus tanımı ve paradoksal bir şekilde gelişen kentli sınıfları ile köylü sınıfları, yan yana getirilmeye çalışılmıştır. Bu durum bir yana, bir de petrolün bulunması, devletin artık toprağa ve köylüye bağımlı olmasının önüne geçmiş, ekonominin petrole dayalı hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu da, petrollü şehirler ile köylü iller arasındaki uçurumun açılmasına yol açmıştır. Köylerden kentlere göç dalgası büyümüş ve kabile hayatı büyük bir yara almıştır. Buna mukabil, hanedanın 1963 yılındaki hamlesi ve 1973 Petrol Krizi’nden etkilenmesi, yanında tuttuğu petrol sahibi zenginler ile arasının açılmasına sebebiyet vermiştir (Yegin, 2013: 24,25). Dolayısıyla, hanedana karşı çıkarılan isyanların bir kitle hareketinden daha fazla bir olguyu barındırdığı anlaşılır bir durum olmuştur.

İran Devrimi'ne bir tepki hareketi olarak bakıldığı zaman, dinin manevi güç esasıyla harekete geçirilmesi, ekonomik nedenlerle birlikte, en gerçekçi karşı duruş olarak gösterilebilmektedir. Keza dinin iman esası üzerinden itiraz edilemez duygulara sesleniş, toplumun birleşimini sağlamakta ve harekete geçmesinde etkili olmaktadır (Brandis, 2009:7). Bu bakımdan, 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başında, Şah'a karşı oluşan dinsel tepki, liderlerin de katkılarıyla, oldukça etkili olmayı başarmıştır. Fakat bu dinsel tepki, eski söylemlerden farklı minvalde vücut bulmuştur. Humeyni çizgisi ayrı tutulursa, bu yıllardaki yenilikçi İslam söylemi, genel bir kategoriyle iki eğilim üzerinden gerçekleşmiştir. İlki, özgürlük kıstası baz alınarak oluşturulan liberal karakterli söylemdir. Mehdi Bazergan ve Seyyed Ahmet Han gibi isimlerin önderliğini yaptığı bu hareket ekolü ile "tam modernleşme" gayesi güdülerek, gelenekten büyük oranda kopuk bir İslam tasavvur edilmiştir. Pozitivist anlayış, hareket sınırlarını belirlemiştir. İkinci eğilim ise; odak noktasını adalet ve eşitlik ilkelerinin oluşturduğu ve önderliğini Ali Şeriatî'nin yüklendiği Marksist eğilimli ekoldür. Bu ikinci eğilim, Sosyalist öğretilerden faydalanılarak, hem geleneği, hem de Liberal Kapitalizm'i eleştirmiştir. Fakat bu eleştirileri yaparken de, moderniteden uzaklaşılmasını yanlış ve toplumun zararına bulmuştur (Fekri, 2011: 139,140). İşte Humeyni, devrim zamanlarında bu eğilimlere hitap edecek düzeyde hareket etmiştir.

1979 İslam Devrimi'nin, toplumun farklı kesimleri arasında kültürel değişimin de etkisiyle çeşitlilik arz etmesi, İran'daki siyasi eğilimlerin birer göstergesi niteliğine bürünmüştür. Toplumdaki sekülerleşme hamleleri ve İslam'daki adalet temelli geniş sınır, ancak kültürel bağların tek tipliği ile değil, aksine çeşitliliğiyle açıklanabilmektedir. Amir Ahmad Fekri, devrim sürecindeki İran siyasetinin alt yapısını oluşturan kültürel bağlamı tespitlerini şu şekilde vurgulamıştır (2011:141):

70'li yıllarda, toplumun kültürel dönüşümüne temel teşkil eden reformist ve eleştirel İslami söylem, mezhebi inanç ile ilim, mezhebi liderlik ile demokrasi, İslam'ın dünya vatandaşlığı ile İranlılık eğilimi -İran Milliyetçiliği eğilimi-, Kapitalizm ile Sosyalizm, dünya ile ahiret gibi antagonistik unsurları eş zamanlı olarak bünyesinde barındırıyordu. Bu söylemin toplumsal düzeyde tahakkuk bulması, toplumun geniş kitlelerini oluşturmakta olan kentsel mezhebi kitleler, Bazariler (toptancı ve küçük esnaf), kentin orta sınıfı, dinsel, ulusal ve solcu aydınlarının bir araya gelmeleriyle "tam bir devrim" ile sonuçlanmasına neden olmuştur: 1979 Devrimi. Özetle bu devrim, tüm sınıfları kapsayan bir devrimdi. Hem geleneksel toplum kesimlerini, hem de modern sınıfları içeriyordu.

1973 yılında Petrol Krizi'nin başlaması ve 1975'te İran'da enflasyonun tavan yapmasıyla Şah, halka daha çok yüklenmeye başlamış ve özellikle orta sınıf, bundan

nasibini almıştır. Şah'ın büyük sermaye sahiplerine karşı başlattığı savaşa, orta sınıfı ve halk kesimini de dahil etmesi şiddet unsurunu da beraberinde getirmiştir. Öğrencilerden oluşan Teftiş Timleri ile gizli polis birimi olan SAVAK²¹, bu uğurda harekete geçirilmiş, ticari faaliyetlerde bulunan yüzbinlerce tacire çeşitli cezalar verilmiştir. Tam da bu sırada Uluslararası Af Örgütü, doğu ülkeleri değerlendirmesinde, Şah rejimini dünyanın en çok “insan haklarını ihlal eden” rejimlerinden biri olarak tanımlamıştır. Bu durumun düzeltilmesi için, Şah'a bir yazı gönderilmiştir. Dönemin ABD Başkanı Carter, Şah'a “yeniden yapılanma” uyarısında bulunmuş ve her ne kadar arkasında olsa da, Washington'un “kayıtsız şartsız destekleme” politikasını esnetmiştir. Böylelikle SAVAK'ın yenilmezliği efsanesi sona ermiş ve muhalefet canlanarak, halkın direnme ruhunu harekete geçirmiştir. Ortamın müsait olduğunu gören Humeyni, artık ayaklanma zamanının geldiğini halka duyurmuştur. Humeyni; Irak'ta, Şeriatmedari; İran'da hareketin liderliğini üstlenmişlerdir. Şia motifli olan söylemlerle, Ali Şeriatî'nin geliştirdiği ideolojik söylem sık sık kullanılarak, üniversitelere, liselere, bürokratik kurumlara, esnafa ve halka ulaşmayı başarmışlardır. Devrimi fiili olarak başlatan olay ise Humeyni hakkında bir gazetenin manşetinde, “hain ve sömürgeci güçlerin unsuru” şeklinde bir yazının yer alması olmuştur. Bu yazıdan sonra, Şeriatmedari'nin önderliğinde bazı dini liderler sokağa inmiş ve halk da onlara katılmaya başlamıştır (Fekri, 2011: 166-169).

Şah tarafından sık sık sürgüne gönderilmiş olan Humeyni, gerek yeraltı faaliyetlerle, gerekse teknolojiyi kullanarak, İran'daki halka ulaşmayı başarmıştır. Ülkeye kasetler sokarak halka dinlettirilmiş, ileriki aşamalarda ise Fransa medyası, BBC gibi kanallar aracılığıyla alenen propagandaya başlamıştır. Humeyni'ye göre, İran'da bürokratik elit halktan uzaklaşmış ve onların isteklerine duyarsız kalmıştır. Baskıcı, otoriter bir yapı oluşmuş ve üstüne ekonomik yetmezlik de eklenince halk üzerinde görünür olmuştur. Diğer bir husus olarak ise; Humeyni halkın büyük kesiminin Şii Caferi mezhebine bağlı olmasını ve Son İmam'ın geleceği inancının, halkı din adamlarına yakınlaştırdığını öne sürerek, Şah'ın dini teamülleri gerçekleştiremediğini savunmuştur. Bu düşüncelerini yayan Humeyni, liderliği üstlenerek, ulemaları bir araya getirmiş ve devrimi gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Devrimin ileriki aşamasında özellikle dış etkileri ekarte edebilmek adına yaptığı üç yönlü girişim ile, devrimin

²¹ Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar (Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü)

kendisiyle özdeşleşmesini sağlamıştır. İlk olarak, halktan genel grevleri sürdürmelerini istemiştir. Halk, bu isteğini sonuna kadar yerine getirmiştir. Silahsız halka karşı askerler, silahla cevap vermiş ve onlarca kişinin ölmesine sebep olmuşlardır. Halk buna rağmen, dini geleneklerinden vazgeçmemiş, her cuma günü ve kırk günde bir tekrar toplanıp, ölenler için törenler yapmışlardır. Halkın her toplanmasında, ölü sayıları artmıştır. Olaylar Tebriz, Şiraz ve Ahvaz kentlerine kadar ulaşmış ve böylece kitle hareketliliği ulusal bir boyut kazanmıştır. Bunun üzerine ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Fakat 8 Eylül’de, güvenlik güçlerinin halkın üzerine ateş açmasıyla²², olaylar içinden çıkılmaz bir hal almış ve Şah, binlerce tutukluyu serbest bırakma, SAVAK’ın gücünü kısıtlama, mali yardım gibi uygulamaları hayata geçirmek zorunda kalmıştır (Okyar, 2014:117-120; Fekri, 2011:171,176,179).

Humeyni, Şah’ın bu hamlelerini yeterli görmemiş ve ikinci bir girişim ile ordu ve silahlı kuvvetlerin tümüyle halkın devrimci hareketlerine katılmalarını istemiştir. Silahlı kuvvetler, sivil halka artık silah kullanmayacaklarını bildirip, halkın tarafına intikal etmişlerdir. Üçüncü girişim ise; muhalefetin çeşitli kollarına yönelik söylemleri olmuştur. Humeyni, ulusal bağımsızlık, özgürlük ve halkın egemenliği gibi kavramlara vurgulamaları çokça yapmış, hatta ideolojik olarak savunmadığı halde, Marksistlerin isteklerini dikkate almış ve liberal görüşlü Bazergan’ı²³ geçici hükümetin başına geçirmiştir. İşte bu hamleler, Humeyni’nin devrim ile adeta özdeşleşmesini sağlamıştır. En son, elektrik ve petrol santrallerinde çalışanlar, elektriği kesintiye uğratıp, petrol varillerinin üretimini düşürünce, Şah, yeni bir başbakan atayıp, ABD’ye tatile gideceğini bildirmiş ve böylece devrim fiilen sona ermiştir. Humeyni ise, 1 Şubat 1979 yılında, İran’a ayak basmasıyla, monarşinin sonunu getirmiştir (Okyar, 2014:120-123; Fekri, 2011:179,181).

İran’daki 1979 Devrimi, iki bakımdan önem arz etmiştir. İlki, halkın geniş katılımlı olarak hareket etmesidir. Bu durum, Türkiye dışında, İslam dünyasında daha önce görülmemiş bir olay olmuştur. İkincisi ise, din adamlarının (ulema) önderliğinde yönetimin devrilmesi ve iktidarı ele geçirmesidir. Bundan sonra ulemanın işlevleri içerisine, güncel siyaset de dahil olmuştur. Temel yaklaşım olarak, “Velayet-i Fakih”

²² Bu olay tarihe “Kara/Kanlı Cuma” olarak geçmiştir.

²³ Humeyni, Bazergan hükümetini onaylarken, bu hükümete muhalefet etmenin günah olduğunu ve yasal müeyyidelere neden olacağını bildirmiştir. Fakat daha sonraları zorunluluk kıstasından ve başka alternatifin olmamasından dolayı böyle bir karar aldığını itiraf etmiştir. Ayrıca bu itiraf Marksizm için de geçerli olmuştur. Çünkü Humeyni, Marksizm’i Kapitalizm’den daha tehlikeli görmektedir (Fekri, 2011:171).

modeli esas alınmıştır. Bu modele göre, siyasi yönetimin meşruiyet temeli, hem halka, hem de İslam'a dayandırılmıştır. Böylelikle halk yönetimde söz sahibi olmuş, ulema ise direk yönetimde yer almıştır. Ulemanın direk yönetimde yer alması konusu, daha önceki “İmamet” ve “Beklenen Mehdi” inancından farklılık arz etmiştir. Daha önce oluşan durumlarda Mehdi beklenmekteydi, oysa şimdi Mehdi'nin yokluğunda ulemanın meşru olduğu ve Mehdi gelene kadar da adaletsizliklere karşı gelinebileceği anlayışı ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle On İkinci İmam'ın gelmesine de zemin hazırlanmış olacaktır. İran'da makamlar modern kalmak üzere, demokrasi-teokrasi karışımı bir sistem kurulmuştur (Gündoğan, 2011: 95-97).

İç politikada, başta Humeyni olmak üzere, devrim liderleri Batı'nın kavramlarına başvurarak vatandaşlık, yasalar önünde eşitlik, insan hakları, halk egemenliği, demokrasi vb. söylemlerle, halk kitlelerini harekete dahil etmişlerdir. Bu kavramlar, moderniteye uyum ve halkın özneliği açısından devrim sürecinde ve hemen sonrasında sadece sözle kullanılmakla kalınmayıp, anayasaya dahil edilmiştir. Humeyni devrimden hemen sonra, İslami devlet modelini “adalet prensibi” adı altında uygulamaya koymuştur. Naini'nin geliştirdiği formülasyonu daha da ileriye taşıyarak, toplumun yaşadığı dönemin ihtiyaçlarının karşılanması için, geleneksel fikhın yetersiz olduğu ve devlet yöneticilerinin yetkilerinin yeniden düzenlenmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Zaman ve mekanın farkındalığıyla şeriatın modernite ile uyumunu sağlayacak yeni bir model ile devletin yetkilerini çoğaltmıştır. Genel sınırlar devlet eliyle, İslami kriterler baz alınarak belirlenirken, bu sınırlar içerisinde hareket etme koşuluyla, diğer uygulamalar demokrasi güdümüne alınmıştır. Bu modelde dini lider, mutlak otoriteye sahiptir. Yer yer seçilmiş yöneticilere de hüküm değiştirme olanağı tanınmıştır. Yani devletin, şeriatı uygulamak için, şeriattan daha üstün tutulduğu bir sistem tercih edilmiştir (Sarı, 2015: 103,107,110).

İran Anayasası'nın 12. ve 13. maddeleri, dinin iç politikadaki yerinin nasıl dizayn edildiğine yönelik düzenlemeleri kapsamaktadır. Değiştirilemeyecek hükmü taşıyan 12. Madde, devletin resmi dini İslam ve Şii Caferi olarak belirlenirken; İslam dini içerisinde Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli ve Zeydi mensubiyeti olanlara fiki serbesti getirilmiştir. 13. Madde'de ise, İslam dini dışındaki dinler “dini azınlık” olarak addedilmiş ve bu statüde üç dini gruba Zerdüş, Kelimi ve Hristiyanlığa mensup

İranlılara da, merasimlerini özgürce yerine getirecek haklar tanınmıştır (<http://tebaren.org>, 2016).

Humeyni yeni tesis edilen düzende, Anayasa'nın 5. Maddesi'nde²⁴ görüldüğü üzere, Şiilik öğretilerini kullanarak “velayet” kelimesiyle yeni bir kavram oluşturmuştur. Liderlik ve otorite terimleri, şariat kimliğiyle tekrar çözümlemeye tabi tutulmuştur. Şii literatüründe geçerli olan vekaletin, Hz. Muhammed'den Hz. Ali'ye, ondan da on bir imama ulaştığı düşüncesini biraz daha ilerleterek, fukahaya kadar ulaştırmıştır. Ona göre, bu vazifenin ilahilik yönü, On İkinci İmam'a kadar yer bulmakta, fukahaya gelince ise, ilahilik kalkmakta fakat -daha önce değinildiği gibi- “ülül-emre itaat” çıkarımından elde edilen “emanet” kalmaktadır. Şiilere göre, emanet ile “imamet” kastedilmektedir. Humayni bunu daha geniş alanlara yayarak, dini ve siyasi çembere almış ve hukuki, idari, politik ve sosyal konuları, fukahanın yetkileri arasına dahil etmiştir. Bu kadar geniş yelpazesi olan yetki, ancak bir otorite güdümünde yerine getirilebilmektedir. Dolayısıyla Humeyni, fukahanın özellikle iki vasfa sahip olmasını şart koşmuştur: İslam hukuku noktasında herkesten daha bilgili olması ve adil olması. Humeyni, iki özelliği taşıyan kişiye itaat edilmesinin vacip düzeyde olduğunu ileri sürmüştür. Özetle değinilecek olunursa, Son İmam'dan sonra, fonksiyonel -statüsel değil- olarak vekalet fukahaya geçmekte ve geniş alanlarda yetkilendirilerek, otorite sahibi olmaktadır. Burada fakih, fiili olarak işleri yürüten pozisyonunda değil, danışmanlık ve gözcü pozisyonunda yer almaktadır. Vasıfları ise; öncelikle bilgi sahibi ve adil olma, sonra da lider olma ve büyük günahları işlememiş olma şeklinde sıralanmıştır (Üstün, 1993: 392-394).

Humeyni'nin anayasa anlayışı da, yine İslam odaklı bir yaklaşımı barındırmaktadır. Ona göre anayasa, dünyada kabul gören parlamentonun onayladığı kanunlar değil, zaten mevcut olan İslam devletinin anayasasıdır. Dolayısıyla Allah tarafından vazolunmuş Kur'an ve Sünnet, temel kaynaklar olarak işlenmiştir. Yani halk, dolaylı olarak Allah tarafından yönetilmiş olacaktır. Daha önceki tespitlerde yer aldığı gibi, Humeyni hem halkın katılımını, hem de şartları göz önüne alarak, demokrasiyi

²⁴ Hz.Mehdi'nin (A) gaybeti zamanında İran İslam Cumhuriyeti'nde Velayet-i emr ve İmamet-i ümmet adil, takva sahibi, zamanın icablarını bilen, gözüpek, becerikli, tedbirli ve halk çoğunluğunun önder bilip kabul ettiği bir fakihin uhdesindedir. Hiç bir fakih bu çoğunluğu elde edemediği takdirde önder veya yukarıdaki şartları haiz fakihlerden meydana gelen rehberlik şurası yüzyedinci maddeye uygun olarak (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası 5. Madde) onu üstlenir (<http://tebaren.org>, 2016).

uygulamaya koymuştur. İslam'ın despot olmadığını, aksine halkıyla birlikte büyük bir anlama kavuştuğunu vurgulamış ve hem halkın, hem fakihin şeriat hükümlerine uymalarını gerektiren bir sistemi hayata sokmuştur (Üstün, 1993:394).

Devrimden sonra halk, bir yandan sekülerleşme mantığıyla yaşarken, diğer yandan İslami uygulamaların devlet güdümüne alındığı karşı çıkılamaz bir sistem ile karşı karşıya kalmıştır. Oluşturulan Velayet-i Fakih modeliyle, İslami kimlik altında otoriter bir rejim ortaya çıkarılmıştır. Fakihin kontrolüne bırakılan bu sistemde, lider kişinin yaklaşımı da önem kazanmıştır. Dolayısıyla iç politikada, dış politikanın aksine, özellikle de seçim dönemlerinde, değişik söylemlere rastlamak mümkün olmuştur. Konu daha da açıklığa kavuşturulacak olursa, devrimden sonraki ilk üç dönemi incelemek, farklı yaklaşımların tespitinin anlaşılması açısından önem arz edecektir. 1979-89 döneminde, Humeyni önderliğinde karizmatik iktidar ve yönetim anlayışı hakim olmuştur. Humeyni karizmatik özelliğini kullanmış, özellikle 1982'den sonra birçok alanda değişikliğe giderek, İslamileşme fonksiyonuyla diğer ideolojileri ve serbestiyi askıya almıştır. 1989 yılında Humeyni'nin ölümünden sonra Ali Hamaney dini lider olarak belirlenmiştir. Ayetullah Ali Hamaney'in, Humeyni kadar liderlik vasfı ağır basmamasından ötürü²⁵, onun döneminde seçilen Cumhurbaşkanı öncülüğünde farklı anlayışların söylemlerde yer alması olanağı doğmuştur. Zira 1989 yılında Rafsancani Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve görevde kaldığı 1997 yılına kadar, geleneksel iktidar ve yönetim anlayışı etkili olmuştur. Yani 1989-1997 döneminde, kültürel kimliğe yönelik ılımlı politikalar uygulanmıştır. 1997 yılında ise daha önce devlet tarafından ılımlı, liberal, reformcu olduğu gerekçesiyle, bakanlık görevinden alınan ve seçime "kanun, hukuk ve halk egemenliği" söylemiyle katılıp, ezici bir çoğunlukla tutucu rakibini geçen Muhammed Hatemi dönemi başlamıştır. Diğer seçimde aynı söylemler Ahmedinejad'da da görülmüştür. Yani halkta, seküler istekler doğrultusunda, devletin tutucu tavrına bir karşıtlık söz konusu olmuştur. Fakat başa

²⁵ İran'da Humeyni'den sonra ömür boyu görevde kalmak suretiyle dini lider seçilen Ali Hamaney'in seçilme vasfı konusunda kısa süreli tartışmalar yaşandığı görülmüştür. Fakat 2018 yılında bir ses kaydının ortaya çıkması, tartışmanın kısmi olarak derinleşmesine sebep olmuştur. 1989 yılında, Ali Hmaney'in de konuşmacı olarak bulunduğu, Uzmanlar Meclisi'nin dini lider seçimi için toplandığı sırada çekilmiş olduğu iddia edilen ses kaydının, Ali Hmaney'e ait olduğu öne sürülmüştür. Bu ses kaydında, Ali Hamaney'in, yetkili konularda fetva verici olmadığı ve büyük Ayetullah düzeyinde olmadığı gerekçesini öne sürerek, kendisinin bu göreve hem asaleten hem de vekaleten atanamayacağını dile getirmiştir. Ses kaydında, kendisine bu görevin vekaleten de olsa verilmesinin kanunlara aykırı olduğunu söyleyen Hamaney'in konuşması, şu şekilde devam etmiştir: "Benim liderliğim kağıt üstünde kalır, gerçek bir liderlik olmaz. Anayasa'ya göre, bu görev için yeterince kalifiye değilim ve dini açıdan da burada bulunan birçok kişi (benden daha kıdemli olduğundan) benim sözümü dinlemez. Böyle bir liderlik nasıl olabilir?". Fakat Uzmanlar Meclisi, kendisinin bu karşı çıkışlarına rağmen, Ali Hamaney'i dini lider olarak seçmiştir (<https://t24.com.tr>, 2018).

geçen liderlerin söylemleri, anayasaya uymak adına -hukuki boyutta- sadece seçim dönemiyle sınırlı kalmıştır (Buchta, 2005:2,3; Fekri, 2011:197-199).

Fiiliyatta ise, özellikle Rafsancani'nin liderliğinde, birçok din alimlerinin fetvasına aldırış edilmeyerek, ABD'nin yardımlarının kabul edilmesi bile, İran iç politikasında Humeyni'nin karizmatik liderliğinden sonra değişim emarelerinin olduğuna birer kanıttır (Lee, 2008:46,47). Din eksenli bakıldığında, zamanla, İslam'ın halk arasında teolojik bir karaktere doğru yol aldığı, devletin ise iç politikada kontrollü gücüyle -söylemler her ne kadar ılımlaşmış olsa da- eylemsel olarak, İslam'ı tekeline tuttuğu görülmektedir.

2.1.2. Devrimden Sonra İran'ın Dış Politika Eksenini ve Humeyni'nin Filistin ve Suriye'ye Bakışı

Devrimden sonra karizmatik liderliğini pekiştiren Humeyni, İran dış politikasını da yine kendisi formüle etmiştir. Humeyni bu formülü “hak-batıl” ayrımını örnek alarak, “müstekbir - mustazaf” ayrımı üzerine kurmuştur. Bu ayrıma göre; müstekbir, tüm insanlığı sömürmeye çalışan, insanlık değerini hiçe sayan ve kötülük yapmaya meyilli güçleri (ABD, İsrail, Rusya vb.); mustazaf ise, İran gibi sömürülen ülkeleri temsil etmiştir. İslam dünyası baz alındığında, Müslümanların iradelerini hiçe sayan diktatör ve monarşiler müstekbir; geniş halk kitleleri mustazaf şeklinde formüle edilmiştir. Ayrıca Pan-İslam doktrinini de benimseyen Humeyni'ye göre, tüm dünya Müslümanları ancak Batı çekilirse doğru yola gireceklerdir. Kısacası, bu dönemde “Ne Doğu, Ne Batı, Sadece İslam” sloganı etkili olmuş ve sadece Şiilik değil, Sünniliği de temsilen, sık sık evrensel İslam'a atıfta bulunulmuştur. Fakat daha sonra Şiilik ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. İran Devrimi'nde; Pan-İslam, anti-emperyalizm, devrimci Şii yorum, petrol ve Körfez güvenliği söylemleri, hem bölgede bir takım değişiklikler getirmiş, hem de İran, ABD ve Rusya gibi büyük güçlere tehditkar bir yaklaşım oluşturmuştur. Bu da, Orta Doğu dengelerinde önemli bir etki yaratmıştır (Gündoğan, 2011: 98,99).

Devrimden sonra, devrimi yönetenler tarafından, Orta Doğu'ya yönelik dış politikada, stratejik olarak Anti-Emperyalizm ve ideolojik olarak da Şii-İslam söylemlerinin, hem Batı, hem de Sünni yönetimler tarafından hoş karşılanmayacağı kanısıyla, “güvenlik” sorunsalı üzerinde bir takım kararlar alınması yönünde adımlar

atılmıştır.²⁶ Bu minvalde alınan en büyük karar; “rejim ihracı” politikası olmuştur. Uyum esasıyla, değişimin tam manasıyla gerçekleşmediği devrimin ilk zamanlarında, iç işlerinde yönetim, nasıl ki meşruiyetini İslam ile sağladıysa, bölgede de rejim ihracıyla “hayat sahası” yaratarak, bir güç elde edip, Batı’ya ve bölgedeki muhaliflerine karşı kendini koruma hamleleri gerçekleştirmiştir. Humeyni ve diğer devrim liderleri, kendilerinin bütün Müslüman halkların koruyucusu ve savunucusu olduklarını deklare ederek, bölgedeki Filistin, Lübnan gibi sorunların kendi iç sorunları gibi algılanmasını sağlamışlardır. Suriye’de devletten devlete stratejisi uygulanmıştır. Ama genelde “devletten halka” stratejisi ile hareket etmişlerdir. İslam’a yapılan her saldırıyı, kendilerine yapılmış bir saldırı olarak değerlendirmişlerdir. Böylelikle, “İslam’ın düşmanı, İran’ın da düşmanıdır” algısı yaratılmış ve yönetim bu algı ile içerde güç kazanırken, dışarda birçok Müslüman’ın, ya desteğini, ya da sempatisini kazanmıştır (Şahin, 2007: 11,12).

İran politikasına Filistin Sorunu üzerinden bakılırsa, çok yönlü ve keskin bir karşıtlığın söz konusu olduğu, fakat daha çok pragmatik hareket edildiği söylenebilmektedir. Humeyni, Şah rejimine karşı devrim istemesinin nedenleri arasında İsrail konusunu da saymış ve hararetle bu düşüncesini savunmuştur. Ona göre, Şah rejimi Batı ile olduğu kadar, İsrail ile de müttefik bir konumdaydı. Onun döneminde İran, İsrail’in hem yoğun pazarı, hem de petrol tedarikdarı olarak büyük destekçisi olmuştur. Ayrıca Şah döneminde İran, İsrail’in, bölgedeki Arapların kontrolü konusundaki yükünü de hafifletmekteydi. Bu izlenimlerini halka sunan Humeyni, karşı çıkışını şu sözlerle dile getirmiştir (Abrahamian, 2002:1,2):

Bizi Şah’la karşı karşıya getiren noktalardan biri, onun İsrail’e yardımlarıdır. Ben daima söylemişimdir bunu, İsrail’in ortaya çıktığı ilk günden itibaren Şah, onunla işbirliğine girdi ve Müslümanlarla İsrail arasındaki savaş en kritik noktaya vardığı zamanda da Şah, Müslümanlara ait olan bu petrolü gasp ederek, İsrail’e vermeye devam ediyordu ki, benim Şah’a karşı çıkmamın nedenlerinden biri de budur.

Humeyni, ayrıca Filistin Sorunu’na hangi tip yaklaşımlar üretilmesi gerektiğini de, Orta Doğu halkına deklare etmiştir. Humeyni, Arap kavmiyetçiliği, milliyetçilik, ithal ideolojiler ve gayrı İslami düşünceleri “sapma” olarak değerlendirmiş, en gerçekçi ve sağlam mücadelenin, İslam çatısı altında yerli ideolojiler ile olabileceğini

²⁶ İran’da devrimden sonra dış politika yaklaşımları Orta Doğu ile Orta Asya ve Kafkasya’da farklılık göstermiştir. Orta Doğu’da Arap milliyetçilerinin keskin muhalifliğiyle karşılaşmamak için, devrim ihracı hamlesiyle dini kimlik öne çıkarılırken; Orta Asya ve Kafkasya’da ulusal çıkar ve stratejik hesaplara yönelik söylemler geliştirilmiştir (Şahin, 2007: 12,13).

savunmuştur. Ayrıca o, bazı çözüm reçeteleri de önermiştir. Bir kere, Humeyni, Müslümanlar için siyonizmi çok tehlikeli görmektedir ve ona göre, Siyonistlik ile Yahudilik ayrı düşünülmeli ve İsraillilerin politikaları hakkında iyi bilgilere sahip olunarak, onların atacağı her adımın altındaki sebep anlaşılmalıydı. İsrail'in ekonomik gücünü arttıracak hamlelerden uzak durulmalı ve onlara petrol ambargosu uygulanmalıydı. Ayrıca, İsrail'in asıl amacının, İslam'ı ortadan kaldırmak olduğunu da beyanlarına ekleyen Humeyni, Müslümanların gerçek İslam'a dönmelerini ve inançlarını öne çıkararak, mücadele etmelerini vurgulamıştır. Bu vurguyu yaparken de, İran'daki devrimi sık sık örnek göstermiş ve gerekirse, bu uğurda halkın yöneticilere karşı ayaklanmasını istemiştir. İşte bu yaptığı vurgulamalar ve sonrasındaki fiili yardımlar, İslam'ın, İran'la özdeşleşmesi anlayışını doğurmuş, İslam üzerine kurduğu politikasında da, önderlik görevini elinde tutmayı başarmıştır. Bu meseledeki “Filistin Sorunu sadece Filistinlilerindir” anlayışı dışında, “Filistin sorunu bütün Müslümanlarındır” anlayışı oturtulmaya ve İran'ın ise Müslümanların hem savunucusu, hem de güvencesi olarak algılanmasına çalışılmıştır (Abrahamian, 2002:5-9).

Devrimden sonra İran yönetimi, İsrail ile ilişkilerini koparmıştır. Humeyni'nin, İsrail'in bir gün yeryüzünden silineceği yönünde açıklama yapması ve Ramazan ayının son cuma gününü “Kudüs günü” olarak ilan etmesi, İran-İsrail arasındaki ilişkiyi iyice gerginleştirmiştir. Devrimden birkaç gün sonra, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) Başkanı Yaser Arafat, İran'ı ziyaret etmiş ve İran, İsrail'in çıkar ofisindeki bayrağını indirerek, yerine Filistin bayrağını çekmiştir. Fakat Arafat'ın, gerek 1980-88 İran-Irak Savaşı'nda Saddam Hüseyin'den yana tavır takınması, gerekse de sol eğilime yönelmesi, İran-FKÖ ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir (Turan, 2009:48). Yine bu dönemde Humeyni, Lübnan'daki karışıklıktan yararlanarak, Suriye'den aldığı izinle, Devrim Muhafızları'nı Bekaa Vadisi'ne göndermiş ve İslam Devrim Muhafızları okulunu kurmuştur. Lübnan'daki büyüyen Şii kitlesinin çıkarlarını gören Humeyni, bölgeyle ilgilenmeye başlamıştır. İran birçok Şii lideri, Emel Örgütü'nden²⁷ ayrılmaya ikna etmiştir. Böylelikle 1982'ye gelindiğinde, Hizbullah Örgütü'nün kurulmasına ortam

²⁷Lübnan'da, 1967 yılında Musa Sadr liderliğinde daha önce oluşan Şii İttifakı'nın bir düzene geçirilmesi için, Şii İslam Konseyi kurulmuştur. Karizmatik lider Sadr, 1970'lerin başında ününü arttırmıştır. Fakat 1975 yılında bir iç savaşın çıkmasıyla, başarıları sekteye uğramıştır. Bunun üzerine, askeri bir yeniliğe giderek, Emel Hareketi'ni kurmuştur. Bu örgüt de çatışmalara karşı yetersiz kalmıştır. Sadr, 1978'de Libya'ya yaptığı bir gezide, birden ortadan kaybolmuştur. Bu durum karşısında, Şii toplumu inancı gereği derinden etkilenmiştir. 1980'lerin başında, İsrail'in şiddet faaliyetleri tekrardan başlayınca örgütte muhalif kesim oluşmaya başlamıştır. Karizmatik lider eksikliği hissedildiği anda, Humeyni devreye girmiş ve ayrılmalar başlayarak, Hizbullah Örgütü kurulmuştur (Adıbelli, 2013:164).

sağlanmıştır. Bu, İsrail için de güçlü bir düşmanın yaratılması anlamına gelmiştir. İran Devrimi, bunun gibi birçok örgüte ilham kaynağı olmuştur (Adıbelli, 2013:164).

Humeyni döneminde İran'ın Suriye ile ilişkilerinin nasıl olduğuna bakılacak olursa; Suriye 1970'lerde Mısır'ın İsrail ile barış antlaşması yapması ve Irak ile gergin ilişkiler oluşması nedeniyle bölgede İsrail'e karşı yalnız kalmaktaydı. İran'da, 1979 yılında, ABD ve İsrail ile iyi ilişkiler içerisinde olan Şah'ın devrilmesi, Suriye'de memnuniyetle karşılanmıştır. Devrim sonrası İran rejiminin Anti-Emperyalist duruşu, Siyonizm karşıtlığı ve Filistin davasını sahiplenmesi, Suriye için yaklaşılmaması gereken bir ülke haline gelmiştir. Suriye, yeni İran rejimini tanıyan ve destekleyen ilk ülke olmuştur. 1980'de İran-Irak Savaşı'nın başlaması, İran ve Suriye dostluğunu güçlendirmiştir. Irak'ta Şii sayısının hatırı sayılır olması, milliyetçiliği ön planda tutan Saddam'a karşı dini olguların kullanılması Humeyni için kaçınılmaz bir saha yaratmıştır (Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs, 2013:6).

Birçok Arap ülkesinin aksine Suriye, İran'a destek vermiştir. İsrail'in 1982 yılında Lübnan'ın bir kısmını işgal etmesi, İran-Suriye ilişkilerini ittifaka çevirmiştir. Lübnan'da askeri varlığı olan, ancak İsrail ile sıcak çatışmadan kaçınan Suriye, İsrail'e karşı mücadele eden Şii militanları desteklemek ve eğitmek amacıyla, İranlı Devrim Muhafızı'nın Lübnan'a girmesini sağlamıştır. Daha önce de değinildiği gibi, Devrim Muhafızları, burada Hizbullah'ın oluşmasına yardımcı olmuştur. Bu tarihten sonra İran için Suriye, Levant Bölgesi'nde (Şekil 1) yapılanan Hizbullah'a lojistik destek ulaştırmada ve diğer direniş örgütleri ile ilişkilerinde önemli bir güzergah ve bağlantı noktası olmayı sürdürmüştür. Fakat her iki ülke için, İsrail düşmanlığının nedenleri farklı olmuştur. İsrail düşmanlığı İran için; adeta onun varlığının nedeni olurken, Suriye için Pan-Arabizm, bölgesel ihtiraslar ve bu devlet ile anlaşamaması olarak gösterilebilmektedir. İşte bu farklı yaklaşım ve Suriye'nin savaşın ilerleyen zamanlarında İran'a yardım konusunda mezhepsel yaklaşımda yetersiz kalması, ilişkilerde mezhepsel dinamikler bakımından bir esneme meydana getirmiştir. Dolayısıyla Humeyni döneminde kurulan Şii ittifak, İran-Suriye ilişkileri içerisinde geri planda kalmıştır. Suriye'nin, Hafız Esad rejiminin temel mantığı doğrultusunda Sosyalist Arap Milliyetçi kimliğiyle ön plana çıkması ve laik bir sistemi amaç edinerek hareket etmesi, mezhepsel ittifak için uygun ortamı tam manasıyla yaratamamıştır. Bu bakımdan, bu ilişkide Şiilik, mezhepsel ölçüde ele alınmamış, kültürel bazda ele alınmış

ve bu şekilde etkili olmuştur. Bu kültürü korumaya çalışan Hafız Esad'ın ardından yerine geçen oğlu Beşar Esad Dönemi'nde, İran'ın misyonerlik faaliyetleri artmış ve bölgede kendini farklı mezhep olarak gören toplulukların Şiiliğe dönüşü hızlanmıştır (Sinkaya, 2007:38-40).

Şekil 1: Levant Bölgesi'nin Harita Üzerinde Görünümü

Kaynak: <https://www.analizgenc.com/2016/08/levant-bolgesi.html>, 2018.

* Haritada görüldüğü üzere İran için Levant Bölgesi (Filistin ve Lübnan)'ne lojistik destek sağlama noktasında Suriye'nin konumu önem teşkil etmektedir.

Humeyni ve devrimci liderler, dış politikalarında, özellikle 1982'den sonra, Şiilere öncelik vermiş ve İran'ı Şiilerin hamisi olarak göstermiştir. İran-Irak Savaşı sırasında Şii ve devrimci İran'a karşı, Sünni Arap Bloğu oluşturulmuştur. Bu bloğa karşı Humeyni, Hafız Esad rejimine yanaşmıştır. Fakat dengeleyici bir güç oluşturamamış ve bu politikadan vazgeçmiştir. Humeyni'nin ölümünden sonra da, Şii militanlık ideolojik güç kaybetmiş, onun yerini Sünni militanlık almaya başlamıştır. Yani Şii militanlık, Sünni militanlığın artmasını tetiklemiştir. Muhafazakar Arap rejimler, Şii tehdidine karşı, kendilerinin gerçek İslam'ın savunucuları olduklarını iddia etmişlerdir. Bölgede Şii siyaset, etnik gruplardan daha etkili hale gelmiştir. 2000 yılında Şiilerin yükselmesi, Sünnileri tekrardan kaygılandırmış ve şiddet olayları da aynı oranda artmıştır. Fakat Şiiliğin yükselişi İran'ın güçlenmesine dayandırılmıştır. Sonuç olarak İran, Suriye (Beşar Esad Dönemi), Irak Şiileri ve Hizbullah önderliğinde oluşan Şii

Blok ve karşısında oluşan Sünni Blok, Orta Doğu'yu mezhepsel olarak iki kutba ayırmıştır (Sinkaya, 2007:39-43).

2.2.TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTEN AK PARTİ'NİN KURULMASINA KADARKİ SÜREÇTE DİNİN SİYASET SAHNESİNDE YERİNİ ALMASI

2.2.1. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişten AK Parti’nin Kurulmasına Kadar Olan Süreçte Türkiye’de Dini Yaklaşımlar ve Muhafazakar-İslamcı Parti Düzeyine Erişmiş Milli Görüş Hareketi’nin İdeolojik Çizgisi

Türkiye’de II. Dünya Savaşı’nın ardından siyasal görüntünün Batı tipi liberal demokrasi haline getirilebilmesi için, çok partili hayata geçiş süreci yaşanmıştır. 1946’da kurulan Demokrat Parti, 1950 seçimlerinde siyasal iktidarı ele geçirmiştir. Böylelikle sistemde dini fraksiyonlara da kapı aralanmıştır. Kamusal alan, laiklik, İslami hareketler, Batıcılık, modernizm, milliyetçilik gibi çeşitli taleplerin bir arada etkinliğini gösterdiği bu dönemde, konu bakımından İslami eğilimlerin hangi akımlarla entegre olarak gelişim göstereceği, Türkiye siyasetinde ilerleyen dönemlerde önemli bir husus olarak yerini almıştır. Yine bu dönemde ideolojik etmenler dışında kültürel bağlar üzerine tartışmalar da kendini görünür kılmıştır. Bu bağlar en çok Osmanlı Devleti’nin İslam anlayışı üzerinde kurulmuştur. Zamansal faktör olarak bakıldığında, 1950’lerde eserleri etkili olmaya başlayan dini ideologların, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşamış ve Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde dahi, dini çalışmalarını aksatmamış kimseler olmaları nedeniyle, Osmanlı tarihindeki dini rivayetlerin, İslami kesim tarafından gündemde tutulması kolaylaşmıştır. Dolayısıyla, bu akımlardan önce, İslami hareketlerde Osmanlı vurgusu, iç politikadaki kültürel bağın düşünülmesi kadar, Batı karşısındaki duruşun da göstergesini oluşturmaktadır. Böyle bir tavırla, iç politikada İslam’ın temsili ve yüceltilmesi, yerellikle bağdaştırılırken, dış söylemlerde, özellikle bölge sorunları ve Batı’ya karşı milliyetçi çizginin anlamı üzerinden, Osmanlı’nın parlak dönemlerine ve güçlü tarafına vurgu yapılarak, İslami siyaset şekillendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’deki İslami siyasetin kendi geçmişinden izler taşıdığını öne süren

Nuray Mert, Osmanlı vurgusu konusunda şu şekilde değerlendirmede bulunmuştur (2005: 416):

...Osmanlı vurgusu kuşkusuz, Türkiye'nin Batı karşısındaki yenilgi ve ezikliğini, parlak geçmişiyle telafi gayretinin bir parçasıdır. Türkiye'de Batı karşısında yenilgi duygusu, belli başlı iki tür güçlü psiko-politik savunma mekanizması yaratmıştır. Bunlardan biri Batı karşısındaki yenilginin ezikliğinden Batı ile özdeşleşerek kurtulma gayreti ve bunun devamı olan toplumsal, kültürel, siyasal tutumlar ve söylemlerdir. Diğeri ise, bu ezikliği geçmişin parlak günlerinin hayaline sığınarak ve yenilginin hiç hak edilmedik biçimde bir takım fitne fesat faaliyetlerinin sonucu olduğunu düşünmek suretiyle geçiştiren söylemlerdir. Bu ikinci tutum, Türkiye'de merkez sağdan, koyu milliyetçiliğe ve İslamcılığa kadar tüm sağ yelpazenin düşünsel ve tutumsal arka planını oluşturur. İslamcılıkla birlikte sağ düşüncenin tüm biçimlerinde yaygın olan Anti-semitizmin, Filistin Meselesi'nden ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne ilişkin Yahudi komplosu teorilerinden beslenmesi bu açıdan önemlidir.

Son olarak Türkiye İslamcılığının Osmanlı'ya verdiği önem halifelik dolayısıyla, sadece İslami bir kaygıdan hareket etmez, aynı zamanda parlak bir geçmişle övünme ihtiyacının sonucudur. Türkiye İslamcılığını milliyetçi hassasiyetini anlamak açısından bu hususu da dikkate almak gerekir. Diğer taraftan sebep ne olursa olsun, Osmanlı'ya ilişkin tahayyüller üzerinden kurulan milliyetçi hassasiyet, tıpkı imparatorluğun yıkılma dönemi travmasının tüm siyasi akımlar üzerinde yarattığı etkinin körüklediği Milliyetçilik gibi, Türkiye İslamcılığının bölgedeki radikal söylemlerle güçlü bir bağ kurmasını engellemiştir. Genel olarak Türk milliyetçiliğinin Araplara ilişkin tarihsel küskünlüğünün, bu nedenle, İslamcılar nezdinde aşılması gerektiğini söylemek zordur.

Mert'in bu değerlendirmesinden anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye'deki İslamcı söylemlerde Osmanlı vurgusu, milliyetçilik ile bağdaşık şekilde ilerleme sarf etmiştir. Bölgesel ihtiraslar da göz önüne alındığında, yine bu bağdaşık sonuca ulaşmak mümkün görülmektedir. Her ne kadar milliyetçilik yerelliği temsil etse de, Türkiye'deki konumuyla İslam'ın siyasi versiyonda evrensel niteliğe bürünmesi, yine de milliyetçilik kanalının yok edildiği anlamına gelmemekte, bu sadece "ben" (liderlik) dürtüsüyle bağıntılı bir evrilme olarak yol kat etmektedir.

Osmanlı vurgusunun dışında, iç siyasette yaşanan değişmelerin de, İslam hareketleri nezdinde göz önünde tutulması gerekmektedir. Türkiye'deki siyasal karar alıcılar, kuruluş yıllarından itibaren, halkının çoğunluğunun Müslüman olmasının doğurduğu taleplere karşıt olarak, hem kamusal, hem de özel alanda dini siyasetten ayırıştırıcı bir anlayışla hareket etmiştir. Dinin kamusal hayattan çıkarılmasıyla, tarikat örgütlenmesine olan önemini arttıran dini kesimlerde, çok partili rejimin uygulanmaya başlandığı 1950'lerden itibaren, İslami siyasallaşma başlamıştır. Fakat bu canlanma, ilk etapta özel alanda kendini göstermiştir. Bu doğrultuda; Said Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan, Hüseyin Hilmi Işık, Necip Fazıl Kısakürek ve başka bazı yerel isimlerin görüşleri etrafında, Türkiye'deki İslami hareketler kendine bir zemin bulabilmiştir. Tabi

zamanla İslami hareketler kamusal alana da sirayet etmiştir. 1970'lere kadar Milliyetçi-Muhafazakar çizgisinden yön bulan bu hareketler, bu tarihten sonra Mısır, Pakistan ve İran'daki gelişmelerin de reaksiyoner etkisiyle, milli anlayış, ümmetçiliğe doğru bir evrilme safhasına geçmiştir. Müslüman Kardeşler örgütüne mensup kişilerin, Ali Şeriatî'nin ve bazı dini çizgiyi takip eden yazarların eserlerinin Türkçe'ye tercüme edilmesi, Türkiye siyasetinde evrensel İslam anlayışının gelişmesine ortam yaratmıştır (Çaha, 2005: 476).

1960 askeri darbesinin ardından Türkiye, bir öncekine oranla daha özgürlükçü bir anayasayla tanışmıştır. Yeni anayasanın sunduğu serbestiyle, siyasi zeminde birçok oluşum türemeye başlamıştır. İslami eğilim de bu noktada yerini almıştır. 26 Ocak 1970 yılında, Necmettin Erbakan'ın önderliğinde, 18 kişi Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuş, böylece İslami temeller üzerine oturtulmuş ve parti düzeyine ulaşmış bir oluşum, Türkiye siyasetinde yer edinmeye başlamıştır. Başkanı olan Necmettin Erbakan'ın ilkesel görüşlerine büyük etki ettiği bu parti, birçok kez kapatılmasına rağmen, ilerleyen yıllarda isim değiştirerek (MNP- Mili Selamet Partisi- Refah Partisi- Fazilet Partisi- en sonunda Saadet ve Adalet ve Kalkınma partileri) siyasi hayatına devam etmeyi başarmıştır. Partinin kuruluş ideolojisi Osmanlıcı, İslamcı, milli bağımsızcı ve modernist olmak üzere dört temel üzerinden belirlenmiştir. Giderek iç politikada yükselişe geçmesi ve sistematik hale getirdiği ümmetçi İslam anlayışı, Orta Doğu'nun da dikkatini çekmeye başlamıştır (Çakır, 2005:546).

1980'e doğru gelindikçe Türkiye'de iki konu yerini almış olmaktadır: ilki İslam'ın kamusal alana taşınması, diğeri ise İslam'ın yerel sınırları aşarak "İslam alemi" fikrine kavuşması. Bu iki konu, İslam âlemi kavramının her kesimden siyasetçinin söyleminde yer edinmesini sağlamıştır. Merkez solu temsil eden Bülent Ecevit'in dahi, iktidarda olduğu dönemlerde, söylemlerinde bu kavramı dile getirdiği görülmüştür. 1970'lerde İslami eğilimlerin kamusal alandaki en büyük temsilcisi Milli Selamet Partisi'nin, "Milli Görüş" çerçevesi içerisinde, özellikle de İran Devrimi sürecinin etkisi altında, "İslam Ortak Pazarı" söylemi ile, ulus ötesi İslam anlayışı, giderek ümmetçiliğin yerleşmesine zemin hazırlamış ve diğer toplulukların gündemini de meşgul eder hale gelmiştir. Batı'dan İslam dünyasına yönelim ve Batı düşmanlığı ana hatlar olarak belirginleşmiştir (Çaha, 2005: 476,477).

Türkiye'nin 1980'lerde gözle görülür derecede başlayan, yeni model entegrasyonu çabası, Batılı ülkelerin kendi devinimleriyle yaşadıkları değişimin empoze edilmesi kararıyla artmaya başlamıştır. Avrupa'da 1970'lere gelindiğinde, klasik muhafazakarlık ve klasik liberalizm anlayışları, yerini "neo" akımlara bırakmaya başlamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra John Maynard Keynes'in formüle ettiği, devlet müdahalesini öngören sistem, 1970'lerde yaşanan stagflasyon (işsizlik ve enflasyonun bir arada yaşanması) nedeniyle sorgulanmaya başlanmıştır. "Refah/sosyal devlet" anlayışının sorgulandığı bu dönemde, İngiltere'de 1979'da Margaret Thatcher'ın ve ABD'de 1980'de Ronald Reagan'ın seçim zaferleriyle birlikte ekonomik ve siyasi yenilikler kendini göstermeye başlamıştır. "Yeni sağ" olarak adlandırılan bu akımlardan biri, geleneksel değerleri karşılayan aile, din ve toplumun düzeltilmesi amacıyla güçlü hükümet, itaat, disiplin, hiyerarşi, otorite ve ulus kavramlarını barındıran ve bireye değer atfeden neo-muhafazarıktır. Diğerisi ise bireyselliği, sivil hakları, seçme ve seçilme hakkı, siyasal katılım, halk egemenliği, özel mülkiyet kavramlarını barındıran ve Keynesyen modele tepki olarak doğan neo-liberalizmdir. Sonuç olarak uluslararası sistem, ekonomik alanda oluşan neo-liberalizm ile sosyal alanda oluşan neo-muhafazakarlığın birleşimi olan yeni sağ siyasetinin entegrasyonu faaliyetleriyle şekillenmeye başlamıştır (Şener ve Çolak, 2015:397-400).

Uluslararası arenada başlayan yeni anlayış 1980 ve sonrasında Türkiye'de etkisini göstermiştir. 1970'lerde Türkiye'deki ekonomik istikrarsızlık ve dar boğazlık, dışa açılma gereksinimi doğurmuş, o dönemin yöneticilerini yeni arayışlara itmiştir. 1980 yılında Başbakan Süleyman Demirel, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'a ekonomik program hazırlatmıştır. İngiltere Başbakan'ı Margaret Thatcher'ın uygulamaya koyduğu Uluslararası Para Fonu (IMF) paketinden yararlanmak isteyen Turgut Özal, ABD'nin de desteğiyle "24 Ocak Kararları"nı²⁸ faaliyete koymuştur. Sekiz ay sonra, ülkede 12 Eylül askeri darbesi gerçekleşmiştir. Siyasi tıkanıklığın yaşandığı bu dönemde Turgut Özal, 24 Ocak Kararlarının uygulanmaması durumunda, ülkede ekonomik zararın doğacağına yönelik görüşlerini askeri kesime bildirmiştir. Görüşmeler olumlu sonuç vermiş ve böylece askeri kanat ekonomiye müdahale

²⁸ 24 Ocak Kararları'nda; ithalatı serbest bırakma, ihracatı kredi vb. yöntemlerle teşvik etme, paranın devalüe edilmesinden sonra serbest hareket edilmesinin sağlanması, piyasa arz ve talebi güçleri oranında teşvikler sunulması, kamu kesiminin ağırlığının düşürülmesi, faiz oranlarının piyasa koşulları tarafından belirlenmesinin sağlanması vb. kararlar yer almaktadır (Şener ve Çolak, 2015:403).

etmemiştir. 21 Eylül 1980’de, Bülent Ulusu Başbakanlığında, geçici bir hükümet kurulmuş ve Turgut Özal, Ekonomi’den Sorumlu Başbakan Yardımcılığı’na atanmıştır. 6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimlerde Turgut Özal’ın başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi (ANAP) kazanmış ve Turgut Özal, Başbakanlık koltuğuna oturmuştur (Şener ve Çolak, 2015:403,404).

12 Eylül Askeri Darbesi’nin ardından depolitizasyonun yaşandığı bir döneme giren Türkiye’de; Turgut Özal ile birlikte “hiçbir siyasi partinin devamı olamama”, “bütün halk kesimini temsil etme” ve “ekonomide özel teşebbüs özgürlüğü ile dışa açılma” politikaları izlenmeye başlanmıştır. Başbakan Turgut Özal, genelde kamuoyunun tanımadığı kişileri parti üyesi yapmış ve ideolojik olarak da liberalizm, milliyetçilik ve dindar muhafazakarlığı harmanlamıştır. Dolayısıyla Başbakan Turgut Özal, siyaset felsefesini, liberal-muhafazakar bir anlayışa dayandırmıştır. ANAP; muhafazakar, milliyetçi, sosyal adaletçi ve İslamcıların söyleminde yer alan geleneğe bağlılık olmak üzere, dört eğilimin temsil edildiği formata uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Sembol ise, bu eğilimleri karşılayacak şekilde “sağ ve sol elin kenetlenmesi” olarak belirlenmiştir. Başbakan Özal, Türkiye’nin laik bir ülke ve kendisinin de Müslüman olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemde Başbakan Özal’ın Türkiye’deki siyasi hayata getirdiği en büyük ilke ise “özel teşebbüs ve dışa açılma” prensibi olmuştur (Daban, 2017:84 ve Şener ve Çolak, 2015:405,407).

Başbakan Turgut Özal’ın, dış politikaya yönelik ekonomik icraatlerinin dışında, siyasi icraatleri de gündemde çok yer tutmuştur. Türkiye’nin çok kültürlü yapısını değerlendirmek isteyen Başbakan Özal, ülkenin hem Hristiyanlık, hem de Yahudilik dinlerine hoşgörüyle yaklaştığını öne sürmüştür. Bu savla, Türkiye’nin medeniyetin bir parçası olduğunu ve her ülke ile iyi ilişkiler kurulabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca “Yeni Osmanlıcılık” ile bağdaştırılabilecek bir hamle olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği kapsamının genişletilmesi talebini gündeme taşımıştır. Bu tip siyasi hamleler Başbakan Özal’ın, birbirine karşıt halk kesimlerinin eleştirilerine maruz kalmasına yol açmıştır. Ayrıca iç siyasette de, bireyci anlayışı öne çıkarmasına rağmen, bireyin ve toplumun kararlarını devletin eline bırakması ve siyasi yasaklar için bir hamle gerçekleştirmemesi, kendisinin tutuculukla itham edilmesine neden olmuştur (Daban, 2017:84,85).

1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik ve siyasi değişmeler, İslami topluluklar üzerinde de etkisini göstermiş ve farklı ekoller ortaya çıkmaya başlamıştır. Turgut Özal’ın başlattığı liberalleşme hamleleriyle, Türkiye yönünü iyice liberal Batı’ya doğru çevirmiştir. Böylelikle, İslami grupların gündemlerinde demokrasi, sivil toplum, liberal İslam, kadın hakları, insan hakları gibi kavramların da tartışılması artış göstermiştir. İslami kesim içerisinde, bu tarihten sonra, ana hatlarıyla “çoğulcu”, “pragmatik” ve “reddiyeci” olmak üzere, üç akım üzerinden tartışma yaşanmaya başlanmıştır. Bunlar arasında çoğulculuk yönündeki idealde, iki eğilim ortaya çıkmıştır (Çaha, 2005: 484).

Çoğulculuk düşüncesindeki ilk eğilimde, Hz. Muhammed’in Medine’ye hicretinden sonra ahaliyle gerçekleştirmiş olduğu “Medine Vesikası” referans noktası olarak kabul edilmektedir. Hz. Muhammed bu vesika ile, Müslümanların hem kendi aralarındaki, hem de Yahudilerle olan ilişkilerini düzenlemiştir. Herkes kendi inancında serbest bırakılmış, karşılıklı can ve mal güvenliği teminat altına alınmıştır. İşte bu görüşe göre, “egemenlik” ve “katılım” ilkelerinin zaten İslam’da var olduğu savunulmuştur. İkinci eğilim ise “çok hukukluluk” projesi olarak ortaya çıkarılmıştır. Hem İslam’ın ilk dönemlerini, hem de Osmanlı Devleti’nin çok hukuklu ve milletli sistemi referans alınmıştır. Bu eğilime göre, her inançtan kimseler, kendi inancına göre yaşama serbestisine sahip olmalıdır. Müslümanların da kendi dini hukuklarına göre hareket etmesi gereklilik olarak görülmüştür. Kısacası, çoğulculuk eğilimleri kendi inançlarını yaşamak isteyen kesimlerin, kendilerine yer bulabilecekleri bir sistemin kurulmasını amaçlamıştır. Milli Görüşçülerin de 1995’e kadar “Adil Düzen” söylemi, bu doğrultuda oluşturulmuştur. Pragmatik akımda ise, modern toplumun getirdiği ekonomik yenilikler, hayatın içerisinde cemaat ve diğer oluşumların faydalanabileceği bir sistem idealize edilmiştir. Bu tutumdaki birçok cemaat, siyasi partilere sadece desteklerini sunmayı tercih etmişlerdir. Reddiyeci tutuma bakılacak olursa, bu noktada Batılı değerler kökten reddedilip, yerine İslami ilkelerin hakim olduğu bir sistem inşa edilmeye çalışılmıştır (Çaha, 2005: 484-486).

1980’li ve 1990’lı yıllarda, kuşkusuz, ilk bölümde değinildiği gibi, Sünni ekolündeki din-devlet ikileminde devletin üstünlüğü, 19. yüzyılda İslam’daki doktrinsel değişimler, Osmanlı Devleti’ndeki örfi hukuk sisteminin işlerliği ve ayrıca sınırların hem Doğu, hem Batı’ya ulaşması ve çok milletli yapısı vb. etmenlerin etkisiyle, birçok

farklı anlayışların türediği görülmüştür. Bu anlayışların birçoğu, İslam'ı siyasi alana taşıma gayreti göstermiştir. Zira bu çaba, 1990'larda belirgin olarak görülecektir. 1980'lerin Türkiye'sinde, farklı anlayışlar nezdinde, İslam kavramsallaştırılması sosyal, siyasi ve politik eksenlerde, aydınların toplum ve topluluklar üzerindeki etkisi, belirleyici faktörler arasında yerini almıştır. Bu dönemde Türkiye'deki aydınlar da değişim rüzgarıyla karşı karşıya kalmış, eskiye karşıt olarak yeni İslamcı aydın tipi, geleneksel rotayı aşma girişimleriyle şekillenme yoluna gitmiştir. Ayrıca politik tanımlamadaki sağ, sol ve klasik İslamcı bloklara, en başlarda büyük oranda yaklaşılmamış, ortalarda yer edinmeye koyulmuşlardır. İslam tarihi de öne sürülerek, sözleşmeye dayalı yapılacak birleşimlerin, ahlaki dayanışmalara da kök saldığı görüşü ortaya konmuştur. Fakat bu görüşe karşıt anlayışları da görmek mümkündür. Zira, Türkiye'nin hem Doğu, hem de Batı arasındaki konumu ve uzun süreli batılılaşma gayreti göz önüne alındığında, esnek bir yapının varlığı da kendini içten içe hissettirir olmuştur. Cumhuriyet geçmişinde, aydın tipolojisi hususu incelendiğinde, laik sisteme ayak uyduran modern Müslüman tipi olduğu kadar, gelenekçi dindarların varlığından da söz edilebilmektedir. Fakat gelenekçilik idealleri, günün koşullarını da kendi sınırlarına dahil etmiştir (Subaşı, 2016: 167,174).

Bu dönemdeki İslamcı aydın tipolojiler, 1990'larda toplumsal taban üzerinde etkinliklerini hızla artıran hamleler gerçekleştirmişlerdir. Zira AK Parti'nin kurulması da, bu sıcak ortamda gerçekleşmiştir. Fakat kurulmasının öncesinde genel tabloya bakılırsa, modernizme oldukça ayak uyduran seçkinler ele alındığında, ortaya çıkarılmış İslami anlayışlar, devlet-aydın-toplum üçgeninin sınırlarının belirginleşmesini ve demokrasi içerisinde sınıflaşma riskinin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye'de son dönemlerde modernleşme ve İslamlaşmanın beraber ilerlediğini vurgulayan İsmet Subaşı, bu beraberliğin seçkinler ve toplumlar üzerinde doğurduğu anlayışı şu şekilde açıklamıştır (2016: 178):

Türkiye'de toplumun günden güne modern üretim tekniklerine ve tüketim usullerine aşına olmasıyla, İslam'a duyulan ilginin artması dikkati çeken bir vakia olarak belirmektedir. Bu vakıada bir zıtlık ve terslik olduğu düşünülebilir. Ne var ki modernleşmenin ve İslamlaşmanın yan yana ilerleyen iki eğilim olarak yaşaması Türk toplumunun yapısı göz önüne alındığında anlaşılır bir husus ve hatta kaçınılmaz bir unsur olarak görülmelidir. Bugün Türkiye'de genellikle bir daire-bir otomobil felsefesi olarak bahsedilen, Hümanizm ve profesyonelleşmeden arınmış bir maddeciliği benimseyen bürokrat olmayan aydın seçkinlerin hayatta bir şeylerin eksik olduğunu hissetmekte oldukları düşünülebileceği gibi, eğitim düzeyi toplumsal alanda daha büyük bir yer tutmakta olan halktan kişilerin, intibak ettikleri modern yapıya kendi hayat görüşlerini taşımalarından başka bir şey olmadığı da düşünülebilir. Ne var ki Şerif Mardin'in de vurguladığı gibi insanlar bir şeyi ne kadar değiştirmek isterlerse

istesinler tevarüs ettikleri kavramlarla iş görmek mecburiyetindedirler. Dolayısıyla yeni yükselen toplumsal kesimlerin hayat stratejilerini oluşturmak için İslami değerlere başvurması anlamlı bulunmaktadır. Bu olgu ise tarihselliğini kendinden üretememiş toplumlarda, medeniyetin yörüngesine oturmak isteyen seçkinler ile yerel değerlerle hayatını ikame ettirmeye çalışan toplumsal katmanlar arasındaki kopukluğa işaret etmektedir.

Bu değinmeler ışığında, İslami aydın kitlesinin bekası incelendiğinde, bu kitlenin toplumsal çözümlemelerinin ilerde tabanda karşılık bulması, siyasi yükselişi pekiştirirken, taban ile arasının açılması riski ise yavaş yavaş yerini alan piyasa ekonomisinde etkin olma gücünün oluştuğunun da bir işareti olarak değerlendirilebilir. Fakat tabanda karşılık bulması “lidere sadakat” kavramını da güçlendirecektir.

Genel bir izlenim ile, 1980 sonrasında İslami karakterin siyasi yolculuğu, bir yükseliş yaşamasına paralel olarak, zamanla siyasi bir tarafgirliği (sağ, sol, muhafazakarlık gibi) sahiplenme güdümüne de girmiştir. 12 Eylül askeri rejiminin ardından, İslami ekollerde oluşan yeni dinamik ve söylemler, ilk başlarda siyasi güdümde ortada yer bulma izlenimi yaratmıştır. Kuşkusuz bu konum, Türkiye’de siyasi aktivasyonun derecesiyle de paralel yürümüştür. Çünkü askeri rejim ile siyasi faaliyetler bastırılmaya çalışılmıştır. Bu hem sol, hem de en baştan beri dini hassasiyetleri olan sağ kesimler için ideolojik manada düşüş olduğu anlamı taşımıştır. Özellikle de toplumun üzerindeki baskı düşünüldüğünde, ortaya çıkan ortamın, 1990’larda siyasi aktörler tarafından sert eleştirilere maruz kalması ve toplumsal kaygıların öne çıkarılarak, “adil düzen” söyleminin toplumda karşılığını bulması, İslam’ın siyasi yükselişi ile sonuçlanmıştır. Toplumsal tabanda karşılığını bulan bu söylemler, tabi ki bir yandan da yeni ekol olarak algılanmış ve siyasi gücün de yükselmesiyle modern demokraside seçkin kitlenin büyümesinin de önünü açmıştır. Yani 1990’larda İslami söylem ve anlayış, siyasi ölçekte, fakat siyasi tarafgirliğin de üzerinde büyük bir ivme kazanmıştır. Bu ivme, ilerde yaşanan 28 Şubat sürecinin nedeni olarak görülecektir (Mert, 2005: 417).

2.2.2. Türkiye’de İslami Eğilimin Yönetimde Yer Alması ve AK Parti’nin Kurulma Süreci

1990’ların Türkiye’sinde demokrasi, İslamcılık, laiklik, sol, sağ, bağımsızlık ve özgürlükler adına, siyasi manada oldukça hareketli ve dönüşümlü bir zaman dilimi geçirilmiştir. Fakat dünya konjonktürüne bakıldığında da, politika ekseninde bir değişim ve dönüşümün yaşandığı, ya da en azından kararlaştırılan çizgide doruğa ulaşılması için

girişimlerin hızlandırıldığı tespit edilmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra, Batı'nın teorisyenleri, dünya düzeni hakkında ardı sıra tezler sunmuşlardır. Bunların en geniş yelpazeye sahip olanlarından biri de Samuel P. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" adlı eseri olmuştur. Huntington'ın tezine göre; Sovyetlerin dağılmasından sonra İslam uygarlığı, Batı uygarlığına tehdit oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, ona göre Batı, İslam uygarlığına yaklaşmamalıydı. Türkiye'de ise Emre Kongar, Hizbullah'ın ortaya çıktığı iklimden bahsederken, Huntington'ın tezini örnek olarak göstermiştir. Kongar, tezin içeriğine değinirken, Filistin asıllı Edward W. Said'in, Batı'nın "öteki" kavramına yüklediği anlama yönelik görüşlerinden yararlanmıştı. Kongar, Said'den aldığı bir alıntıyla, "şark" kavramının aslında kurgusal olduğu, Batı'nın bu kavramı dünyaya "biz ve ötekiler" algısı empoze etmek için kullandığı yönünde bir sonuca ulaşmıştır. Buradaki asıl savın "kültürel tekçilik" olduğunu da eklemiştir. Kongar'ın konuyla ilgili düşünceleri şu şekildedir (2012: 224-226):

Harvard Üniversitesi'nden Profesör Samuel Huntington, inandırıcılıktan uzak bir iddia attı ortaya; iddiasına göre, Soğuk Savaş'taki kutuplaşmanın yerini, uygarlıklar çatışması dediği şey almıştır. Bu tez, birtakım başka uygarlıkların yanı sıra Batı, Kofüçyüs ve İslam uygarlıklarının geçirimsiz bölmeler gibi oldukları, üyelerinin tek derdinin dışta kalan herkesi kendilerinden uzak tutmak olduğu öncülüne dayanır.

Şarkiyatçılık'ın dolaylı iletilerinden biri de şuydu: Kùltürler ile halkları zorla ayrı, farklı soylara ya da özlere bölen her girişim, bunun getirdiği yanlış temsilleri, tahrifleri ortaya koymakla kalmaz, anlama yetisinin Şark ya da Batı gibi şeyler üretmek üzere iktidarla nasıl bir suç ortaklığı kurduğunu da gözler önüne serer.

Kongar, Orta Doğu iklimindeki Hizbullah gibi radikal örgütlerin oluşum serüvenine yönelik anlamlandırma kargaşasının giderilmesi için, Huntington'un tezini işaret etmiştir. Kuşkusuz Batı da daha önceden başladığı politik ataklarından anlaşılacağı üzere, radikal gruplara askeri destek sunmakta ve grupların kendilerini dahi düşman kampında göstermesine sessiz kalarak, yereldeki dini ve kültürel dinamizmin güç kazanmasını hedeflemekteydi. Böylece, hem iki kutuplu sistemde karşı tarafta yer alan düşmana karşı güç kazanması, hem de kargaşa ortamının yaratılmasıyla, bölgenin kaynaklarına kolayca ulaşılması amaçlanmaktaydı. Ayrıca, Batı'nın bölge kültürünü kendinden uzak tutması da, hedeflerden biri olarak gösterilmekteydi. Fakat Sovyetlerin dağılması, radikal grupların güçlenip, Batı'ya karşı meydan okuması ve İslami eğilimin bazı ülkelerde karşıt tavır olarak siyasi açıdan büyümesi, Batı'nın kültüre yönelik projesini yeniden kavramsallaştırmasını beraberinde getirmiştir (Kongar, 2012: 226). Bu kavramsallaştırmanın kökenindeki politik oluşumlar, özeline daha ötesinde genel

çerçeveyle artık bölge siyasetinin, kendi kültürel bağları ile Batı kültürünün barışık ve iç içe yürüdüğü bir düzen inşasına veya bu düzende olursa bile, dozunun arttırılmasına doğru gidildiği sonucuna varılabilmektedir.

1991 yılında Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra, politikasında bir takım değişikliklere giden Türkiye, Rusya Federasyonu'na da ziyaretlerini sıklaştırmıştır. Bu tarihe kadar, yönü büyük oranda Batı'ya dönük olan Türkiye, Kafkaslarda, Orta Asya'da ve Afrika bölgelerinden Komünizm etkisinin çekilmesiyle, bu alanlara da yönelmiştir. “Bölgesel güç” olma idealini kuvvetlendiren bu gelişme ile, birçok Orta Asya ve Afrika ülkeleriyle, özellikle ekonomik ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Kafkaslardaki kültürel bağlarını kullanmak istemesine binaen, ülke, yeni kurulan Rusya Federasyonu ile iyi ilişkiler geliştirme çabasına girmiştir. Türkiye, sadece Kafkaslarla sınırlı olmayıp, Rusya'nın Orta Doğu'daki etkisinin de farkında olarak hareket etmiştir. Bu ataklar, özellikle Türkiye'nin İran ile ilişkilerinde belirleyici faktörler olarak etki göstermiştir. Fakat gerek Türkiye'de İslami söylemin, gerekse Rusya'da milliyetçilik vurgusunun artması iki ülke adına bir çıkar çatışması oluşturmuştur. Rusya, 1993 yılında “Ulusal Güvenlik Doktrini”ni yürürlüğe koymuş ve bu doktrin çerçevesinde “Yakın Çevre Politikası”nı gütmeye başlamıştır. Rusya, bu politikanın sınırlarına, Orta Asya'yı ve Kafkasları dahil etmiştir. Türkiye bölgede, atacağı her adımda Rusya'nın etkisini düşünerek hareket etmek zorunda kalmıştır (Özbay, 2011:45-49).

Uluslararası konjonktürde Batı'da taktiksel manada anlayış değişikliği yaşanması ve Sovyet Rusya'nın dağılmasının yarattığı etki üzerinde yoğunlaşılması sırasında, Türkiye içerisinde, İslami kesimin siyasetteki yükselişi artarak devam etmiştir. Refah Partisi, partinin adından da anlaşılacağı üzere, kalkınmaya yönelik görüşler ortaya sunmuş, Türkiye'nin değişen piyasa anlayışında İslami ilkelerle halkın taleplerine duyarsız olunmadığı imajı yaratılmıştır. 1990'ların başında, her ne kadar rotasını milliyetçi-muhafazakar çizgisine kaydırmasıyla bazı Kürt seçmen ve siyasetçileri kendisinden koparmışsa da, 1990'ların ortasında siyasal iktidara geçecek kadar bir ilerleme sarf etmiştir. Bu dönemdeki siyasi aktörler, siyasetteki İslami yükselişi öne sürerek, Türkiye'nin İslami atılımlarla Orta Doğu'nun liderliğine soyunması için girişimler başlatmışlardır (Çakır, 2005: 548).

1994 yılında yerel seçimlerde RP'nin ülke genelinde birçok yerin belediyesini alması, siyasette çokça konuşulmasına neden olmuştur. Özellikle Recep Tayyip

Erdoğan ve Melih Gökçek'in adaylığını üstlendiği İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde kazanılması, hem bu isimler, hem de Milli Görüş Hareketi için başarı öyküsü olarak dillendirilmiştir. 1995 Genel Seçimlerinin de başarıyla sonuçlanması, partinin ülkeyi yönetme hakkını doğurmuştur (<http://www.ysk.gov.tr>). Fakat parti, yönetim stratejisiyle sürekli gündemde eleştiri oklarına maruz kalmıştır.

1995 yılında Başbakanlık koltuğuna oturan Necmettin Erbakan, İslam dünyası için, teknolojik gelişmişliği, tarihi, coğrafi şartları dolayısıyla, Türkiye'nin liderliğinde Müslüman ülkelerin ekonomik, siyasi, hukuksal örgütlenmelerin şart olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre bu örgütlenmeler, ABD ve Siyonistlerin İslam dünyasına yönelik menfaatlerini yok edecekti. Bu savlar ile hareket eden Erbakan, Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerinde bizzat kendisi yer almıştır. Suudi Arabistan, İran, Irak ve kısmen Libya'nın rekabet ettiği jeostratejik sahnede, kimi ülkelerde doğrudan rejimle, kimilerinde rejim muhalifi İslami eğilimlerle temaslarda bulunurken, kimi ülkelerde de her iki tarafla ilişkilerini ilerletmiştir. Hatta askeri kanadın şiddetli uyarısına rağmen, Başbakanlık statüsüyle ilk resmi ziyaretini İran'a yapmıştır. Türkiye, bazı ilişkilerde köprü görevi görürken, bazı ülkeler de Türkiye'nin ikili oynadığını öne sürmüştür (Çakır, 2005: 567-569).

1990'larda, hem Türkiye'deki İslami eğilimin siyasi büyüme göstermesi, hem de Milli Görüşçülerin yönetimde etkin olmaya başlaması ile birlikte, dış politikada İsrail ile ilişkilerin bekası konusu tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye-İsrail ilişkileri, büyük ölçüde, askeri kanadın inisiyatifi doğrultusunda şekil almış ve bu yıllar, ordunun, dış politikada siyaseti etkilesizleştirme girişimleriyle karşı karşıya kalmıştır. 1996 yılında Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında, yaklaşık 1 yıl sürecek olan "Refah-Yol Hükümeti" dönemi başlamıştır. Bu hükümetin kurulmasıyla, askeri kesimde, İsrail ile kurulan ilişkilerin sekteye uğrayacağı endişesi hakim olmuştur. Bu endişeyle hareket eden askeri yapı, sık sık, hükümete müdahale etme girişimlerinde bulunmuştur. Özellikle Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in "İsrail'le olan askeri antlaşmanın kesintisiz süreceğini, Refah-Yol hükümetinin bu antlaşmayı etkilemeyeceğini" belirtmesi, siyasetin İsrail ile ilişkilerinde itibarsızlaştırıldığının bir göstergesi olmuştur. Refah-Yol Hükümeti'nden önce askeri kanadın, İran, Irak, Suriye sınırı boyunca güvenliğin sağlanması adına, İsrail ile imzaladığı "Askeri İşbirliği ve Eğitim Antlaşması"nı, Başbakan Erbakan, askeri yapının zorlamasıyla onaylamak zorunda

bırakılmıştır. Başbakan Erbakan, bu dönemde, İran ile savunma sanayinde anlaşmaya çalışıp, İsrail'e karşı güvenlikte dengelemeye gitmişse de, başarılı olamamıştır. Zira Başbakan Erbakan, İsrail ile gizli antlaşmalar yaptığı iddiaları bir yana, Aralık 1996'da, Türk F-4 uçaklarının İsraili IAI firması tarafından modernizasyonunu öngören antlaşmayı imzalamaya ikna edilmiştir. Yine, Başbakan Erbakan Nisan 1997'de, Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakanı David Lavy ile görüşmeyi son dakikada kabul etmiştir (Balcı, 2011:120-124).

Necmettin Erbakan, yükselen olağanüstü hal, Kürt Sorunu, insan hakları, yolsuzluk gibi meselelerde, İslami verilerle kıyas etme politikasını esnetmeye başlamıştır. Fakat askeri kesim için, bu da yeterli görülmemiş, Libya gezisi sırasında, Muammer Kaddafi'nin, Kemalizm'i işaret ederek, Türkiye siyasetini olumsuz yönde tenkit etmesi, yönetimin ciddi manada eleştirilmesine yol açmıştır. Bu olaylar üzerine, askeri kesim üst üste Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısı düzenlemiştir. Sonunda, "28 Şubat Süreci" denilen süreç yaşanmıştır. Oldukça çetin geçen bu dönemin ardından, Necmettin Erbakan, askeri zorlamayla görevini iade etmiştir. 1998 yılında parti için kapatılma kararı alınınca, yasaklı olmayan siyasetçiler, bu süreçten sonra öngörü ile kurulan Fazilet Partisi'ne (FP) geçiş yapmışlardır.²⁹ Yaşanılanların ardından parti içindeki yenilikçi-gelenekçi olarak addedilen iki kanadın sınırları belirginleşmiştir. Gelenekçi kesim Saadet Partisi'ni (SP) kurarken; yenilikçi taraf ise, 14 Ağustos 2001'de genel çatısı Muhafazakar-Demokrasi olarak belirlenen ve programlarındaki özelleştirme, uluslararası örgütlerde aktif olma gibi faaliyetlerden de anlaşıldığı kadarıyla, Neoliberal ekonomik anlayış ile hareket noktasını oluşturan AK Parti'yi kurmuştur (<http://www.akparti.org.tr>, 2017; Çakır, 2005: 571).

Milli Görüş ideolojisi; MNP'nden, FP'ne kadar siyasi yolculuğu, İslamcılık hareketinde devam etmiştir. "Milli Görüş"le kast edilen, "İslami Görüş" fikrinin doğurduğu, İslamcı siyaset program ve eylemleri, Refah Partisi dönemiyle birlikte, radikal ve ereksel anlayışından kopmaya başladığı görülmüştür. RP'nden önce sosyo-ekonomik unsurların, İslamcı söylemiyle daraltılması veya dışlanması, bu hareket içerisindeki İslamcı kesimin, "merkez sağ" ideolojisi ile kopuk bir çizgide yer almasına neden olmaktaydı. RP ile "merkez sağ" ile başlayan ilişkili dönem, FP ile doygunluk

²⁹ FP, dönemin Cumhuriyet Başsavcısının RP için "kapatılma" isteminde bulunmasıyla, parti üyeleri tarafından bir öngörü üzerine, Aralık 1997 yılında kurulmuştur. RP'nin kapatılmasıyla da tüm üyeler Ocak 1998'de FP'ne geçiş yaparak siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdir (Çakır, 2005: 571).

kazanmıştır. FP’nde filizlenen “gelenekçi” ve “yenilikçi” kanat, bu doygun ilişki temeli üzerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Yenilikçi kanadı temsil eden AK Parti, 28 Şubat Süreci’nin baskılarını da gözeterek, “merkez sağ” ideolojisinin temsilcisi haline gelerek, bu ilişki durumunu doruğa ulaştırmıştır. Muhafazakar bir tabana hitap etmeye başlayan AK Parti, sosyal açıdan muhafazakar Müslüman-Türk ve ekonomik açıdan liberal projeleri öne çıkararak, merkez sağ seçmenlerinin tümünü kapsayacak bir tanımlama yapmaya başlamıştır. AK Parti kurulur kurulmaz, Milli Görüş içinden olduğu kadar, onun dışından da üyeler belirlemiş ve DP, AP ve ANAP tarafından temsil edilenler de, partide yer bulabilmiştir. “Muhafazakar Demokrat” kimliği; Milli Görüş’ün ikamesi olarak düşünülmüştür. Bu kimlik ile daha demokrat, daha uzlaşmacı ve daha modern olma iddiasında olduklarını belirten AK Parti üyeleri, ANAP’ın da eğilimlerine talip olarak, hem ulusal, hem de uluslararası sistemde ilişkilerini kurmak adına, diyaloglara başlamıştır (Zariç, 2016:233-236).

Türkiye’deki İslamcılık politikasının dönüşümüne bakıldığında, siyasi arenada bu ideolojinin dünyadaki politik konjunktürle paralel gittiği gözlemlenmektedir. Siyasi emel, siyasi güç ile doğrudan ilişkili olduğundan, dönemin güç kazanımından, İslamcılık politikası da nasibini almıştır. Özellikle 28 Şubat süreci sonrası, İslamcı kesimdeki siyasi paradigmanın değişmesi, bu durumu görünür kılmaktadır. Türkiye’deki İslamcılık, analitiksel olarak değerlendirmeye tabi tutulursa, bu dönüşümün ne yönde gerçekleştiği de anlaşılabilir olmaktadır.

İslam düşünürleri arasında daha önce tartışma konusu olan eğilimler - çoğulculuk, pragmatik ve reddiyecilik- İslam’ın gerek toplumsal, gerekse de hukuksal düzlemde konumlandırılması olarak tartışılmıştır. Zira İslamcılık ideali, özellikle siyasal açıdan gözleme tabi tutulursa, katıksız temayül kavramlarla açıklanması İslamcılık sınırlarını muğlak kılmaktadır. Nuh Yılmaz, İslamcılık politikasının belirgin olarak uygulanmasının doktrine bağlı olduğu kadar, dost-düşman ayrımının, sunulan doktrine uygun şekilde belirlilik kazandırılmasıyla da ilgili olduğunu vurgulamıştır. Bu kavramsal şartlara göre, çoğulcu bir çizgiyi benimseyen RP’yi değerlendiren Yılmaz, “milli görüş” ve “adil düzen” projelerinin, ekonomik ve kültürel birer görüş olmanın ötesinde, “biz” ve “onlar” olarak ayrıma tabi tutma gibi bir fonksiyona sahip olması noktasında, politik sınırı belirginleştirdiğini ileri sürmüştür. Böyle bir perspektiften incelendiğinde, “biz” olan Müslüman ülkeler ve İslam dünyası, “onlar”a, yani Batı’ya

ve yıkıcı değerlerine karşı ayırık olunması ve ekonomik, kültürel, hukuksal açıdan birlik olunup, güç oluşturulması olarak analiz edilebilmektedir. Dolayısıyla İslamcılık'ın, RP için doktrinsel ve dost-düşman ayırımına yönelik içeriği, İslami çoğulculuk ve Batı kültür ve himayesine karşıtlık olarak değerlendirilmiştir (Yılmaz, 2005: 608,609).

28 Şubat Süreci'nden sonra, Milli Görüş hareketinin İslami politikalarında bir takım kırılmalar yaşanmıştır. Erbakan, kendi siyasi bekası için, Türkiye'de görülen davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne götürmüştür. Bu hamle, yıllarca verdiği Batılı kurumları, kendi davasında hakem tayin etmesi anlamına gelmekteydi. Ayrıca, başörtüsü konusunun da uluslararası arenaya taşınması, artık İslami kesimin fiili olarak evrensel hukuk ile bağ kurmasını sağlamıştır. Böylece kitlesel ölçekte Batı karşıtlığı, İslamcı hareket içerisinde siyasal anlamda çözülmeye başlamıştır. Fakat Recai Kutan dönemine kadar, bu yaklaşımlar sadece bunlarla sınırlı olmuş ve işlevsel bazda konumlanmıştır. AK Parti kanadına bakıldığında ise, Batı kurumları ve onlarla kurulan münasebetler normal karşılanmakta, hatta bu konunun içselleştirilmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla dost-düşman ayırımında gözetilen faktörlerin de, değişim ve dönüşüm geçirdiği söylenebilmektedir. Artık Batı, varlığıyla düşman kategorisinden çıkarılmıştır (Yılmaz, 2005: 609,610). Sonuç olarak siyasi aktifleşme amacı güdülen bir pozisyon içerisinde İslami aktörler, ya Batı'ya yönelik karşı çıktıkları bir takım şeyleri kabule, ya da Batı ile sıkı bir münasebete doğru yol almışlardır.

İslamcıların gerek siyasi varlıklarını sürdürebilmek, gerekse ekonomik güç oluşturmak adına, zorunlu da olsa Batı'yla sıkı diyaloglar kurma çabasına girmesine yol açmıştır. Bunun fiili emarelerini görmek mümkündür. FP Genel Başkanlığına seçilen Recai Kutan, ilk yurtdışı gezisini ABD'ye yapmış ve şeriat düzenine karşı olduklarını vurgulamıştır. Bu dönemde Kutan, Avrupa'nın çeşitli ülkelerine ziyaretini sıklaştırmıştır. Zira yenilikçi kanatta, Batıcılık daha bir rağbet görmüştür. Ortaya çıkardıkları ekonomik şedül, Batı'nın kalıplarına uygun bir çerçevede düzenlenmeye gidildiğinin habercisi olmuştur. Hem Kutan'ın, hem de Erdoğan'ın İngiltere ziyaretinin aynı zamana denk gelmesi, akıllara "bu bir tesadüf müydü" sorusunun gelmesine neden olmuştur. Erdoğan ve arkadaşlarının kurdukları parti ile uluslararası kuruluşlara üyelik konusunda ısrarcı olmaları, yeni bir anlayışın geldiğini açıkça ortaya sunmaktadır. Her ne kadar partinin uzun ömürlü iktidarlık yaşamında tek tip politika çıkarmak zor görünse de, Erdoğan, ilk etapta stratejik ve politik çizgisini, "Erbakan mı, Özal mı"

ikileminden, başlarda Erbakan ile başlamasına rağmen, çok kısa bir süre sonra Özal’ın politikası üzerine inşa etmiştir (Çakır, 2005: 573).

Bu noktada, İslamcıların Batı’nın bir parçası olmayı istemesi üzerine, İslamcılıkla aralarındaki mesafenin ne kadar olduğu sorusu üzerinde tartışılması gerekmektedir. Önceki dönemlerde Batı -özellikle İngiltere- Müslüman kimlik ve kültürünü evrensel siyaset içerisinde yabancı olarak tanımlamaktaydı. Zira 20. yüzyılın ikinci yarısında, Türkiye’deki İslamcılık ekolü de, Batı’ya karşı benzer tavırla gelişimini sürdürmüştür. Fakat daha sonraki zorunlu Batıcı tavır, bir dönüşümü de beraberinde getirmiş ve Türkiye’deki İslamcılık’ın küresel siyaset ekseninde nereye konumlandırıldığı da, önemli bir husus haline gelmiştir. Aslında bu sorunsal, İslamcılık’ın hangi anlayış kalıbı çerçevesinde belleklerde çözümlendiğiyle de alakalı olmuştur.

Nuh Yılmaz, İslamcılık’ın gerek “ümme” anlayışını, gerekse de kendi kültürel bağını korumak adına savunduğu Batı karşıtlığını işaret ederek, AK Parti’nin siyaset sahnesine girdiği birkaç yılda, İslamcılık’tan koptuğu savını ileri sürmüştür. Hatta Yılmaz, 1 Mart Tezkeresi’nin ardından yapılan oylama sonucu tezkerenin kabul edilmesinin akabinde, iktidar tarafından yapılan ikinci oylamada 1 Mart için “kaza” tanımının yapılmasını, sıkı bir kopuşun gerçekleştiğinin bir göstergesi olduğunu savunmuştur (Yılmaz, 2005: 611-613). Fakat 19. yüzyıldan bu yana, Türkiye’deki İslamcılık’a tarihsel perspektiften bakıldığında, dönemin çalkantısı içerisinde değişmez ilkeleri olduğu kadar, çeşitlilik arz eden farklı yaklaşımları da barındırdığı görülmüştür. Dolayısıyla AK Parti’nin siyasi arenada liberal yaklaşımları ve dost-düşman ayrımının eskisinden farklılık göstermesi, biraz köklü bir değişikliğe kaçmasına rağmen, bu çeşitlilik içerisinde değerlendirilmelidir.

AK Parti’nin 11 Eylül sonrası Batı’nın belirlediği “evrensel terörizm” doğrultusunda dost-düşman ayrımına gitmesi ve Batı’nın terörist ilan ettiği oluşumları, Türkiye’nin de kendi düşman kampına alması, ilk etapta İslamcılık’tan sapma olarak görülebilir. Fakat İslami kültür ve söylemlerle siyaset yapılması ve Batı’nın bunu takdirle karşılaması, bir sapmanın değil, bir dönüşümün göstergesi niteliğindedir. Zira bu durum Batı için “ılımlı İslam” olarak karşılık bulmaktadır (Sunar, 2013:434). Yine de İslamcılık, Yılmaz’ın tabir ettiği anlayış dışında, farklı bir anlayış ile analiz edilirse, AK Parti’nin politik tavrının; bağları gevşetilmiş ya da doktrinsel sınırları zorlayan, Batı

ekonomisiyle eklemelenmiş bir İslamcılık içerisinde yer aldığı söylenebilmektedir. Her ne kadar Muhafazakar Demokrat kimlik ön plana çıkarılsa da AK Parti, uzun iktidarlık yaşamında söylemsel bazda ve bölgesel ihtiraslarıyla, İslam kimliği ve kültürünün, vurgulanma ve sahiplenme aşamasında aktif bir siyaset güttüğü söylenebilmektedir. Bu husus Üçüncü Bölüm’de AK Parti’nin Filistin ve Suriye’ye yönelik politikalarının incelenmesiyle açıklığa kavuşturulacaktır. Fakat öncesinde, İslami kesimin siyasi manada, Orta Doğu’daki yaklaşımları konusunun netlik kazanması adına, Milli Görüşçülerin Orta Doğu’ya yönelik politikası üzerinde, büyük oranda etkiye sahip olan Filistin Sorunu’nun, lider konumundaki Necmettin Erbakan’ın politik görüşlerindeki yansımalarına değinilecektir.

2.2.3.Milli Görüş Hareketi’nin ve Lideri Necmettin Erbakan’ın Filistin Sorunu’na ve İsrail’e Yönelik Dini-Siyasi Yaklaşımı

Türkiye’nin Araplarla olduğu gibi, İsrail ile de ilişkileri, uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. 1947 yılında, Soğuk Savaş’ın başladığının deklare edilmesiyle Türkiye, Sovyet Rusya’nın kendisine tehdit oluşturmaları ve savaşın olumsuz ekonomik etkilerini hissetmesi dolayısıyla, yönünü Batı’ya doğru çevirmiştir. Böyle bir misyon yüklenerek, bölge ile Batı merkezli aktif bir politika izleme içerisine girmeye başlamıştır. Türkiye, Orta Doğu’da daha yeni kurulmuş olan İsrail Devleti’ni, 1949 yılında tanıdığını açıklamış, bunun üzerine Arap dünyası ile ilişkileri bozulmaya yüz tutmuştur (Oran, 2009:615,617).

1963 yılına kadar Türkiye’nin Araplarla ilişkileri genelde Batı’ya, özelde ABD’ye bağımlı olarak seyretmiştir. Bu tarihten sonra, ABD ile ilişkilerin bozulmaya başlamasıyla, hem Araplara, hem de İsrail’e yönelik politik bir değişim kendini göstermiştir (Karpas, 2015:268). 1967 ve 1973 savaşlarında Türkiye, İsrail’e karşıt tavır takınmış, böylece Arap devletlerle tekrar bir yakınlaşma pozisyonuna geçmiştir. FKÖ ile ilişki içerisinde bulunulmuş ve buna paralel olarak İsrail ile ilişkiler, mesafeli bir düzeye çekilmiştir. Fakat Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Türkiye, İsrail ile bu duruşundan feragat etmiş ve siyasi, ekonomik ve askeri alanda antlaşmalar yapmaya çalışmıştır. Zira İsrail tarafından bakıldığında, Türkiye, kendisi için önem atfeden bir ülke konumunda olmuştur. İsrail’e göre, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi, kendilerinin bölgeye entegrasyonunu arttıracak gibi, Türkiye’nin etkinliğiyle karşıt

siyasetlerin kontrol altına alınabilmesi olanağı da elde edilecektir³⁰(Mercan, 2010:49,50). Türkiye ile ilişkileri, bölge için “barış içinde bir arada yaşama” ve “dinler arası diyalog” esaslarıyla model teşkil edeceği kanısıyla İsrail, bu ilişkiye önem attetiklerini sık sık dillendirmiştir (Çelikkol, 2014:90).

Türkiye’de Filistin Sorunu ile irtibatlanma konusu, sadece dış değil, iç siyasette de sıkça önem atfedilen bir mesele olmuştur. Muhafazakar, sağ, sol, İslamcı diye tabir edilen birçok oluşum, bu sorunu kendilerine göre yorum getirerek sahiplenme durumuna geçmişlerdir. Hatta bunu ileriye taşıyarak, faal duruma girenler de olmuştur. Örneğin, Türkiye solu, bu sorunu temellendirilmiş bir anlayışla, emperyalist güçlerin bölgeyi sömürgeleştirdiği savıyla sahiplenmiştir. Bu uğurda Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) yapılanmasının içinden veya dışından Deniz Gezmiş ve Yusuf Küpeli gibi, birçok sol kesimden insanın Filistin kamplarına gittiği de aşıkardır (Sala, 2017:69). Sağ Muhafazakar-İslamcılar da, Filistin Sorunu’na tarihsel bir geçmişinin olduğu bilinmektedir. Zira Pınar Özden Cankara, Muhafazakar-İslamcıların yayınladıkları periyodikleri inceleyerek, Sağ Muhafazakar-İslamcı kesimlerin bu soruna geçmişte sıkı bağlarla ilgilendiklerini ileri sürmüştür (Özden Cankara, 2018:52,53,249). Dolayısıyla Türkiye’de hem sağ, hem sol ideoloji için Filistin Sorunu, farklı nedenlerle de olsa, önemlidir ve Türkiye bu soruna duyarsız kalmamalıdır. Bu nedenle Türkiye’de, Filistin hakkında bir kamuoyunun aslında hep olduğu görülmektedir.

Milli Görüş Hareketi’nin lideri Necmettin Erbakan, İsrail’e karşı her zaman negatif bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Onun, “Büyük İsrail Projesi” diye adlandırdığı projenin ayaklarını, ona göre, İslam topraklarında kötülüğü yayma düşünceleri oluşturmaktadır. Ona göre Siyonizm, bu proje ile, 1400 yıldır Müslümanların kenti olan Kudüs başta olmak üzere, İslam’ın hakim olduğu toprakların birçoğunu ele geçirmeyi amaçlamaktadır. Arz-ı Mev’ud³¹ olarak kavramsallaşan bu topraklar içerisinde, Erbakan’a göre, Türkiye’nin Konya, Erzurum, Diyarbakır gibi bazı vilayetleri de yer almaktadır. Bunu toprak minvalinde “Nil’den Fırat’a büyük İsrail” olarak

³⁰ İsrail’in, Türkiye’nin aracılığıyla Suriye ve Pakistan gibi devletlerle görüşmeler sağlayabildiği bilinmektedir. Ayrıca Türkiye OECD (Türkçesi: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)’deki veto oyunu kaldırarak, İsrail’in örgüte katılımının yolunu açmıştır (Mercan, 2010: 53).

³¹ Arz-ı Mev’ud fikri, Siyonistlerin dünya hakimiyeti idealine yönelik oluşturulmuş yöntem bazında bir fikirdir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminden bu yana Müslüman Türk ve Arapların hakim olduğu toprakları kapsayan sınırlar içerisinde, Yahudiler üzerindeki hakimiyetin kaldırılması ve Yahudilerin, kurulacak milli devlet için Filistin’de bir araya getirilmesi amaçlanmıştır. 20. yüzyılda Theodor Herzl ile siyasi nitelik kazanan bu fikir, bazı araştırmacılara göre, sadece Filistin’e yönelik ortaya çıkmamakta, daha geniş bölgeleri kapsamaktadır (Sayın, 2017: 205).

kavramsallaştıran Necmettin Erbakan, bu projenin kaynağının Tevrat'a ve İncil'e kadar götürülebileceğini vurgulamıştır. Tevrat'ta vaat edilen topraklara ulaşmak için Siyonistlerin, bir dünya hakimiyeti düşüncesinin olduğunu, bu hakimiyet için de Lübnan'dan başlayarak, Türkiye'nin bazı vilayetlerine kadar ilerleyeceğini söylemiştir. Bunun için Erbakan, Siyonist bankaların bir ağ kurduğunu, bu ağın da Batı ülkeleri tarafından desteklendiğini ileri sürmüştür. İsrail'in bu ağ aracılığıyla aldığı silahların, Türkiye'nin güvenliğine büyük bir tehdit oluşturduğunu ve uluslararası örgütlenmelerin de bu projeye hizmet ettiğini savunmuştur. Bu örgütlenmeler arasında, özellikle, "Ortak Pazar" amacı ile kurulan Avrupa Birliği'nin (AB) yer aldığı ve bu birlik ile Türkiye'nin topraklarının kısım kısım "yabancılar mülk satışı" adı altında İsrail'e pazarlandığı tezini öne sürmüştür. Necmettin Erbakan, siyasi hayatı boyunca, bu düşüncelerini, "Siyonist komplo" olarak teorileştirerek, halkın zihnine kazımak için çaba sarf etmiştir (Sayın, 2017: 204,205).

Necmettin Erbakan, İsrail ve Siyonistlere karşı oluşturduğu politikayı, sadece İslam'ın hakim olduğu toprakları ve bu topraklar üzerinde yaşayan toplumları tasvir ederek şekillendirmemiştir. İslam'ın özüne de atıflar yaparak, Siyonistlerin yaşadıkları topraklarda uyguladıkları faaliyetlerin, dini yıkıcı özelliklere sahip olduğunu, dile getirmiştir. İslam'ın temel anlayışını kavramsallaştırma yoluna giden Erbakan, Humeyni'nin anlayışına benzerlik gösteren, "hak-batıl" ikilemi üzerinden bir tez üretmeye çalışmıştır. Hak, kişi ve insan haklarını önceleyen İslam'ı karşılarken, batıl ise güç ve kuvveti önceleyen ve Allah nizamını tanımayan Siyonizm ve ırkçı emperyalistler olarak karşılık bulmuştur. Necmettin Erbakan açısından, Orta Doğu'da tarih, bu tasvir edilen "hak" ve "batıl"ın mücadelesiyle vücut bulmuştur. Erbakan, bir "timsah" benzetmesiyle, Siyonistlerin, Batılı devletlerle beraber kapitalist bir sistem kurarak, faiz lobisi oluşturacaklarını ve kendi egemenliklerini sağlamaya çalışacaklarını ileri sürmüştür. Ona göre, üst ve alt çenesini ABD ve AB, kuyruğunu Siyonistler ve gövdesini Müslüman ülkelerdeki bazı işadamları, gazeteciler ve bankacıların temsil ettiği bu timsahın, kuracağı faizci kapitalist ve Erbakan'ın deyimle demokratür (halkın yönetime alet edilmesi) anlayışları, İslam'ın özüne aykırıdır. Dolayısıyla, Necmettin Erbakan'ın savına göre, Müslümanlar; İsrail, ABD ve onların öncülüğündeki örgütlenmelere karşı mücadele etmelidir (Arpacı ve Baharçipek, 2017: 117,118).

Necmettin Erbakan'ın gerek "Siyonist komplo" önermesini, gerekse "hak-batıl" ayrımını kendine ilke edinen Milli Görüş Hareketi, 1990'lı yılların sonuna kadar, Türkiye'nin hem iç, hem de dış politikasını etkileyebilecek dereceye varmıştır. Milli Görüş Hareketi'nin iç politikadaki etkisi, genel olarak bölgedeki İslami eğilimin etkinliğiyle de paralel seyir etmiştir. 1967 yılında Müslüman Arapların İsrail'e karşı yenilgi almasından sonra, 1970'lerde Orta Doğu'da İslami hareketler yükselişe geçmiş, buna paralel olarak Türkiye'de de Milli Görüş Hareketi'nin eylemleri artış göstermiştir.³² 1973 Genel Seçimi'nden sonra, hükümet içerisinde yer almasıyla, siyasal iktidarda belli oranda söz sahibi olmaya başlayan MSP ile birlikte, Türkiye-İsrail ilişkileri alt seviyede devam etmiştir. 30 Temmuz 1980 yılında, İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesiyle, bölgede oluşan hareketliliği Türkiye'ye de taşıyan MSP, hükümetin bu karara gerekli tepkiyi göstermediğini deklare etmiş ve İsrail ile gizli görüşmeler yaptığı gerekçesiyle dönemin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'i gensoru yoluyla bakanlık görevinden düşürmüştür. Daha sonra bunu, Filistin'deki İntifada ile eş zamanlı olarak başlayan ve özellikle Konya'da çok yankı bulan, "Kudüs İslam'ındır." mitingleri takip etmiştir. Milli Görüş Hareketi liderleri öncülüğünde Diyarbakır, Şanlıurfa, İstanbul ve Malatya'da yürüyüşler düzenlenmiş, "Türkiye Yahudi'ye mezar olacak", "Filistin'de devlet, Yahudi'ye lanet", "Domuz derisinden post, Yahudi'den dost olmaz." sloganlarıyla, İsrail protesto edilmiştir. Bu protestolar 12 Eylül Askeri Darbe'nin bir nedeni olarak öne sürülmesine karşın, darbeden sonra kurulan RP'ne hatırı sayılır bir toplumsal taban kazandırmıştır (Sayın, 2017: 197,198).

İsrail konusuna gündeminde geniş yer ayıran Necmettin Erbakan, Filistin'e yönelik yapılan her saldırı ve alınan her karardan sonra Arz-ı Mev'ud hatırlatmasında bulunmuştur (<https://www.yenisafak.com>, 2017):

...İsrail devlet merkezini Kudüs'e nakletmesine göz yumacaksınız dolaylı yoldan yardımcı olacaksınız. Buna müsaade etmemiz asla mümkün değildir. Bu İsrail tarafından teşebbüs edilen çok büyük küstahlıktır. Bu adım ile İsrail gözüümüzün içine baka baka 'İşte geliyorum yarın Anadolu'yu da kendime vilayet yapacağım' diyor. 33 seneden beri yapılan planlar programlar tatbikatlar ve tecavüzler gösteriyor ki İsrail'in bu topraklardan çekilmesi yetmez.

³² Orta Doğu'da, İslami olarak, vuku bulan her olay, Türkiye'de Milli Görüş Hareketi üzerinde etkisini gösterirken, bu hareket tarafından, siyasi parti düzeyinde de bölgesel diyaloglar kurulmaya özen gösterilmiştir. Mescidi Aksa'nın kundaklanmasına tepki olarak kurulan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve Türkiye'de Milli Görüş Hareketi'nin siyasal bir kimliğe kavuşması olgularının aynı yıla (1969 yılına) denk gelmesi, birbirlerinden bağımlı iki olgu olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Ayrıca Milli Görüş Hareketi, İslami tabanda uyumsuzluk olmasına rağmen, "ABD ve İsrail'e karşı direniş" gayelerinin uyumu temelinde, FKÖ ile ilişkilerini ilerletmiştir. Sadece bununla yetinmeyen Milli Görüşçüler, 1974 yılından sonra, MSP olarak yönetimde yer almasıyla, resmi temayüllere uymamasına rağmen, İslam ülkelerini ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler neticesinde Türkiye, İKÖ içerisinde "bakan" düzeyinde temsil hakkı almıştır (Sayın, 2017: 202).

İsrail'in 33 seneden beri İslam aleminin ortasında çiban başı olmaktan dışarı çıkartılması lazımdır. Eğer Amerika İsrail'e yardım etmek istiyorsa Güney Amerika'da ülke versin. Müslüman topraklarında İsrail'in yeri olamaz.

Siyasi gücünde büyük bir ivme kazanan 1995 yılına kadar Necmettin Erbakan, özetle, dünyada olup bitenleri, “ABD’yi ellerinde oynatan Siyonist ve masonların bir komplosu” olarak tanımlamakta ve bunların asıl hedefinin İslam dünyası olduğunu deklare etmekteydi. Ona göre, “Siyonistler, Orta Doğu’daki yerleşik kültürü bozan parazitlerdir”; dolayısıyla Erbakan Filistin Sorunu’nu sahiplenmekle kalmamış, onu içselleştirmiştir. Öyle ki, Erbakan liderliğinde yapılan birçok miting laikliğe karşı görülerek müdahale edilmiştir. Ona göre, Batı’nın kurguladığı oyunun bozulması için, Milli Görüş iktidarlığındaki Türkiye’nin, “uydu ülke” konumundan çıkıp, İslam dünyasının lideri konumuna geçmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, Erbakan, Batı’nın Türkiye’yi kendi denetiminde tuttuğu uluslararası yapılanmalara karşı çıkmakla kalmamış, Türkiye’nin liderliği üstlenerek Müslüman ülkeler ile birlikte kapsamlı örgütlenmelerin³³ ortaya çıkarılması gerektiğini savunmuştur (Çakır, 2005: 565,566). Necmettin Erbakan’ın bu görüşleri, kendisine Başbakanlık statüsünü kazandıran 24 Aralık 1995 Genel Seçimi’ne konu edilmiş ve bu seçim için hazırlanan seçim beyannamesinde şu şekilde yerini almıştır (Refah Partisi Seçim Beyannamesi, 1995: 29):

*Dış politikada hedef, uydu değil, lider ülke Türkiye’dir...
Bunun için de Türkiye’nin yeri Papa XII. Pio’nun tavsiyesiyle Roma Andlaşması’na dayanılarak bir Hristiyan birliği olarak kurulan “Avrupa Birliği” değil, “Dünya Müslüman Ülkeler Birliği” olacaktır...*

Hem yerel, hem de genel seçimlerde büyük bir başarı gösteren RP’nin lideri Necmettin Erbakan, Başbakanlık koltuğuna oturduktan sonra, Türkiye’nin iç siyasetinde yoğunlaşan konulara da eğilimini arttırmış ve her ne kadar 28 Şubat sürecine yaklaşırken bir esnemeye gidecek olsa da, din ve ulusallık arasında kıyaslamalar yapmıştır. Özellikle, Kürtçülük konusunda söylemlerini arttıran Başbakan Necmettin Erbakan, Türkiye’de oluşan kaos ortamının nedenlerini, İslam dinin özüne aykırı hareket edilmesine ve bazı ritüellerin değiştirilmesine bağlamıştır. Robert Olson’a göre,

³³ Necmettin Erbakan, örgütlenmeler konusunda beş ideal ileri sürmüştür: Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Müslüman Ülkeler Savunma İşbirliği Teşkilatı, Müslüman Ülkeler Ortak Pazar Teşkilatı ve Birliği, Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimi ve Müslüman Ülkeler Kültür İşbirliği Teşkilatı. Zira 1997 yılında Necmettin Erbakan önderliğinde oluşturulan D-8 (Developing Eight), bu ideallerin mihenk taşı olarak değerlendirilmiştir (Sayın, 2017: 195).

askeri kesimin gözünde, Başbakan Erbakan ve dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde, bu yönde yaptıkları konuşmaların, İslamcılık ve Kürtçülük sorunlarının arasında yakın bir ilişki olarak bağlantı kurulmasına neden olmuştur.³⁴ Özellikle “gavur uşağı” benzetmesiyle “hak-batıl” ayrımını gözeterek, İsrail ve ABD'nin yolundan gidenleri kasteden ve “etnik nefreti ve din düşmanlığını kışkırtma gerekçesi” ile hakkında dava açılan Başbakan Erbakan'ın toptancı bir yaklaşımla yaptığı konuşmasından bir bölümünü, Robert Olson, eserinde şu şekilde alıntılamıştır (Olson, 2005: 49):

Artık bu ülkede 12 parti yok. 2 tane parti var: Hak ve Batıl. RP'nin dışındaki partilerin hepsi batıldır. Hepsi tek parti sayılır. Bunlar gavur uşağıdır. Bu ülkenin evlatlarına ne dediler? Dinini bir tarafa bırakacaksınız, arkamıza düşeceksiniz; ne din ne de dünya bıraktılar.

Bu ülkenin evlatları asırlar boyu mektebe başlarken, besmeleyle başlar. Siz geldiniz, bu besmeleyi kaldırdınız. Ne koydunuz yerine, 'Türküm, doğrudum, çalışkanım.' Sen bunu söyleyince, öbür taraftan da Kürt kökenli bir Müslüman evladı, 'Ya öyle mi, ben de Kürdüm, daha doğrudum, daha çalışkanım' deme hakkını kazandı. O Meclis, yarın inananların eline geçecek. Bütün bu haklar, kan dökülmeden verilecek.

Milli Görüş Hareketi temsilcilerinin, devlet kademesinde ağırlığının hissedilmeye başlandığı Refah-Yol hükümeti dönemi (28 Haziran 1996-30 Haziran 1997), Türkiye-Filistin ilişkilerinin resmi düzeyde ivme kazandığı dönem olmuştur. Milli Görüş Hareketi bu dönemde, Filistin direnişine karşı küresel farkındalık yaratmaya çalışmış ve Hamas ve FKÖ'nün temsilcilerine, en üst düzeyde protokol uygulamıştır. Yine bu hükümet döneminde, Filistin açısından bir ilk gerçekleştirilerek, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) bir birliğin Filistin'e gönderilmesi kararı alınmıştır. Böylece, 10 Eylül 1993'te Filistin-İsrail sorununun çözümü amacıyla başlayan Oslo

³⁴ 1990'larda bölgesel etkinliği artan Kürt Sorunu da Türkiye'nin, İran ile ilişkilerinde belirleyici unsur olarak yerini almıştır. Zira İran Devrimi'yle beraber Türkiye'de, hem devrimin ülke içerisinde İslamcı hareketlere ilham kaynağı olması, hem de İran dağılırsa bir Kürt devletinin kurulacağı endişeleri hakim olmuştur. Bu iki endişeyi gidermek adına Türkiye; İran'la varlığını yan yana devam ettirmek, İran-Irak Savaşı'nda tarafsız kalmak ve İran ile ikili ilişkilerde ekonomik gelişmeyi sağlamak gibi politikalar gütmeye çalışmıştır. 1990'larda Erbakan'ın, Türkiye'de siyasi yükselişi devam ederken, Orta Doğu'daki dini meselelere katılım göstermesi, sadece askeri kanatla değil, buna karşıt olarak Türkiye'nin İran'la da ilişkilerinin boyutunda değişiklik getireceği izlenimi doğmuştur. Ayrıca Kuzey Irak'taki petrol hakimiyeti de bu ilişkide paydardır. Petrol faktörü ve Marksist eğilimli Partiya Karkeren Kurdistan (PKK –Kürdistan İşçi Partisi) örgütünün şiddet eylemlerini arttırması; Türkiye'nin Kürdistan Demokrat Partisi'yle (KDP), İran'ın ise Kürdistan Yurtseverler Birliği'yle (KYB) ilişkilerini geliştirmesine sebep olmuştur. Irak'ta zaman zaman bu iki grubun karşı karşıya gelmesi, Türkiye ve İran'ın da birbirlerine karşı sert söylemlere başvurmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'de PKK kaynaklı şiddet içerikli olayların artması, her ne kadar bu örgüte karşı birlikte hareket etseler de, Türkiye gündeminde bu olayların “İran destekli” olduğu iddiaları da yer almıştır. Bu iddialar sadece bununla sınırlı kalmamış, içerisinde Uğur Mumcu'nun da olduğu suikast zincirinin faillerinin, İran destekli dini gruplar olduğu ileri sürülmüştür. Fakat Türkiye'nin yukarıda sayılan endişelerinin ağır basması dolayısıyla İran ile ilişkilerinde, birkaç suçlama dışında, resmi düzeyde bir bozulma meydana gelmemiştir. Özellikle askeri kesim, Kürt Sorunu'nun ikincil bir sorun olarak kalmasını istemiş ve Erbakan'ın tasfiyesiyle de dini grupların gücünü kırmayı düşünmüştür (Olson, 2005: 11,27,28,43).

sürecinin ikinci ayağını oluşturan 30 Ocak 1997 tarihli antlaşmasına da, Türkiye, riayet etmiş olmaktadır. Bu antlaşmaya göre, 15 Ocak 1997’de Filistin ve İsrail arasındaki “El Halil (Hebran) şehrinin Filistin yönetimine devri”ne dair antlaşma uyarınca, Türkiye, Danimarka, Norveç, İsveç, İsviçre ve İtalya tarafından Filistin’e gönderilmek üzere “barış gücü” oluşturulmasına karar verilmiş ve bu karar TBMM’de oy birliğiyle kabul edilmiştir (Sayın, 2017: 209).

Refah-Yol hükümeti döneminde, Türkiye yönetiminin Filistin’e yönelik aktif bir tutum benimsemesiyle karşılık olarak, FKÖ ve Hamas üyeleri de artık Türkiye’deki gelişmeleri, pür dikkatle takip etme durumuna geçmişlerdir. Türkiye’nin Filistin’e olan desteğini memnuniyetle karşıladığını belirten Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat, Filistin Devleti Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Nabil El Saath’i Türkiye’ye göndererek, Başbakan Necmettin Erbakan’ı Filistin’e davet etmiştir (Milliyet, 1996: 16). Ayrıca Filistin, Milli Görüş Hareketi’ne yönelik yapılan her hamleyi gündeme taşımış ve İslam’la bağdaştırmıştır. 28 Şubat sürecinin yaşanmasından birkaç ay sonra, Mescid-i Aksa’da bir Cuma hutbesinde, cami imamı Şeyh Ekrem Sabri, Başbakanlık görevinden alınan Necmettin Erbakan’ı övmüş, TSK’yı da “İslam düşmanı” ilan etmiştir. Filistin medyasında naklen yayınlanan bu hutbede Şeyh Ekrem Sabri, Mustafa Kemal Atatürk’ün cumhuriyeti kurarak İslam’ı yok etmeye çalıştığını fakat bunu başaramadığını söylemiştir (Milliyet, 1997: 18).

1990’larda Türkiye siyaseti, bir taraftan İslami kesimin ağırlığını hissederken, diğer taraftan askeri kesimin kararlılığıyla karşı karşıya kalmıştır. TSK, Türkiye’de kaostan büyüdüğü 1990’lı yıllarda, İsrail ile antlaşmalar yapılması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Refah-Yol hükümeti döneminde de askeri kesim, hükümeti baskı altında tutarak, İsrail ile yapılan antlaşmaların sekteye uğramasına engel olmuştur. 1996’da Türk F-4 uçaklarının İsrailli IAI firması tarafından modernizasyonunu öngören antlaşmayı Başbakan Erbakan’ın imzalaması, 4 Nisan 1997’de İsrail ile yapılan Serbest Ticaret Antlaşması’nın meclis tarafından onaylanması, 8-9 Nisan 1997’de Türkiye’yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakanı David Lavy ile Başbakan Erbakan’ın görüşmeyi kabul etmesi ve 28 Şubat süreci, bu durumun göstergesi olmuştur. Dolayısıyla Milli Görüş Hareketi’nin, negatif bir profil üzerinden değerlendirdiği İsrail’e karşı, diplomatik ilişki kurmama düşüncesi, askeri kesim tarafından bastırılmıştır (Balci,

2011: 124). Fakat sadece askeri kesimin etkisine dayandırılmaması gerekmektedir. 1993 Oslo Süreci'nden sonra İsrail, Türkiye için yatırım yapılacak bir ülke haline gelmiştir. Dolayısıyla İsrail ile antlaşma yapılması düşüncesi, Mili Görüş Hareketi üyeleri arasında da filizlenmeye başlamıştır. Sonuç olarak, 1990'larda iç siyasette “Yahudi komplosu” düşüncesini akıllara kazınması, Filistin yönetimiyle resmi düzeyde temaslarda bulunması ve bölgesel düzeyde Türkiye'nin Filistin Sorunu'yla anılmasına katkıda bulunması, konularında başarılı olan Milli Görüş Hareketi, Türk dış politikasını yönlendirme konusunda başarılı olamamış, kendi istediği dış politika anlayışını hayata geçirememiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE İRAN'IN FİLİSTİN VE SURİYE MESELELERİNE DİNİ PERSPEKTİFTEN YAKLAŞIMLARI

Orta Doğu, yüzyıllardan beri süre gelen, bölge dışı güçlü aktörlerin müdahale alanı olma özelliğini, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş Dönemi'nde de yitirmemiştir. İki kutuplu sisteme bürünen bu dönemde başat güçler, bir yandan kendilerine kaynak sağlamaya yönelirken, diğer yandan birbirlerinin gücünü kırmaya çalışmışlardır. ABD'de Başkan Truman ile başlayan Sovyet Rusya'yı çevreleme politikası, Başkan Carter Dönemi'nde stratejik bir takım hamlelerle devam etmiştir. Bu stratejik hamleler, özellikle kültür üzerinde konumlanmış ve İslam dini üzerinden değişik bir proje ile, bölgede uygulanmaya başlanmıştır. Başkan Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Z. Brzezinski ve Dışişleri Bakanı H. Kissinger tarafından uygulanmaya koyulan “Yeşil Kuşak Teorisi” ile, bölgede etkisi artan Sovyet tehdidinin etkisi daraltılmaya çalışılmıştır. Bu proje ile, bölgedeki radikal dinsel gruplar ABD tarafından silahlandırılmaya başlanmıştır. Türkiye ve İran'ın geçirdiği evrelere göre, ABD ve Sovyet Rusya da hamlelerinin dozlarını arttırma eğilimi göstermiştir. ABD, Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesiyle, bölgeye yardımlarını sıklaştırmıştır. Ardından, İran'da gerçekleşen devrim sonrası, İran'ın bölgesel anlamda güç kazanması, ABD'yi -uzun zaman alsa da- kendi tarafında olan bölgesel bir güç aramaya sevk etmiştir. Türkiye'de, ABD'nin Turgut Özal'a verdiği destek bu hususta manidardır. Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra ise, değişim ibresi “Medeniyetler Çatışması”ndan, “Medeniyetler İttifakı” ideali adına göstermiştir. Sonuç olarak, “radikal İslam” argümanının, “ılımlı İslam”a dönüştürülmesi girişimleri başlatılmıştır. Artık Müslüman Orta Doğu'ya, “model ülke” aracılığıyla, Neoliberal ekonomiyi olumlayan bir İslam ülkesi tasavvuru idealize edilmeye başlanmıştır (Ekşi, 2016:63,64).

Dünyada gelişen açılımların etkisi, Türkiye'ye de sirayet etmiş ve ülke “çok yönlü” politikalarını genişletme pozisyonuna geçmiştir. Özellikle uluslararası arenada güç arttırımına doğru gidilmiş, ekonomik entegrasyon çalışmasıyla AB istemi

sıklaştırılmış ve “medeniyet” kavramı üzerinde de, sürekli ittifak ve barış söylemleri çerçevesinde, hareket alanı oluşturulmuştur. Bu durum çok yönlü politikanın içerisinde, “Baticı” tavrın yükselmesinin önünü açmıştır. Keza Recep Tayyip Erdoğan, uluslararası da dahil olmak üzere katıldığı platformlarda, hem 11 Eylül Saldırısı’nı “terörizm” olarak tanımış, hem de sık sık medeniyet ve ekonomik birlik vurgulamalarını gündemde tutmuştur (Sunar, 2013:433,434).³⁵ Bu vurgulamalarla Erdoğan, Türkiye’nin köprü görevini yüklenerek, “bölgesel merkez” olmaya aday olduğunu ve bunun da birçok avantajlar doğuracağı gibi, İslam ülkelerinin Batı’ya bakışını da olumlu yönde etkileyeceğini dünya kamuoyuna duyurmuştur. Zira AK Parti, merkez olma idealini tarihi ve kültürel bağlar üzerinden formüle etmiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2007:221,227,228).

Türkiye’nin Baticı yönü, daha çok “jeo” politikalarının eksenleri üzerinden oluşmuştur. Örneğin; ABD ile ilişkilerde, önceleri daha çok jeopolitik ve jeostratejik eksen belirleyici iken, AK Parti Dönemi’nde jeokültürel eksen belirleyicilik rolüyle ön plana çıkmıştır. 2003-2013 arası görünür olan bu eksen, 2006 yılında imzalanan “Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi Projesi” (diğer adıyla Büyük Orta Doğu Projesi-BOP-) ile resmileştirilmiş ve ekonomik yatırımlarla desteklenmiştir. Böylece Müslüman ülkelerin demokrasi, eğitim, ekonomi ve sosyo-kültürel yapılarının dönüştürülmesi önerisi aktive edilmeye çalışılmıştır(Ekşi, 2016:66).

Orta Doğu üzerinden 2000’li yıllara bakıldığında, Türkiye’nin bölgesel sınırlarda tarihi ve kültürel bağlara yönelik atıfları sıklaştırdığı görülmüştür. Zira, bu sıklaştırmada, önce Başbakanlık Başdanışmanlığı sonra Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Ahmet Davutoğlu’nun etkisinin büyük olduğu aşikardır. Dolayısıyla, ciddi misyonlar yüklenerek, Türkiye’nin dış politika ana eksenlerinin oluşmasında etkili olan Davutoğlu’nun formüle ettiği politikayı kısa bir şekilde aktarmak elzem olmaktadır. Davutoğlu, Türkiye’nin kültürel düzeyde bölgesel güç kazanabileceğini ve bu güç kazanımının da diğer alanlara sirayet ederek, önemli başarılar elde edilebileceğini ileri sürmüş, bu savın ise, insanın zihinsel yapısına etki eden faktörlerin formüle edilmesiyle gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Bu faktörleri coğrafya ve tarih üzerinden

³⁵ Burada Türkiye’nin kültür ve İslam vurgulamalarının dozunu uluslararası iklime göre ayarladığı görülmüştür. Dönemin devlet yetkililerinin basına yansıyan konuşmalarının detayları için Burcu Sunar’ın ilgili makalesine bakılabilir.

değerlendirmiştir. Davutoğlu, Türkiye'nin bulunduğu konum itibarıyla, coğrafi özelliklerinin getirdiği avantajlar ile zamansal ve kültürel bağıntılarla içerik oluşturan tarih verilerinin bir arada toplanıp, sosyal ve politik hamlelerin toplanan veriler üzerinden geliştirilmesini savunmuştur. Böylece, Türkiye'nin ancak geçmiş-konjunktür-gelecek tahlili yapılarak ortaya çıkan tarihi derinlik analizi ile, iç-bölgesel-uluslararası parametrelerin oluşturduğu coğrafi derinlik analizinin kesiştiği noktadan, kapsamlı bir stratejik yaklaşımın ortaya çıkabileceğini savunmuştur. Davutoğlu'na göre işte bu kesişim alanı içerisinde stratejik derinliğin zeminini oluşturan jeoekonomik, jeopolitik ve jeokültürel yapı, anlamlılık kazanarak yön bulacaktır. Çok alternatifli bir dış politikayı gerektiren bu analizler ile stratejik derinlik sonuç olarak; Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum ile Osmanlı mirasının sentezlenmesi olarak karşılık bulmaktadır. Zira, Türkiye'nin 2000'li yıllardaki bölgeye yaklaşımı da, "Komşularla Sıfır Sorun" politikasının eklemlenmesiyle bu analizler üzerinden şekillenmiştir (Davutoğlu, 2001:551,552; Mercan, 2010:43,44).

Orta Doğu'daki sorunlara iç dinamikleriyle, özellikle Filistin'e, kayıtsız kalmayan Türkiye, Davutoğlu'nun yukarıda değinilen çözüm önerileriyle, bölgesel değişimlere entegre olacak şekilde hareket etmeye gayret göstermiştir. Geçmişe dönük bakıldığında, 1990'ların başında yaşanan Körfez Savaşı, Türkiye ve İran'ın bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. Zaten eskiden beri var olan politikalar daha çok geliştirilmiş ve bölge sorunlarına daha çok eğilim gösterilmiştir. Bu durum, Türkiye'de AK Parti Dönemi'nde gözle görülür nitelikte devam etmiştir. Türkiye, bölgede "merkez ülke" olmayı amaç edinmiş ve bölgedeki yakınlık ve tarihi bağlarını sık sık hatırlatır duruma gelmiştir. Ayrıca AK Parti kurucuları, partinin kurulması aşamasında Batı'ya bir mesaj niteliği taşıyan -anti Batıcı tavidan olan- Milli Görüş kimliğinin geride bırakıldığını sık sık hatırlatır bir pozisyona geçmişlerdir. AK Parti, kendisini Muhafazakar-Demokrat³⁶

³⁶ AK Parti 2002 Seçim Beyannamesi: AK PARTİ DEMOKRATTIR; Partimiz, yönetme ve siyaset yapma yetkisinin topluma ait bir hak olduğuna inanır. Halk bu yetkisini hür ve serbest seçimlerde yöneticilere devreder. Bu nedenle, demokrasiyi karşıtı olan rejimlerden ayıran en temel özellik iktidarın seçimle belirlenmesidir... Seçimler, genel, eşit ve gizli oy esasına göre yapılmalı ve yönetime talip olan değişik siyasi görüşlerin eşit şartlarda yarışmasına izin verilmelidir... Farklı inanç ve kültürleri ülkemiz için bir zenginlik kabul eden partimiz, değişik dil, din, soy ve sosyal statüden insanın kanunların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşamasını ve siyasete katılmasını gerekli görür... AK PARTİ MUHAFAZAKARDIR; Milletimizin tarihsel tecrübe ve birikimini geleceğimiz için sağlam bir zemin olarak gören AK PARTİ, muhafazakardır. Türk toplumu, bu coğrafyada ortak bir kaderi paylaşan, acı-tatlı hatıraların birleştirdiği büyük bir ailedir. Bu ailenin kimliğini oluşturan değerlerin, çağdaş gelişmeler ışığında yeniden üretilerek devam etmesine imkan hazırlanacaktır... Siyasette ilkeli yaklaşımların yerini günü birlik çıkar ilişkilerine bıraktığı bir dönemde ahlak en önemli değer olarak öne çıkmıştır... (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2002)

olarak tanımlamıştır. Türkiye’de ekonomik krizin yaşandığı dönemde kurulan AK Parti, Batı ittifakları içerisinde bulunacaklarını ve Batı’ya karşı olmadıklarını, bu ülkelere yapılan sık ziyaretlerle duyurmuşlardır. Özellikle medeniyet ve din unsurunu öne süren AK Parti yetkilileri, Orta Doğu’daki sorunlara kayıtsız kalınmayacağını da belirtmiştir. Parti programlarına dahi, İslam ülkeleriyle ilişkilerine özel önem verileceği hususu dahil edilmiş ve bu ilişkileri somutlaştırmaya dair adımların atılacağı vurgulanmıştır (Mercan, 2010:41,56). 3 Kasım 2002’den hemen sonra 58. Hükümet Programı’nda, AK Parti’nin Orta Doğu politikası şu şekilde açıklanmıştır (<https://www.tbmm.gov.tr>, 2002):

Orta Doğu’da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi, bu bölge ile yakın kültürel ve tarihi ilişkileri olan Türk halkını da üzmekte ve endişeye sevk etmektedir. Hükümetimiz, din ve ırk ayırımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun dökülen kanın ve göz yaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun, kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Türkiye, Filistin’de Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda ve Filistin halkının süregelen acılarını dindirecek şekilde barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. Türkiye Filistin ve İsrail taraflarıyla iyi ilişkilerini sürdürerek barışın tesisine yönelik çabalara katkıda bulunma imkanına sahip olacaktır... Hükümetimiz, Türkiye’nin Arap Dünyasıyla ilişkilerine özel bir önem vermektedir. Bir yandan bu ülkelerle ikili işbirliğimizin artırılması, öte yandan İslam Konferansı Örgütü’nün (İKÖ) uluslararası alanda daha saygın yer edinebilmesi ve inisiyatif alabilen dinamik bir yapıya kavuşturulması için çaba sarf edecektir. Yine bu bağlamda, başkanlığını Cumhurbaşkanımızın yaptığı İKÖ, Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi’nin (İSEDAK) faaliyetlerine daha somut içerik kazandırmaya çalışacaktır...

İran’da ise, Türkiye’nin aksine, devrimden sonra Batı karşıtlığı körüklenmeye çalışılmıştır. Devrim sonrası hem ulusal varlığın korunması, hem de bununla ilintili dünya Müslümanlarının koruyucu lideri olma arzusu, İran dış politikasının amaçları arasında yer almıştır. Bu amaçlar doğrultusunda yapılan ezen-ezilen (mustazaf-müstekbir) ayrımıyla, ülke sınırları dışına çıkarılan hedefler, Anti-Emperyalist (ABD ve Batı karşıtlığı) bir duruş ortaya çıkarmıştır. Şiilik ise iç potansiyeldeki gücün kullanılmasıyla yeniden yorumlanmış ve bölgede güç elde edilmesi adına, rejim ihracı yoluyla prestij kazanmanın yanında siyasi ve politik yayılmacılık görevi üstlenmiştir. Bu çizgiden incelendiğinde, İran tarafından bölgedeki Şii gruplar uyarılmış ve bu gruplarla İran’ın emperyalist güç olarak gördüğü İsrail’e karşı mücadele, kritik bir konu olarak gündemden düşmemiştir(Çelik, 2016:263-266).

İsrail’in emperyalist görülmesinin yanında, Filistin Sorunu’na yönelik bu konunun bölgede bütün Müslümanların sorunu olduğu şeklinde bir yaklaşımın doğması da, İran için, önderlik arzusuyla meseleye eğilimini pekiştirmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki İran, Filistin Sorunu’na farklı bir perspektiften yaklaşmış, kendisine tehdit oluşturan güçlere karşı mücadele veren grupları desteklemeye yönelmiştir. İran,

Hizbullah'ın oluşumuna katkı sağladıktan sonra, Sünni bir kesim olan Hamas Örgütü'nü de sahiplenerek, ona destek vermeye başlamıştır. İsrail saldırılarını sert bir dille kınamış, diplomatik faaliyetlerde bulunmuş, fetvalar yayınlamış ve örgüte askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Özellikle Mahmud Ahmedinejad, bu sorunu çok dillendirmiştir (Turan, 2009:49-51). Keza Suriye'yle de yoğun bir ittifak gerçekleştiren İran, hem bölgeye lojistik sağlama, hem de Körfez hakimiyeti için, bu kaçınılmaz hamleyi yapmıştır.

Türkiye ve İran'ın hem dış politika hem de Orta Doğu'ya yönelik yaklaşımlarından yukarıda kısaca bahsedildikten sonra, bu yaklaşımlarda “dini” hamleler irdelenecektir.

3.1.2002 SONRASI TÜRKİYE VE İRAN'IN FİLİSTİN SORUNU'NA “DİN” UNSURU ÜZERİNDEN YAKLAŞIMLARI

3.1.1.AK Parti'nin Tarihi ve Kültürel Bağlamda Filistin Sorunu'na Din Perspektifinden Yaklaşımı ve İsrail'e Yönelik Politikaları

AK Parti Dönemi'nde, Türkiye'nin Filistin Sorunu'na karşı duyduğu yakınlığı, dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün bölgeye karşı manevi ve moral mesuliyetinin var olduğunu açıklamasıyla görmek mümkündür. Bunun da, tarihi ve kültürel bağların verdiği bir sorumluluk olduğu aşıkardır. Fakat AK Parti, yönetime geçtikleri ilk zamanlarda, 1990'larda görülen İsrail ile “ölçülü ve dengeli” politikayı sürdürmüş, hatta Filistinliler, bu durumdan rahatsızlık duyduğunu dahi dile getirmiştir. Fakat 2004'te, İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonlarıyla birlikte, artık AK Parti uluslararası platformlarda İsrail'e karşıt söylemlerde bulunmaya başlamıştır. Yine de bu tavır, söylemsel bazda sürmüş, diplomatik görüşmelere yansıtılmamıştır. 2005'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, hem İsrail'e, hem de Filistin'e ilk üst düzey ziyaretini gerçekleştirmiş, bu ziyaretlerden sonra da Gül, yine tarihi geçmişe atıfta bulunarak, kendilerinde var olan gücü barış için kullanacaklarını, zira iki tarafın da isteklerinin bu doğrultuda olduğunu basın mensuplarına aktarmıştır (Ertosun, 2013:254-258).

2006 yılında, Gazze'de Hamas seçimleri kazanarak yönetime geçmiş ve AK Parti, Hamas ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Yıllardır yönetimde bulunan El

Fetih'in, Hamas'ın Gazze'de kazanmasını kabullenmemesi üzerine, Filistin'de bu seçimden sonra ikili bir yönetim ortaya çıkmıştır. Türkiye, iki tarafla da ilişkilerini geliştirme yoluna girmiş, hem Batı Şeria'da El Fetih, hem de Gazze'de Hamas'la temasta bulunmuştur. Fakat Hamas'ın silah bırakma kararını kalıcı hale getirebilmek için, Hamas ile ilişkilerine daha çok önem vermiştir. Seçimden hemen sonra Hamas lideri Halid Meşal, Türkiye'yi ziyaret etmek istediğini yetkililere bildirmiştir. Meşal, bu ziyaretin kendileri için oldukça anlamlı olacağını, Türkiye'nin öncelikle bir İslam ülkesi olduğunu ve Batı ile münasebetlerini de bildiklerini, Türkiye aracılığıyla Filistinlilerin sesinin duyulabileceğini dile getirmiştir. Bu istek, Dış Politika Danışmanı Ahmet Davutoğlu'nun aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (<http://www.haber7.com>, 2006).

Türkiye sık sık, Hamas'ın seçim sonuçlarına göre tanınmasını deklere etmiştir. Hamas lideri Meşal, seçimi kazanmasının ardından, 13 Şubat 2006'da Türkiye'yi ziyaret etmiş ve tavsiyeler almıştır. Türkiye, Filistin Sorunu'nu bu şekilde sahiplenerek, uluslararası arenaya taşımak istemiştir. Bu misyonu ise Meşal'e verdiği tavsiyeler aracılığıyla, kendi direktifleri doğrultusunda, Hamas'ın silah bıraktığına küresel güçleri ikna edip, uluslararası arenada Hamas'ın siyasal bir örgüt olarak tanınması üzerine kurulmuştur. Böylelikle hem İslam Konferansı Örgütü'ne üye Müslüman devletlerle birebir ilişki halinde olunması ve merkez (yani hami) ülke konumuna geçilmesi, hem de uluslararası platformlarda güçlü ve sözü kaile alınan bir ülke olması amaçlanmıştır (Mercan, 2010:57).

Türkiye'nin Hamas ile temas kurması üzerine, eleştiri okları hükümete çevrilmiştir. Bu ziyaretin akabinde dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt; "Siyasi konulardan konuşmak istemiyorum. Ama Hamas terör örgütüdür." demiş ve bir dönem Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel; "Henüz terör elbisesini çıkarmamış bir adamı buraya getiriyorsunuz." şeklinde eleştirilerde bulunmuşlardır. 7 Haziran'da İsrail'i ziyaret eden dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ise; "Hamas temsilcilerini devlet davet etmedi, siyasi parti davet etti." şeklinde açıklamada bulunmuştur. AK Parti, iktidarlığının birinci döneminde, bir yandan Filistin Sorunu'yla uluslararası sisteme mesaj verirken, diğer yandan geçmişte Refah-Yol Hükümetinin üzerindeki tahakkümü düşünerek, Hamas'ın Türkiye'yi ziyaretinin devlet güdümünde gerçekleşmediği imajı yaratmaya çalışmıştır (Balcı:

2011:130). AK Parti, iktidarlığının ikinci döneminde, bu konuda daha aleni hareket etmeye başlamış ve askeri kesim ile karşı karşıya gelmiştir.

Türkiye gerek siyasi, gerekse ekonomi ve askeri alanda ilişkiler içerisinde olduğu İsrail ile, Filistin Sorunu'na rağmen, bu dönemde bir uzlaşma çabası içerisine girmemiştir. 2005 yılında, gerek dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, gerekse Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, İsrail'i ziyaret etmiştir. Fakat Türkiye, İsrail ile olan ilişkilerini korumaya çalışırken, diğer taraftan da Filistin Sorunu'nu sürekli olarak gündeminde tutmuş ve çözüm bulunması için, İsrail'e baskıda bulunmuştur. AK Parti ilk iktidarlık döneminde, İslam dünyasında İsrail'e karşı oluşan sert muhalefeti, yumuşatmaya çalışmıştır. Böylelikle Türkiye, İsrail'le olan ilişkisine de tepkileri yumuşatmayı düşünmüştür. Ayrıca "barış" rolünü üstlenmesi, bu tavrının anlamlandırılmasında etkili olmuştur. Yani, Orta Doğu'da kendisinin istediği bir denge oluşması adına bir politika gütmüştür. Fakat 2006'dan sonra, İsrail ile ilişkiler, Filistin Sorunu'na bağlı olarak gerginleşmeye başlamıştır. Bu gerginlik, özellikle siyasi söylemlerde kendini göstermiş, diğer alanlarda da ara ara iniş-çıkışa uğradıysa bile, diplomatik düzeyde 2010'a kadar ilişki düzeyi normal seyrinde devam etmiştir (Mercan, 2010:51,52).

2008'in sonlarına doğru İsrail, Gazze'ye yönelik çok kapsamlı bir operasyon ile, Gazze'yi abluka altına almaya başlamıştır. Bu olay, dünya kamuoyunun gündemine oturmuş ve Müslüman ülkeler İsrail'i kınayarak³⁷, bu durumu "katliam" olarak değerlendirmişlerdir. Türkiye, "derhal operasyonların durdurulması ve itidal olunması" söyleminde bulunarak, sert bir tavır benimsemiştir. 1 Ocak 2009'da Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Zirvesi'ne katılan Başbakan Erdoğan ile, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres arasındaki tartışma, tarihe "One Minute Krizi" olarak geçmiş ve bu durum diplomatik gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın bölgede popülaritesi artmış ve onun kişisel liderliğinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Arapların çoğunluğu tarafından Başbakan Erdoğan, artık hem İsrail'e, hem

³⁷ Mısır, olayların hemen ardından, Devlet Başkanlığından bir yazı yayınlayıp, İsrail'i kınadığını açıklamış ve ölümlerden İsrail'i sorumlu tutarak, Gazze Şeridi'ne 500 polis, 6 ambulans gönderildiğini deklare etmiştir. Pakistan, olayları kınamış ve "diyalog" çağrısında bulunmuştur. Ayrıca Libya lideri Muammer Kaddafi, İsrail'in bu saldırılarına karşı, sert ve ciddi bir tutum belirlemek adına, Arap liderleriyle temasa geçeceğini belirtmiştir. İran ise "Siyonist rejimin Gazze'deki sivilleri hedef alan geniş çaplı saldırısını şiddetle kınıyoruz" şeklinde açıklamada bulunmuştur (<https://www.cnnturk.com>, 2008).

de Batı'ya meydan okuyan bir kahraman olarak addedilmeye başlanmıştır³⁸(Ertosun, 2013:281,284).

2009-2010 yıllarında, Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçiliği görevini yürüten ve "Alçak Koltuk Krizi" ile çokça konuşulan³⁹ Ahmet Oğuz Çelikkol, anılarını anlattığı eserinde, Başbakan Erdoğan'ın bölgede artan etkisine yönelik bölgedeki sıcak ortamda edindiği izlenimlerini şu şekilde açıklamıştır (2014:80):

Gazze operasyonundan sonra gelen Davos Krizi'nin Türkiye ve Arap kamuoylarında Başbakan Erdoğan'a destek kazandırdığı, buna karşılık İsrail'de Türkiye karşıtı söylemleri körüklediği, Başbakan Erdoğan liderliğinde Türkiye'nin Orta Doğu'da liderliğe soyunduğu ve Türkiye dış politikasında "Osmanlıcılığın" hakim olmakta olduğu söylemlerinin arttığı görülmektedir. Davos sonrasında ayrıca ABD ve Batı ülkelerinde de Türk dış politikası ile Türk hükümetinin özellikle Orta Doğu'daki hedeflerinin sorgulanmasının arttığı da izlenmektedir.

Türkiye'nin, Irak işgali sonrası, Suriye-İsrail arasında ara bulucu rolü oynaması, Filistin Sorunu'nda İsrail'e karşı sert tavırlar takınması ve Lübnan sorununun çözümü için katkı yapmaya başlaması, Arapların Türkiye'ye bakışını etkilemiştir. Bu dönemde bölgede yaşanan gelişmeler de, Araplar ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Fakat tek neden, bunlar olmamakla beraber, İran'ın bölgedeki faaliyetleri de, Türkiye'nin Arap liderler ile iyi ilişkiler geliştirmesini kolaylaştırmıştır. İran'ın, hem Irak'ı, hem de bölgedeki ılımlı Arap rejimlerini istikrarsızlaştırma politikaları, Türkiye'nin Orta Doğu'daki rolünün artmasına sebep olmuştur. Irak'ta Sünni iktidar yapısının Şiiler lehine değişmesi, Hizbullah'ın Lübnan'da etkili olması, Bahreyn'de Sünni iktidara karşı Şii protestoların artması ve İran'ın Afganistan'da güç kazanması, Orta Doğu'daki dengelerin Batı ile işbirliği içinde olan Arap devletlerinin aleyhine bozulmasına yol açmıştır. Bu durum ılımlı Arap rejimleri tarafından, Türkiye'ye "İran'ın yayılmacılığına karşı dengeleyici rolü üstlendi" imajı vermiştir. Gazze savaşı sırasında, Türkiye'nin Filistin Sorunu'na eğilmesi, İran'ın elindeki Hamas kartının düşürülmesi olarak görülmüş ve Türkiye eleştirilmemiştir. Filistin Sorunu'na tepkileri sınırlı kalan ılımlı Arap devletleri, Türkiye'nin İsrail'e karşı söylemlerinin de basında sık sık yer almasını sağlamasından da geri kalmamıştır. Arap devletleri, bu dönemde

³⁸ Fakat İsrail ile diplomatik ve ticari ilişkiler bu olaydan fazla etkilenmemiş, 2 Ocak'ta Türk Hava Kuvvetleri ile İsrailli Elbit ve İsrail Hava-Uzay Sanayi Ortaklığı (141 Milyon Dolar) adıyla bir antlaşma yapılmıştır (Ertosun, 2013:281).

³⁹ O dönemde İsrailli yetkililer Türkiye'deki Ayrılık ve Kurtlar Vadisi gibi dizilerin bazı bölümlerinde İsrail'e yönelik hakaretvari söylemlerin olduğunu ileri sürerek bu konunun konuşulması için Büyükelçi Çelikkol ile görüşme gerçekleştirilmiş ve alçak koltuk olayı bu görüşmeden sonra patlak vermiştir. Ayrıca yetkililer bu dizilere karşı olarak Türkiye'ye karşı Ermeni ve Kürt unsurlarını sürekli hatırlatır bir pozisyon almıştır (Çelikkol, 2014:81).

Orta Doğu'daki sorunlara Türkiye'nin aktif olarak katılmasını istemişlerdir (Ayhan, 2008:38,39).

Davos Krizi'nin bölge halkında yarattığı etkiler sürerken, 2010 yılında Türkiye'den Gazze'ye insani yardım amaçlı yola çıkan gemiye yönelik, silah taşındığı iddiası ileri sürülerek⁴⁰, İsrail askerleri tarafından operasyon yapılması ve bunun sonucunda hem ölümlerin yaşanması, hem de yardımların yerine ulaştırılamaması, büyük bir krizin daha çıkmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye bu olay sonrasında bazı şartlar öne sürerek⁴¹, Tel Aviv büyükelçisini Ankara'ya çağırarak ve ilişkiler ikinci katiplik seviyesine indirilmiştir (Fishman, 2013:39). Başbakan Erdoğan, bu olay üzerine, gezisini yarıda bırakmış, Şili Havalimanı'nda NATO'yu olağanüstü toplantıya çağırarak; "Bu saldırı bir devlet terörüdür. İnsanlık dışı devlet terörü karşısında sessiz ve tepkisiz kalmayacağımızın bilinmesi gerekmektedir." açıklamasıyla, İsrail'in yaptıklarına yönelik "devlet terörü" söyleminde bulunmuştur (<http://www.hurriyet.com.tr>, 2010).

Şili'den Türkiye'ye dönen Başbakan Erdoğan, 1 Haziran 2010'da AK Parti Grup Toplantısı'nda, yine İsrail'e karşı, sert söylemlere başvurmuş ve Gazzelilere yardımın tarihten gelen bir misyon olduğunu vurgulamıştır (<http://www.akparti.org.tr>, 2018):

Herkes bu hukuksuzluğa göz yumabilir, görmezden gelebilir, açık söylüyorum, altını çizerek söylüyorum, sinsice destekleyebilir, ama İsrail, Türkiye'yi başkalarına benzetmek gibi bir hatanın içine düşmesin. Böyle bir hata işlemeye kalkmasın, bedeli ağır olur. Açık denizde cinayet işleyen, masumiyete ve merhamete kurşun atan İsrail, bu kanlı eylemiyle bütün dünyaya karşı yalnızlığı seçmiştir, tecrit olmayı seçmiştir. Bir kez daha söylüyorum, herkes sussa, herkes gözünü yumsa, herkes sırtını dönse bile, biz Türkiye olarak, Filistin'e, Filistin halkına, Gazze'ye sırtımızı dönmeyecek, gözümüzü yummayacak, Gazze için haykırmaktan vazgeçmeyeceğiz...

Bu insanlık dışı, hukuk dışı operasyonun arkasında olduğunu söyleyenlere de buradan bir kez daha sesleniyorum; siz ne kadar hukuk dışılığın arkasındaysanız, biz o kadar hukukun arkasındayız. Siz ne kadar kanlı operasyonun, saldırganlığın, terörün arkasındaysanız; biz o kadar barışın, adaletin arkasındayız. Siz ne kadar sivillerin, Gazze'deki, Filistin'deki mazlumların karşındaysanız; biz o kadar sivillerin, masumların, Filistinlilerin, Gazzelilerin yanındayız, arkasındayız. Bu konumda olduğumuz için tarih boyunca iftihar ettik, onur duyduk, bundan sonra da tarihimizin, medeniyetimizin ve devlet geleneğimizin verdiği misyonla hareket etmeye devam edeceğiz...

⁴⁰ Çelikkol'a göre (2014:108) İsrail yetkililerine gemide silah bulundurulduğuna yönelik bilginin, Hüsnü Mübarek'e bağlı Mısırlı bir istihbaratçının aktardığı iddiası istihbarat camiasını harekete geçirmiştir.

⁴¹ Birincisi, İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi...İkincisi, Mavi Marmara baskınında şehit olanların yakınlarına tazminat ödenmesi...Üçüncüsü ise İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukayı kaldırması (<https://www.trthaber.com>, 2013)

Mavi Marmara Olayı'nın yankıları uzun süre devam etmiştir. 2011 yılında Başbakan Erdoğan, El Cezire televizyonuna verdiği röportajda, Gazze'ye gidip gitmeyeceği yönünde sorulan soru üzerine, “Gazze'deki kardeşlerim” vurgusuyla, yeniden tarihi ve dini bağlara atıflarda bulunmuştur (<https://www.cnnturk.com>, 2011).

Şu anda arkadaşlar gerekli çalışmaları yapıyor. Tabii şunu da söyleyeyim. Lüzumsuz gerilimden yana değiliz. Bunu Mısırlı kardeşlerimizle de görüşüyoruz. Mutabık kalmamız halinde, evet. Ben Gazze'deki kardeşlerimin bizi beklediğini biliyorum. Ben de Gazze'nin özlemi içerisindeyim, hasreti içerisindeyim. Bu arada birçok arkadaşlarımı ben Gazze'ye gönderdim. Gidiyorlar, geliyorlar ama er veya geç Gazze'ye inşallah Rabbim ömür verirse gideceğim.

Davos Krizi'nin bıraktığı etki ve Mavi Marmara'daki öncü tavır ile, hem Türkiye, hem de Erdoğan, İslam dünyasının manşetlerinde daha fazla yer almaya başlamıştır. Buna paralel olarak, Türkiye'de bölgeye yönelik İslami söylem ve proaktif davranma girişimleri artış göstermiştir. En başından AK Parti'nin, Türkiye'nin yıllardır bölge politikasında pasif duruşunu ya da az aktif olmasını eleştirmesi ve “yakın kültürel ve tarihi ilişkiler” konusunu vurgulayarak, güvenlik, politika, ekonomi ve kültür alanlarında faal duruma geçmeyi görev edinmesi, Filistin Sorunu'nda çok sesli duruşuyla daha da ivme kazanmıştır. Partinin, özellikle “Filistinli kardeşlerimiz” ve “din kardeşliği” şeklinde söylemlerle, bu soruna eğilimi, Türkiye içinde de kendisine destek sağlamıştır. Özellikle muhafazakar kesim, Başbakan Erdoğan'a daha çok destek verir olmuştur. Ayrıca bu sorun, gittikçe ülkede popülerleşmeye ve diğer partilerin de bildirgelerinde yer almaya başlamıştır. Zira her seçim döneminde partiler, bölgeye ilişkin sorunları bildirgelerinde yer vermeyi ihmal etmemişlerdir (Hatipoğlu ve Luetgert, 2013: 44,45).

AK Parti'nin İsrail-Filistin Sorunu'na ilişkin barış girişimlerinde, hem aracı, hem de öncü rolünü üzerine almış olması, uluslararası arenada da aktif olmasını gerektirmiştir. Bu konuda gerçekleştirilen uluslararası platformların birçoğuna, Başbakan Erdoğan bizzat kendisi katılmış ve olumsuz yanıt aldığı anda ise İsrail'i “terör” ile suçlamış ve Orta Doğu halklarının dini, kültürel ve milli haklarını öne sürmüştür. Daha önce değinildiği gibi, onun bu konuşmaları Arapların da dikkatini çekmiş ve Orta Doğu'da Başbakan Erdoğan sempaticileri oluşmaya başlamıştır. Ancak bir yandan da bunun tersine hareket edenler olmuştur. Başbakan Erdoğan küresel siyasette ses getirmeyi başarırken, bu kadar Arap dini ve kültürel haklarından sıklıkla bahsetmesi, Batı ülkelerini rahatsız edecek dereceye kadar getirmiştir (Ayhan, 2008: 35). Zira, hem

İsrail’de, hem de bazı Batılı düşünce kuruluşlarında, Türkiye’nin aşırı dinci grupları desteklediği ve bunun da laiklikten ve Batı’dan kopuşu doğurduğu görüşü hakim olmaya başlamıştır (Çelikkol, 2014: 82). Kuşkusuz AK Parti’nin Milli Görüş gibi bir geçmişinin olması, Müslüman Kardeşler ile adının anılması ve Hamas ile yakın ilişkiler içerisine girmekten çekinmemesi, bu görüşlerin çoğalmasına neden olmuştur (Özşahin, 2017: 237).

Arap Baharı’nın başlamasıyla Orta Doğu, yeni bir sürece doğru giderken, Türkiye, İsrail ile ilişkilerinde Mavi Marmara Olayı’nın yarattığı soğuk havanın etkisiyle hareket etmiştir. Bu dönemde söylemler biraz daha sertlik kazanmıştır. 2013 yılında Başbakan Erdoğan, katıldığı Birleşmiş Milletler (BM)’e bağlı Medeniyetler İttifakı 5. Küresel Formu’nda yaptığı İslamofobi vurgusunun yanında, Siyonizm’i de aynı noktada değerlendirmesi, yine dünya kamuoyunda yankı bulmuştur. Başbakan Erdoğan forumda şu açıklamalarda bulunmuştur (<http://www.insanhaber.com>, 2013):

Ötekinin kültürünü, inançlarını, hissiyatını anlamak için mücadele verilmesi gerekirken, önyargılardan hareket edilerek, ötekinin dışlandığına ve horlandığına sıkça şahit oluyoruz. Tıpkı Siyonizm gibi, tıpkı Anti-Semitizm gibi, tıpkı Faşizm gibi, İslamofobinin de bir insanlık suçu olarak görülmesi kaçınılmaz hal almıştır...

Hiçbir semavi din, terörü tecviz etmez, hele hele İslam anlamı itibarıyla zaten ‘silm’ yani barış anlamına gelmektedir. Bir barış dininin terörü teşvik etmesi veya tecviz etmesi asla mümkün değildir, bunu kabul edemeyiz. Şu anda Medeniyetler İttifakı, önyargıları ortadan kaldırmak, uçurumları kapatmak noktasında oluşturulmuş en anlamlı çabalardan biridir.

Başbakan Erdoğan’ın yaptığı bu açıklama, Batı liderleri ve İsrail tarafından talihsiz bir açıklama olarak ileri sürülmüştür. Özellikle İsrail kanadından yapılan açıklamalarda, özetle; “Sayın Erdoğan’ın farklı kültürleri anlamak gibi bir toplantıda Siyonizm ile Anti-Semitizm arasında kurmuş olduğu bağlantı karşısında dehşete düştük.” tarzında sert eleştiride bulunmuşlardır. Bu açıklamasıyla çeşitli eleştirilere maruz kalan Başbakan Erdoğan, daha sonra söylediklerinin yanlış anlaşıldığını, İsrail’in Gazze’ye yönelik politikalarına karşı bu söylemde bulunduğunu dile getirmiştir (<http://www.ensonhaber.com>, 2013).

Aynı yıl Viyana’da miting düzenleyen Başbakan Erdoğan, Orta Doğu’da olmamasına rağmen, bölgeye bir gönderme niteliği taşıyan bu mitingde, tarihi bağlara yönelik Osmanlı vurgusunu yapmış, Viyana ve İstanbul’un ortak kültür bağının olduğunu söylemiştir (<https://www.yenisafak.com>, 2014):

Avusturya'ya iş gücünün 50. yılını idrak ediyoruz. Sizler evlerinizi terk ettiniz, sabrettiniz. 50 yıl boyunca ter döktünüz. En kalbi duygularımla şunu söylemek istiyorum. Hasretiniz kor bir alev oldu. Siz iyi olduğunuzda biz iyi olduk. Siz hüzünlendiğinizde biz hüzünlendik. 77 milyon hep sizinle iftihar ettik. Bizler Kanuni Sultan Süleyman'ın torunlarıyız. Bizler IV. Mehmed gibi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın mirasçılarıyız...

2016 yılına gelindiğinde, Türkiye-İsrail ilişkilerinde birtakım dengelerin değiştiği görülmüştür. İsrail, Mavi Marmara Olayı'ndan sonra, Türkiye'nin şart koştuğu maddeleri kabul etmiş ve Türkiye de buna paralel, diplomatik ilişkilere yönelik normalleşmeye dair adım atılacağını deklare etmiştir. Böylece Türkiye, Filistinlilerin haklarının gözetimi konusunda tekrar İsrail ile bölgesel denklemin bir parçası olma pozisyonuna geçmiştir. Fakat Davutoğlu'nun hükümetteki görevinden ayrılmasından sonra Türk dış politikası, idealist bir çizgiden, daha realist ve güç dengelerini daha çok dikkate alan bir çizgiye kaymaya başlamıştır (Özşahin, 2017:245).

Türkiye'nin Filistin Sorunu'nda realist çizgiyi önde tutması, İslam ülkelerine dair Medeniyetler İttifakı'nın yanında artık “güç birliği” ve “kendi kendine yetme” tarzında söylem ve girişimlerini de arttırmıştır. Özellikle bu dönemlerde, Hollanda, Fransa, Almanya gibi bazı Avrupa ülkeleri ile yaşanan diplomatik krizler, Türkiye için, bölgesel gücün artırılması, bir ihtiyaç niteliği taşımıştır. Türkiye'nin, uluslararası konjunktürde ülkesel avantajlarının dışında, Orta Doğu'daki etkinliği Avrupalı müttefikleri (veya rakipleri) tarafından önemle takip edilmiştir. Bu etkinliğe bakılarak Batılı ülkelerin Türkiye'ye karşı realist düzlemde politik argümanlar ileri sürmesinin sıkça rastlanan bir durum olması, Türkiye'yi de realist politikalarını arttırmaya itmiştir. Bu politikalar bölgesel yaklaşım temelini bir yanını oluşturmakla beraber, diğer yanını hem kimlik bazında bölgesel bağın gereklerini yerine getirme, hem de koruyucu ve birleştirici imajdan feragat etmeme potansiyeli olarak görülmesi gerekmektedir. Türkiye bu etkinlik potansiyelini, artık medeniyetler ittifakı çabasının yanında, bir de bölgesel faaliyetlerin bağımsız büyümesi girişimlerini de sıkça dillendirir olmuştur. Bu girişime nazaran, 2016 yılındaki İslam İşbirliği Teşkilatı 13. Zirvesi, manidar bir konuşmaya tanıklık etmiştir. Bu zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Orta Doğu'daki sorunların sadece Müslümanları yıpratmadığını, dolayısıyla küresel güçler yerine, İslam İttifakındaki ülkelerin bu sorunlara çözüm arayışlarında bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Bunun için, İstanbul'da bir uluslararası tahkim müessesesi kurulmasını teklif eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, konuşmasını şu şekilde konuya bağlamıştır (<http://www.aljazeera.com.tr>, 2016):

İslâm ülkeleri içinde yaşanan terör olaylarına ve benzeri krizlere karşı, başka güçlerin müdahil olmasını beklemek yerine teröre karşı İslâm ittifakı girişimi aracılığıyla çözümünü kendimiz üretmeliyiz. Niçin biz Müslümanlar olarak aramızdaki bu tür ihtilaflarda, bu tür terör eylemlerinde başkalarından yardım bekliyoruz? Biz bunu kendimiz çözmeliyiz. Bunlara biz kendimiz müdahale etmeliyiz. Biz etmiyoruz, başkaları müdahale ediyor. Onlar müdahale ederken oralardaki petrol için müdahale ediyorlar, aramızdaki huzuru sağlamak için değil...

Bizler Müslüman olarak, İslâm ülkeleri olarak ne kadar birbirimize düşersek, umudunu bizlere bağlamış olan masumlar o kadar çok sıkıntıya maruz kalacaklardır. Böyle bir vebali üstlenemeyiz. Bunun için bölücü değil birleştirici olmalıyız. İhtilafları değil ittifakları, husumeti değil muhabbeti güçlendirmeliyiz. Çünkü yaşanan çatışmalardan, çekişmelerden, düşmanlıklardan zarar gören sadece Müslümanlardır, sadece İslam ülkeleridir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İslam birliğine yönelik güçlendirilmiş ve bölgesel kararlar alabilen bir ittifakı önermesi, bölgede konuşulan bir husus iken, 2017'nin sonlarına doğru ABD Başkanı Donald Trump'ın, Tel Aviv'deki ABD Büyükelçiliği'ni Kudüs'e taşıyacağını ve Kudüs'ü İsrail'in başkenti ilan edeceğini açıklamasıyla, Orta Doğu bölgesi tekrar kaos ortamına dönüşmüştür (<https://www.bbc.com>, 2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan bu olayın akabinde, sert karakterli açıklamalarının dozunu arttırmış⁴² ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nı olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Onun bu çağrısı üzerine birçok İslam ülkeleri temsilcisi, İstanbul'da bir araya gelmiştir. Toplantıda Kudüs'ü Filistin'in başkenti ilan etmeleri gerektiğini vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uzun konuşmasından, İslami söylem bazında önem atfeden belirli kesitler, şu şekilde kamuoyuna yansımıştır (<https://www.tccb.gov.tr>, 2018)⁴³:

Bugün İsrailli haydutlar tarafından katledilen Filistinliler için harekete geçmek, tüm dünyaya insanlığın halen ölmediğini göstermek demektir. Bugün Kudüs'e sahip çıkmak, barışa, insanlığa sahip çıkmaktır. Çünkü Kudüs bütün Müslümanların onuru, izzeti, harimi ismetidir. Kudüs Müslümanların ortak hafızası, ortak mirası, ortak emegidir. Kudüs aynı zamanda üç semavi dinin de mukaddes beldesidir. Kudüs'e yönelik her saldırı aynı zamanda bu değerlerin, bu hassasiyetlerin tamamına yapılmış demektir.

Bir kez daha şu gerçeğin herkes tarafından bilinmesini istiyorum: Kudüs davası tüm Müslümanların davasıdır. Kudüs, elinde on binlerce masum Filistinlinin kanı olan bir terör devletinin insafına bırakılamayacak kadar mukaddes bir mübarek beldedir. Müslümanlar Doğu Kudüs üzerindeki haklarından tek bir geri adım dahi atmayacaklardır. Nasıl 14 Mayıs Pazartesi insanlık tarihine kara bir gün olarak kazanmışsa, 18 Mayıs Cuma da inşallah müşterek çabalarımızla insanlık onurunun kurtarıldığı bir gün olarak yazılacaktır.

Kudüs'ün Müslümanlar için mahiyetine değinen Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kur'an ayetinden de örnek vererek, İsrail'in yaptıklarının kabul edilemez olduğunu hatırlatıp, konuşmasına devam etmiştir (<https://www.tccb.gov.tr>, 2018):

⁴² Bu sert muhalefetiğe karşı İsrail tarafından Erdoğan'a yönelik "Osmanlı İmparatorluğu ve sultanlık dönemi sona erdi" şeklinde açıklama yapılmıştır (<https://www.bbc.com>, 2017).

⁴³ Bu konuşmanın tam metnine T.C. Cumhurbaşkanlığı resmi internet sitesinden ulaşılabilir.

Ben bu salonda bulunan her bir kardeşime Kudüs'ün izzetine, onuruna ve tarihi statüsüne sahip çıktıkları için şükranlarımı sunuyorum. Bu tavrınızın sadece din kardeşlerimiz nezdinde değil, Hristiyanlar, Museviler ve diğer inanç sahipleri için de çok kıymetli olduğuna inanıyorum. Burada Siyonistleri bir kenara koyuyorum, zaten bütün bu olayların altında onlar yok mu? Onlar var. İnşallah bugün alacağımız kararlarda da bu duruşumuzu perçinleyeceğiz.

Amerika'nın Kudüs kararı, İslam dünyasına yönelik yeni operasyonların habercisidir. Eğer bu konuda bizler yeterli tepkiyi göstermezsek, inanın bana bunun çok daha kötülere gelecektir. Bu meselede elde edeceğimiz başarı ise Müslümanlar için bir dönüm noktası olacaktır. Bunun için önce kendimizi toplayacağız, sonra toplanacağız, birbirimizle kenetleneceğiz. Ve Rabbimin emri ortada, "Hepiniz toptan sımsıkı Allah'ın ipine yapışınız, tefrikaya düşmeyiniz, bölünüp parçalanmayınız", bu ilahi emre uyacağız.

Toplantının açılış konuşmasında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, ABD'nin aldığı bu kararın yok hükmünde olduğunu ve İslam ülkelerini bağlamadığını vurgulamıştır (<http://www.haberturk.com>, 2017).

Özetle, 2016 yılına kadar Filistin Sorunu, Türkiye açısından iç dinamikler de düşünüldüğünde, iç-bölgesel-uluslararası olmak üzere, üç boyutlu faktörler ile gündemde yer almıştır. AK Parti-Filistin ile AK Parti-İsrail ilişkileri ise, birbiriyle bağlantılı bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. Ayrıca Türkiye, ABD-İsrail ittifakının bir parçası olmayı istememiş, Filistin ile ilişkilerini de geliştirme yolunu tutmuştur. Bu ilişkilerde Osmanlı-kültür-din olguları iç içe vurgulanmıştır. Dolayısıyla kültürel bağlamda yapılan her türlü fraksiyonlar, hem Osmanlı mirası, hem İslam geleneği ile düğümlenmiş bir alt yapı görünümündedir. Tabi bu ilişkilerde kültürel bağlarının yanında, sınırlardaki "güvenlik" konusu da belirleyici olmuştur (Özşahin, 2017: 233,235). Güvenlik açısından bu soruna yaklaşımlar incelendiğinde, Türkiye'nin, tehdit algısına göre hareket ettiği görülmüştür. Bu tehdit algısı Türkiye için, gerek güney sınırında var olan, Batılı devletlerin desteklediği karışıklığın büyümesi, gerekse de Türkiye'nin bizzat Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinin sekteye uğraması şeklinde vuku bulmuştur. Uluslararası tehdit algısının yüksek olduğu durumlarda, güvenlik faktörü daha çok ön planda tutulmuş ve ABD-İsrail çizgisine yumuşak bir yaklaşım söz konusu olmuştur. Uluslararası konjonktürün yumuşadığı ve tehdit algısının zayıfladığı dönemlerde ise, Filistinlilerin hakları daha çok savunulmuş, buna istinaden İsrail'e karşı sert tavırlar takınılmıştır (Ertosun, 2013:311,312). 2016 ve sonrasında ise bölgesel gelişim ve kendi kendine yetme söylemleri ağırlık kazanmıştır.

3.1.2. İran'ın Filistin Sorunu'nda Dini Yaklaşımları

İran, 1948'de kurulan İsrail'i, 1950 yılında tanıdığını deklare etmiş ve böylece Türkiye'den sonra İsrail'i tanıyan ikinci Müslüman ülke olmuştur. Şah Dönemi'nde, Musaddık'ın yönetime geçmesiyle kısa süreli kesinti olsa da, İran, İsrail ile ilişkilerini üst seviyelerde tutma gayretinde bulunmuştur. Fakat 1979'da devrimin gerçekleşmesiyle başa geçen Humeyni, İsrail ile ilişkilerini koparmıştır. Humeyni, bu kadarla da sınırlı kalmayarak, İsrail'e tehdit oluşturacak düzeyde hamleler geliştirmeye çalışmıştır. Tabi bu hamleler, onun kendi bölgesel idealleri için kaçınılmaz fırsatlar olarak değerlendirilmiştir. Zira devrimin ilk yıllarında İran, her ne kadar devrim ihracı politikasını izlese de, daha sonraları bölgede bir güç olarak lanse edilmesi için, pragmatik politikalara da ağırlık vermiştir. Bu politikalar gereğince, kendisine tehdit olarak algıladığı güçlere karşı mücadele veren gruplara destek vermeye başlamıştır. İran, İran-Irak Savaşı'nda, Iraklı Kürtlere, savaştan sonra da Filistin'de kurulan Sünni kökenli Hamas ve İslami Cihad'a destek vermiştir. İran'ın, Hamas ve İslami Cihad gibi Sünni ideolojiye dayalı birçok örgütlere destek vermesi, bazı araştırmacılar tarafından, ülkenin pragmatik politika güttüğünün bir kanıtı olarak gösterilmiştir (Turan, 2009: 48,49). İsrail ile ilişkiler ise, her ne kadar resmi ilişkiler içerisinde bulunulmamışsa da, gayri resmi antlaşmaların yapıldığı sonradan ileri sürülmüştür. Küçük çaplı olarak tabir edilen bu antlaşmalar, özellikle askeri ve bazı ticari faaliyetler doğrultusunda gerçekleştiği iddiası mevcut olmuştur (Oruç, 2016:22,24).

Her ne kadar pragmatik bir yaklaşım söz konusu olsa da, İran devlet erkânı, Filistin Sorunu'nu içselleştirici hamleleri hayata geçirmeye koyulmuştur. 1990 yılında İran İslam Şura Meclisi tarafından, Filistin halkının İslam inkılabı onaylanmış ve bu tarihten sonra uluslararası katılımlarla intifada konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. Geniş katılımlı geçen bu konferanslara, İslam ülkeleri meclis başkanları, milletvekilleri, düşünürler ve bilginlerin yanı sıra, bölgesel ve uluslararası kuruluşların genel sekreterleri iştirak etmiştir. Katılımcılar tarafından, bu Uluslararası Filistin İntifadası Konferanslarının temel amacının, dünyanın dikkatinin Filistin halkının kurtuluşuna ve İsrail'in bölgedeki faaliyetlerine çekilmesi olarak vurgulanmıştır (<http://parstoday.com/tr/news>, 2017).

İran'ın, 1990'larda başlattığı Filistin intifadasına ev sahipliği programlarına, Mahmud Ahmedinejad Dönemi'nde de devam edilmiştir. 2005 yılında gerçekleşen seçimi kazanıp, Cumhurbaşkanlığı koltuğunu devralan Ahmedinejad, kendinden önceki yöneticilere kıyasla, hem muhaliflerine, hem de bölgesel aktörlere karşı sert söylemlerini arttırmıştır. Zira bu tavır, doktrinsel çizgide realist bir politikanın meyvesi olarak görülmüştür. 2005'ten önce İran dış politikası incelendiğinde, özellikle karizmatik lider Humeyni'den sonra, "bir arada yaşama" ve "medeniyetler arası diyalog" esasları üzerinden yumuşamaya doğru bir evrilme olduğu tespit edilmiştir. Yani İran'ın çıkarları, anayasadaki ilkelere bir şekilde uygun gösterilerek, daha çok ön plana çıkarılmıştır. Fakat özellikle söylemler bazında ortaya çıkan bu yumuşama, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad döneminde, hem ABD Başkanı George Bush'un İran'ı "şer eksenli" olarak ilan etmesi, hem de eski devrimci ruhu temsil etme isteği nedenleriyle askıya alınmıştır. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad eski devrimci ruha atfen sert söylemlere başvurmayı tercih etmiştir. Fakat bu politik tavır, ilkesel değil, pragmatik olarak, yani biçimsel olarak uygulanmaya konulmuştur. Artık devrimci söylem, eskisine oranla daha çok devletin bekası ve çıkarına uygun şekilde dizayn edilmeye çalışılmıştır. Bu politik anlayışla Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın yönetime geçmesinden kısa bir süre sonra, bizzat kendisi tarafından, İsrail'in yok edilmesi gerektiği şeklinde açıklama yapılması, İran'ın İsrail ile ilişkilerinin gergin boyutlarda başlamasına neden olmuştur (Yeğin, 2014:3,4).

Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın, İsrail'in haritadan silinmesi gerektiği yönünde açıklamaları, bu kadarla da sınırlı kalmamış, Siyonizm'e yönelik atıflar yaparak, Avrupa ülkelerine de yüklenmeye başlamıştır. Avrupa ülkelerinin, Almanya'nın Yahudi soykırımına yönelik araştırma yapan tarihçilere engel olduğunu ileri süren Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Hitler'in Yahudileri yaktığı iddialarını da kabul etmediklerini dile getirerek, İsrail ile sorunları değişik boyutlara taşımıştır (<http://www.hurriyet.com.tr>, 2005).

2006'dan sonra İsrail'in Gazze'ye yönelik ablukasının başlaması ve bu ablukanın sert müdahalelere sahne olması, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın sorunun bir parçası olmasını sağlamıştır. Zira Türkiye'nin yanı sıra, İsrail'in Gazze Ablukasını yakından takip edenlerin başında İran gelmiştir. Hatta İran'ın, Filistin'de Hamas ve

Lübnan’da Hizbullah üzerindeki etkisi bilindiği için, İsrail’e saldıracağı görüşleri bile ortaya atılmıştır. İran dini lideri Ayetullah Ali Hamaney, Müslümanları İsrail’e karşı savaşa çağırmış ve bu savaşta ölenlerin “şehit” olacağını ifade etmiştir. İran’ın tepkisi sert olmuş, fakat bu tepki söylem bazında gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, İsrail’in kanla beslendiğini ve bu saldırılar karşısında yenik düşeceğini söylemiştir. Fakat genel olarak bakıldığında, İran’da sert söylemler ve birkaç eylem dışında, saldırıları ciddi manada kınayan yaygın bir eylem gerçekleşmemiştir. Davud Turan’a göre, tabandaki halkın çoğunluğunda, politikacıların Filistin Sorunu’nun kendi sorunuymuş gibi göstermesine karşı bir bıkkınlık oluşmuştur. Ayrıca Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Gazze sorunu için diplomatik girişimlerini⁴⁴ sıklaştırmıştır. Fakat bu girişimler çözüm odaklı düşünüldüğünde, daha çok sembolik olarak kalmıştır (Turan, 2009:50-51).

2008 yılının Aralık ayında İsrail’in Gazze’ye yönelik abluka girişimini başlatması ve şiddetin dozunu arttırması, İran tarafından birinci gündem maddesi haline gelmiştir. Bu ablukanın başlamasıyla, İran’da “genel yas” ilan edilmiş, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, ülke olarak Filistinlilerin yanında olduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, İsrail’in Gazze’ye yönelik hava saldırılarının “suç” teşkil ettiğini vurgulamış, Dışişleri Bakanlığı ise bu saldırıları “soykırım” olarak nitelendirmiştir. İran Kızılayı aracılığıyla, bir gemi ile Gazze’ye ilaç, gıda ve giysi yardımı göndermeyi planladıklarını deklare eden İran, uluslararası topluluklara da Filistinlileri savunma çağrısında bulunmuştur (<http://www.hurriyet.com.tr>, 2008).

Halkta Filistin Sorunu’nun içselleştirilmesine yönelik birtakım itirazlar başgöstermiştir. Fakat siyasi oluşumlarda, özellikle de 2010’a yaklaşırken bu meseleye ilgi artmıştır. Bu yıllarda İran’da bir yandan bölgesel sorunlara eğilim gösterilirken, diğer yandan iç politikada karşıt görüşler dozunu arttırmıştır. Ülkedeki iki büyük muhalefet gruplarından olan muhafazakar ve reformist kesimler, iç karışıklıklar çıkaracak derecede yaklaşımlar sergilemeye başlamıştır. Bu durum “Kudüs Günü” kutlamalarında da kendini göstermiş ve 2009’da düzenlenen “Müslümanların ilk kıblesi Mescid-i Aksa’nın özgürlüğe kavuşması” konulu Dünya Kudüs Günü mitinginde, bir takım olaylar meydana gelmiştir. “İsrail’e, ABD’ye, İngiltere’ye ölüm” sloganlarıyla

⁴⁴ İran’ın bazı ileri gelenleri Suriye ve Lübnan’a ziyaretler düzenlemişlerdir. Ayrıca Ahmedinejad, Gazze Sorunu ile ilgili Latin Amerika da dahil olmak üzere yirmi iki ülkeye temsilci göndermiştir (Turan, 2009:51).

milyonların sokağa döküldüğü ve Yahudi soykırımının sadece bir efsaneden ibaret olduğunun yinelendiği mitingde, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad yanlılarının reformist Eski Cumhurbaşkanı Hatemi'ye saldırdığı iddiası üzerine iki kesim arasında şiddet içeren olaylar başlamış, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad istifaya çağırılmıştır (<https://www.yenisafak.com>, 2009). Dolayısıyla tüm Müslümanların koruyuculuğu misyonuyla Filistin'e destek eylemleri, iç politikada keskinleşen muhalifliklerle siyasi bir sahiplenme yarışı da başlamıştır. Bu da, sadece ülkesel çapta değil, gruplar nezdinde de Müslümanların koruyuculuğu amacının canlı tutulmasını sağlamıştır.

31 Mayıs 2010 yılında gerçekleşen Mavi Marmara Olayı'na İran'ın tavrı, ülkenin “tüm Müslümanların koruyuculuğu” misyonunun kuvvetlendiğini gösterir mahiyette olmuştur. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, yardım konvoyuna yapılan saldırının, İsrail'in gücünün değil zaafiyetinin göstergesi olduğunu ve İsrail'in sonunun yaklaştığının bir alameti olduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, tüm Müslüman ve dünya aleminin “Filistin halkına destek ve işgal meselesini çözme” konusunda büyük bir sorumluluk altında olduğunu ve bu meseleyi el ele vererek halletmeleri gerektiğini vurgulamıştır. İran Dışişleri Bakanlığı, “Deniz güvenliğine karşı yapılan yasadışı eylemler sözleşmesi uyarınca bu bir ‘deniz terörizmi’ sayılır.” şeklinde yazı yayınlamış ve BM Güvenlik Konseyi'ne “acil toplanma” çağrısında bulunmuştur. İran Savunma Bakanı Ahmed Vahidi, tüm ülkelerden İsrail ile diplomatik düzeyde siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmeleri gerektiği, yönünde açıklamada bulunurken, İran Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Said Celili, bu saldırıyı ABD ile özdeşleştirmiş ve saldırının “ABD Başkanı Barack Obama'nın ‘barış planının’ aldatmaca ve bu rejime fırsat vermek için yapılan bir eylem olduğu” görüşünü savunmuştur. Genel Sekreter Celili, “İsrail şimdi de denizlerde insan öldürmeye başlamıştır. Yapılan saldırı bu rejimin ne kadar güçsüz ve çaresiz olduğunu gösterir. İsrail'i destekleyen ABD ve diğer güçler dünya kamuoyuna cevap vermeliler.” şeklinde beyanda bulunmuştur (<http://www.hurriyet.com.tr>, 2010).

Mavi Marmara Olayı'ndan sonra İran, olayla ilgili hem bölgesel, hem de uluslararası aktörleri fiili olarak gözlemleyen bir niteliğe bürünmüştür. Özellikle Türkiye'nin tavrının dikkatle izlendiğini vurgulayan İran, Türkiye'nin İsrail ile

diplomatik ilişkilerini “ikinci katip” seviyesine düşürmesini de memnuniyetle karşılamıştır⁴⁵ (<https://www.sabah.com.tr>, 2011).

Arap Baharı’nın başlamasıyla, İran’daki politik alan çeşitlenmesi, özellikle de Suriye’nin yakından takip edilmesi, Filistin ile ilişkileri herhangi bir aksamaya uğratmamış, aksine İran için bu ilişkiler daha bir önem atfeder olmuştur. 2012 yılında, 16. Bağlantısızlar Zirvesi’nde Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ile bir görüşme yapmış ve bu görüşmede “Filistin, Filistinlilerindir” söyleminde bulunarak, bölge halkının kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğunu dile getirmiştir. Mahmud Abbas’a Müslümanların kendi içindeki ihtilaflarını bir kenara bırakmalarını ve birlik olmaya gayret göstermeleri gerektiğini söyleyen Ahmedinejad, bunun için İran’ın Filistinliler arasındaki diyalog ve müzakereye ev sahipliği yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Bu söylem, İran’ın başından beri savunduğu politik çizgisi olmuştur fakat görüşme zamanının Arap Baharı’nın başlamasıyla “kendi kaderini tayin hakkı” söyleminin bölgede sıkça dillendirilmeye başlandığı döneme denk gelmesi, diyaloga derinlik kazandırmıştır (<http://www.haber7.com>, 2012).

Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile görüşmelerini sıklaştırmıştır. Bu görüşmelerin İsrail’e saldırı sinyali taşıdığı gündeme getirilmiş ve 2013 yılında Cumhurbaşkanı Ahmedinejad verdiği bir röportajda, İsrail’e fiili olarak saldırıp saldırmayacağı meselesine dair açıklamalarda bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, İran’ın uzaya gitmiş, sanayileşmiş ve nükleer bir güce sahip olan bir ülke olduğunu, fakat İran’ın programının “savunma amaçlı” olduğunu, dolayısıyla kimseye saldırmak için hazırlık yapmadıklarını dile getirmiştir (<http://t24.com.tr>, 2013). Aynı yıl, İran’da yapılan seçimlerde, Hasan Ruhani yarışı kazanmış ve Cumhurbaşkanlığı koltuğunu devralmıştır.

Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ülkedeki sorunlara dair çözüm arayışlarına girmiş ve kendinden önceki cumhurbaşkanlarına oranla, daha fazla Batı’ya dönük bir politik çizgi yaratmaya çalışmıştır. Fakat Filistin’in Filistinlilerin olduğu konusunda

⁴⁵ 2013 yılında İsrail’in Türkiye’den özür dilemesi üzerine İran Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Mesud Cezayiri; ABD, İsrail ve Türkiye tarafından bölgedeki Siyonist rejim (İsrail) karşıtı direnişe zarar vermeyi amaçlayan yeni bir oyun olduğunu ve Türkiye’nin ABD maşası olduğunu öne sürmüştür. Bölgede “Amerikan İslam’ı” yaratılmaya çalışıldığını vurgulayan Cezayiri, “Küresel küstahlığın dünyadaki önde gelen temsilcisi (ABD), Müslüman aleminde İran’ın yerine koyacak bir ülke arıyor. İslam aleminin seçkinleri uyanık ve bilinçli olmalı, Amerika ile müttefiklerinin kamu bilincini zayıflatmasına izin vermemeli.” şeklinde açıklamada bulunmuştur (<http://www.gazetevatan.com>).

herhangi bir esneme olmamıştır. Cumhurbaşkanı Ruhani, 2015 yılında düzenlenen Kudüs Günü arifesinde, İmam Humeyni'yi anmış ve bu kutlanan gün ile Filistinlilerin 66 yıllık acısının, hem İranlıların, hem de tüm Müslümanların zihninden silinmeyeceğini vurgulamıştır. Filistin Sorunu üzerinden bölgedeki Müslümanların öldürülmesini de değerlendiren Cumhurbaşkanı Ruhani, bunun büyük güçlere avantaj sağladığını vurgulayarak, “Amaç İslam milletinin büyük hedefi olan bölgede birlik oluşturmasını engelleyerek, Kudüs’ün özgürlüğünü unutmalarını sağlamak ve onları kendi sorunları ile meşgul etmektir.” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (<http://iranembassy-tr.ir>, 2015). Dolayısıyla İran’da, Filistin Sorunu, Humeyni’nin yadigarı olarak görülmüş, resmi bir nitelik arz etmiştir.

3.2.2002 SONRASI TÜRKİYE VE İRAN’IN SURİYE POLİTİKASINDA DİN FAKTÖRÜ

Türkiye ve İran’ın Suriye ile dini yönden ilişkilerine değinilecek bu başlıkta, özellikle Suriye İç Olayları baz alınarak işlenecektir. Fakat Suriye İç Olayları’ndan ziyade, 17 Aralık 2010 yılında Tunus’ta başlayan ve sırasıyla Ürdün, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Mısır, Bahreyn, Libya, Fas, Irak ve Cezayir’e de uğrayan Arap Baharı’nda, dini/mezhebi olguların da giderek baskın hale geldiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Arap Baharı, bölgeye yakınlık gösteren devletler için bir fırsat anlamına gelmiş ve bölgesel politikalarında dini/mezhebi çizgiyi belirginleştirdikleri görülmüştür. Özellikle İran’ın, ABD’nin Irak’ı işgal ettiği 2003 yılından sonra, Orta Doğu’daki nüfuzunu arttırmaya yönelik geliştirdiği “Şii yayılmacılığının kuvvetlendirilmesi” hamlesi için, Arap Baharı, kaçınılmaz bir ortam yaratmıştır. Bu minvalde İran; Yemen, Bahreyn, Lübnan ve Suriye’ye müdahil olma durumunu ileriye taşımıştır. Ayrıca Tunus, Mısır, Libya ve Yemen’de yönetim değişikliği yaşanması, İran’ın bölgesel gücünü arttırmıştır.

Arap Baharı, sadece İran’ı değil, diğer bölge devletlerinin de politikalarını tekrar gözden geçirmeyi sağlamış ve bu devletlerin aralarındaki çekişmeyi üst düzeye çıkardıkları ortamı sunmuştur. Zira Suudi Arabistan ve Katar gibi devletler, ABD’nin desteğini alarak, İran’ın bölgedeki etkisini kırmak için harekete geçmişlerdir. Türkiye ise Müslüman Kardeşler faktöründen dolayı Mısır ve sınırdaşı Suriye dışında, ABD ve

Birleşmiş Milletler ile aynı tarafta saf tutma görüntüsü vermiştir. Dolayısıyla Türkiye ve İran'ın Suriye ile ilişkilerini ele almadan önce, Arap Baharı'nın nasıl başladığına ve yayılım gösterdiğine özet şeklinde değinmek, hem Orta Doğu'daki genel tabloyu, hem de bölgedeki bazı devletlerin protestolar karşısındaki tutumunu anlamak noktasında yardımcı olacaktır. Bu değinmeler de özellikle mezhebi çizginin belirginleştiği ve dini ideolojinin ağırlığını hissettirdiği Yemen, Mısır, Bahreyn ve Libya iç olayları üzerinden yapılacaktır.

3.2.1. Arap Baharı'nın Başlamasıyla Orta Doğu'daki Devletlerin Bölgesel Politikalarında Dini/Mezhebi Olguların Ağırlık Kazanması Sürecine ve Bölgesel ve Uluslararası Devletlerin Arap Baharı'na Yönelik Tavrına Genel Bir Bakış: Bahreyn, Yemen, Mısır ve Libya Örneği

3.2.1.1. Arap Baharı'nda Mezhebi Çatışmanın Artması ve Bölgesel Devletlerin Doğrudan Müdahalesi: Bahreyn ve Yemen Örneği

Arap Baharı diye adlandırılan olaylar silsilesi, 17 Aralık 2010 tarihinde, Tunus'ta, Muhammed Bouazizi isimli bir gencin, valilik binası önünde kendini yakmasıyla başlamıştır. Bir seyyar satıcı olan Bouazizi'yi kendini yakmasına iten olay ise, polisler tarafından tezgahına el konulması ve şiddet uygulanması olarak gündemde lanse edilmiştir. Bouazizi'nin, polislerin hükümlerine dayanamayıp kendini yakması, yönetime karşı özgürlükçü istekleri olan gençlerin de ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. Tunus Başkanı Zeynel Abidin, önceleri bu ayaklanmayı pek ciddiye almamıştır. Fakat isyan büyüyünce, olayların önüne geçilemeyeceğini gören Başkan Abidin, halka seslenerek istekleri doğrultusunda hareket edeceğini beyan etmiştir. Fakat halk, bu beyana itibar etmemiş ve olay gittikçe büyümüştür. Askerden de yardım bulamayan Başkan Abidin, ülkeyi terk edip Suudi Arabistan'a sığınmıştır (Çelik, 2015:37; Ertosun ve Toprak, 2015: 368).

Tunus'ta başlayan olaylar, kısa zamanda yayılmış ve olaylar eylem veya çatışma şeklinde kendini göstermiştir. Genel olarak bakıldığında, Arap Baharı'nın yaşandığı hemen tüm ülkelerde hem özgürlük ve hak istemi, hem de yoksulluk ve işsizlik bir arada olmuştur. Baskıcı ve otoriter rejimlerin olduğu Orta Doğu ülkelerinde ekonomik gerileme, insan hakları ihlalleri, artan işsizlik ve yoksulluk, yönetimde bozulma, gıda

fıyatlarında yükselme gibi olumsuz nedenler kendini göstermiştir. Bunun üzerine, gençlerin Batı eğitim anlayışının getirdiği kavramlarla donatılması ve yönetimin politikalarını kabul etmemeleri de aynı minvalde gelişim göstermiştir. Talepler ise seçimlerin adil yapılması, otoriter yönetimin gitmesi, siyasi kumpasın ve yolsuzlukların giderilmesi yönünde olmuştur. Bu taleplerden de anlaşılacağı gibi meşruiyet kavramının değişimi esas amaç olmuştur. Yani meşruiyet, “halkın istediği”, “halkın benimsediği” anlamlarını taşıma pozisyonuna geçmiştir (Uzun, 20123: 112). Fakat ilerleyen süreçte din ve mezhebi çatışmalar başlamış, olaylar daha çok körüklenmiştir.

Tunus’tan sonra, Bahreyn ve Yemen iç olayları, kısa zamanda Sünni-Şii çatışmasını şiddetlendiren bir tarza dönüşmüştür. Ekonomik açıdan zayıf konumda olan ve nüfusunun %60’ından fazlasını Şiilerin oluşturmalarına rağmen, Sünni krallığıyla yönetilen Bahreyn’de, 2011 yılının başında hem Tunus, hem de Mısır’daki yönetim değişikliği, halka ilham kaynağı olmuştur. 14 Şubat 2011’de, kendilerini mevcut siyasi, dini, mezhebi ve ideolojik ayrımlardan uzak durduklarını beyan eden bir grup genç, “14 Şubat Devrimi Gençliği” adıyla, halkı, sokak gösterileri düzenlemeye çağırmıştır. Bu çağrı, halkın büyük kesimi tarafından memnuniyetle karşılanmış ve protestolara destekler artmaya başlamıştır. Protestocular, yakın zamanda bir manifesto yayınlamış; gözetli, işkence, tutuklama gibi birçok ekonomik, toplumsal ve siyasal hak ihlallerinin, bağımsız birimlerce soruşturulmasını istemişlerdir. Fakat geniş katılımlı bu protestolar, polis tarafından sert müdahalelere maruz kalmıştır. Meclisteki en büyük muhalefet grubu unvanına sahip olan El Vifak Hareketi’nin üyeleri, sert müdahaleleri gerekçe göstererek, toplu şekilde parlamentodan istifa etmişlerdir. Olayların kısa sürede büyümesi, can kayıplarının ve yaralanmaların artması üzerine Bahreyn kralı Hamad, olayların yatışması adına, önce Şii siyasi tutukluların serbest bırakılması kararı almış, sonra da sosyal alanlardan sorumlu olan bakanları görevden aldığını açıklamıştır. Fakat halk, protestolar konusunda devam kararı verince, Kral Hamad, daha sert tedbirlere başvurmuştur. Bu sert tedbirler de kısa zamanda, Bahreyn’de, Sünni-Şii çatışmasına dönüşmüş ve Mart’ın ortalarına kadar eylemler şiddetlenerek devam etmiştir (<https://ormer.sakarya.edu.tr>).

Suudi Arabistan, Sünni-Şii çatışmasının büyüdüğü Bahreyn’e, Kral Hamad’ın kendisine yardım çağrısında bulunduğunu gerekçe göstererek, 14 Mart 2011 yılında

müdahalede bulunmuştur. Suudi Arabistan, Bahreyn'e zırhlı birlikleri göndermiş ve kısa zamanda eylemlerin etkisini büyük oranda kırmıştır. Suudi Arabistan'ın bu müdahalesi, sorunu uluslararası gündeme taşımıştır. İran bu müdahaleyi sert bir dille eleştirilmiş, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Bahreyn'i, İsrail ve ABD çıkarlarına hizmet etmekle suçlamıştır. ABD yönetimi, Bahreyn yönetiminin yanında yer almıştır. Türkiye ise Bahreyn ile olan ekonomik ilişkileri ve yönetimle olan siyasi yakınlaşma nedeniyle, Avrupa ülkeleri gibi, bu soruna yönelik yakın bir politik hamlede bulunmamıştır (<https://ormer.sakarya.edu.tr>). Suudi Arabistan'ın bu müdahalesinden sonra, büyük çaplı eylemlerin etkisi kırılmış; fakat Sünni-Şii çatışması devam etmiştir.

İran, Suudi Arabistan'ın müdahalesine karşı, Bahreyn'deki Şiiler üzerinde koruyuculuk misyonunu arttırmıştır. Suudi Arabistan'ın eylemler sırasında Bahreyn'i federatif bir yönetimle kendi ülkelere katma yönündeki teklifine, İran'dan, sert tepkiler yükselmiş ve İran, Bahreyn'deki Şii çoğunluğunu öne sürerek, Bahreyn'in kendisiyle birleşmesi gerektiğini deklare etmiştir (<http://www.ydh.com.tr>). İran'ın bu tür hamleleri, Suudi Arabistan'ı bu kararında durdurabilmişti, fakat Bahreyn yönetiminin Şii halka ve önderlerine karşı yapılan icraatlarına engel olamamıştır. Zira Bahreyn yönetimi, Şii ruhani lider Şeyh İsa Ahmed Kasım'ı vatandaşlıktan çıkarma ve 16 Haziran 2016'da Şiilerin Bahreyn'deki en büyük derneği olan Vifak Derneği'ni kapatma gibi, Şii eylemlerini tırmandıracak adımları atmaya devam etmiştir (<https://www.evrensel.net>, 2016).

Yemen'de ise başkenti Senaa'da reform istemiyle halk ayaklanmaya başlamıştır. Bu ayaklanmayı fırsata dönüştüren Şii Husiler⁴⁶ (Ensarullah) de gösterilere katılmıştır. Husiler, Haziran ayında Yemen Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'e, camiye gittiği sırada saldırı düzenlemiş ve Cumhurbaşkanı Salih'in ağır yaralanmasına neden olmuştur. Tedavi için Suudi Arabistan'a giden Cumhurbaşkanı Salih, bir katliamın olmaması gerekçesiyle, aldığı bir kararla görevini Cumhurbaşkanı Yardımcısı Abid

⁴⁶ Yemen'in güneyi ve kuzeyinin birleşmesinden sonra, Şiilerin Zeydi kolu, Hak Partisi'ni kurarak, siyasi hayatına devam etmişlerdir. Parti üyesi Bedrettin bin Emireddin el-Husi, 1991 yılında partiden ayrılmış ve "Mümin Gençler" adıyla örgüt kurmuştur. Mümin Gençler, İran Şiiliğinin On İki İmam'daki Caferilik mezhebine yakın olan Carudiye mezhebine mensup kişilerden oluşmuştur. Başlarda kültür platformu şeklinde konumlanan Mümin Gençler, 2004'ün Haziran ayında, "Ensarullah" adıyla silahlı milis gücüne dönüştürülmüştür. Yine aynı yılda Ensarullah lideri Bedrettin bin Emireddin el-Husi'nün öldürülmesiyle, kardeşi Abdulmelik el-Husi, örgüt lideri olmuştur. Her ne kadar Katar'ın girişimleriyle 2009'da Ensarullah ve Ali Abdullah Salih yönetimi arasında diyalog başlamışsa da, 2004-2011 yılları arası, Husiler ile Yemen ordusu arasında yedi kez savaş çıkmıştır.

Rabbu Mansur Hadi'ye devretmiştir. Muhalefettin de içinde olduğu kabineye başkanlık eden Cumhurbaşkanı Hadi'nin görevi, Mart 2013'te muhalif grupların da içinde bulunduğu Ulusal Diyalog Konferansı'nın kararıyla bir yıl daha uzatılmıştır (<http://www.aljazeera.com.tr>, 2016a).

Cumhurbaşkanı Hadi yönetiminde, olaylar ufak çaplı devam ederken, 18 Ağustos 2014'te Husiler, protesto kararı almış ve kriz tekrardan derinleşmeye başlamıştır. Abdulmelik el-Husi'nin direktifiyle, Husiler'in bazı hükümet binalarını ele geçirmesi üzerine, Cumhurbaşkanı Hadi, "hükümeti feshettiğini ve içinde Husilerin de olacağı bir hükümetin kurulacağı" yönünde açıklama yapmışsa da Husiler'i kararından vazgeçirememiştir. Husilerin geri adım atmayarak eylemlerine devam etmesi, ülkede kaosu oluşmasına neden olmuştur. Husiler, eylemlerini giderek genişletmiş ve en sonunda 22 Ocak 2015'te cumhurbaşkanlığı sarayını ve başbakanlık konutunu abluka altına almıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Hadi, görevinden istifa ettiğini duyurmuştur. Fakat Husilerin elinden kurtulan Hadi, tekrar cumhurbaşkanlığını ilan etmiştir (Semin, 2015: 3).

Olayların büyüdüğü Yemen'de, Husilerin bölgesel çapta genişlemesiyle, İran'ın da etkisi görünür olmuştur. Zira İran, Husilerin en büyük destekçisi olmuş, gerek lojistik, gerekse siyasi olarak yardımlarını arttırmaya başlamıştır. Bu desteği gören Cumhurbaşkanı Hadi, Husilere karşı "dış müdahale" çağrısında bulunmuş, 26 Mart 2015'te Suudi Arabistan öncülüğünde Onlu Koalisyon kurulmuş ve "Zafer Fırtınası Operasyonu" adıyla, Husilerin kontrol merkezlerine hava saldırıları başlatılmıştır. ABD, Türkiye ve Avrupa ülkeleri bu operasyona destek verdiklerini açıklamıştır. Bu koalisyona Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Sudan, Fas, Mısır, Ürdün ve Pakistan katılmıştır. Umman, gerek Hürmüz Boğazı'nı İran ile paylaşması, gerekse ülkesindeki Şii kesimi kendine küstürmemesi ve İran'ı tehdit olarak görmemesi nedenleriyle koalisyona katılmamıştır. Rusya ise İran ile ilişkileri dolayısıyla operasyonu eleştirmiş ve durdurulması yönünde beyanda bulunmuştur (Semin, 2015: 3,4).

Suudi Arabistan, önderlik ettiği bu müdahaleden sonra Yemen üzerindeki etkisini daha fazla arttırma yoluna gitmiştir. Ayrıca Husilerin elinden kaçan Cumhurbaşkanı Hadi, Senaa yerine Aden'i geçici başkent ilan etmiştir. Senaa'da ise

Husiler giderek etkisini arttırmaya başlamış, bunun üzerine Husilerle ittifak anlaşması yapan eski başkan Ali Abdullah Salih, Senaa'nın yönetiminden sorumlu hale getirilmiştir. Yani 2015'ten sonra Yemen, bir tarafta Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan Arap Koalisyonu'nun etkisindeki Başkan Hadi, diğer tarafta Ali Abdullah Salih ve İran destekli Husiler olmak üzere ikili yönetim anlayışıyla yönetilmeye başlanmıştır. Husiler'in bu yükselişinde, İran'ın çabası önemli bir yere sahiptir. İran Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı Muhammed Ali Caferi, Husilere karşı yapılacak darbelere izin vermeyeceklerini söylemiştir. Husiler de bu konumunu korumak için, hem Arap Koalisyonu'nun ilerleyişini durdurmaya çalışmış, hem de siyasi meşruiyetini korumak adına Ali Abdullah Salih'in Senaa'dan çıkışını yasaklamıştır (<https://ankasam.org>).

Yemen'deki ikili yönetim 2017 yılına kadar, çatışmalar eşliğinde devam etmiştir. Fakat 4 Aralık 2017 yılında Ali Abdullah Salih'in suikasta uğrayıp öldürülmesi, bölgedeki hareketliliğin dozunu arttırmıştır. Bu suikastın failinin Husiler olduğu öne sürülmüş, fakat Husiler buna karşı çıkmıştır. Abdülmelik el-Husi, Ali Abdullah Salih'in Yemen'de hem kabile çatışmalarını dindirici, hem de siyasi krizde dengeleyici bir role sahip olduğunu vurgulayarak, bunun bir komplo olduğunu, Husilerin bu suikastın faili olmadığını söylemiştir. Fakat suikasttan önce Ali Abdullah Salih'in hem Husilere karşı tavır aldığı, hem de Suudi Arabistan'la anlaşıp Arap koalisyonunun Senaa içine kadar ilerlemesini sağladığı iddiasıyla, Husilerin Ali Abdullah Salih'i tutuklayarak ev hapsi verdiği, bilinmekteydi. Bu bilgiler ışığında, suikastın failinin Husiler olduğu görüşü baskın hale gelmiştir. Bu suikastın ardından bölgede, Ali Abdullah Salih'in etkisinin çekilmesiyle, belirsizlik ortamı doğmuş ve çatışmalar şiddetini arttırarak devam etmiştir (<https://ankasam.org>).

Yemen'de Husilerin, Şii bir yönetim istemesi ve etki alanını genişletmesi, Sünni-Şii çatışmasını arttıran etken olmuştur. Ayrıca Onlu Koalisyon'a katılan Suudi Arabistan, Pakistan, Katar gibi devletlerin, bu ortamdan istifade edip, liderlik imajını yükseltmek istemeleri, çatışmaların derinlik kazanmasına neden olmuştur. Özellikle Suudi Arabistan, bölgesel politikasıyla, Şii etkisinin yayılım gösterdiği bölgelerde, İran'ın karşısına en çok çıkan devlet olmuştur. Zira Bahreyn'de de olayların patlak vermesiyle, yine iki ülkenin karşı karşıya geldiği gözlemlenmiştir.

3.2.1.2. Uluslararası Devletlerin ve Türkiye'nin Arap Baharı'na Doğrudan veya Dolaylı Müdahalesi: Mısır ve Libya Örneği

Mısır'da, 25 Ocak 2011'de, polis ile uyuşturucu tüccarları arasındaki alışveriş videosu paylaşılmasının ve bu paylaşımı yapan gencin ise polisler tarafından öldürüldüğü iddiasının ortaya atılmasıyla, gösteriler başlamıştır. Bu olaydan sonra halk, Tahrir Meydanı'nda toplanma kararı almıştır. Bu karara halkın geniş kesiminin katılım göstermesiyle, kısa zamanda eylemler heterojen bir yapıya bürünmüştür. Genel olarak Tahrir Meydanı'ndaki eylemin ortaya çıkış nedeni, Tunus ve diğer Arap ülkelerindeki ekonomik, siyasi ve sosyal nedenlerle benzerlik gösterse de, Mısır'da mevcut olan ideolojik konjunktürün de etkisi büyük olmuştur. Özellikle Müslüman Kardeşler Örgütü'nün⁴⁷ eylemlere müdahil olması ve sonraki süreçte büyük etki etmesi, ideolojik kıstasların da neden haline geldiği bir ortam yaratmıştır. Mısır halkı eylemlere katılırken “Ekmek, Özgürlük, Adalet” sloganıyla; ekonomik kriz, adaletsizlik, keyfi tutuklama, rüşvet, yolsuzluk, işkence, ABD ve İsrail yandaşlığı, seçimlerdeki baskı ve hile gibi birçok neden şemsiyesi altında, bilinçli bir katılım göstermiştir. Kısa sürede eylemler ülkenin her tarafına yayılmış ve eylemci sayısı 15 milyonu aşmıştır. Eylemciler, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'i istifaya çağırarak ve bu istek gerçekleşmeden de eylemlere son verilmeyeceğini deklare etmişlerdir (Bekaroğlu ve Kurt, 2015: 22,24).

Mısır halkının eylemleri, aslında, iki otoriter güce karşı gerçekleştirmiştir: Hüsnü Mübarek yönetimi ve ordu. Mısır Başkanı Mübarek, 30 yıllık yönetiminde liberal ve reformist açılımlar yapmış, fakat bununla eş güdümlü baskıcı bir politika izlemiştir. Reform girişimleriyle halka ekonomik refahı sunduğu imajı yaratan Başkan Mübarek,

⁴⁷ Mısır'da 1924 yılında halifeliğin kaldırılmasına tepki gösteren bir grup dindar kitle, 1928 yılında Hasan el-Benna liderliğinde, Müslüman Kardeşler Örgütü'nü kurmuştur. Nihai amacının bir İslam devleti kurmak olan ve Selefi/Sünni bir ideolojiye sahip olan Müslüman Kardeşler Örgütü, İngiliz sömürgecilğine ve onunla işbirliği içinde olan Mısır yönetimine karşı yoğun bir mücadele içerisine girmiştir. 1932'den sonra siyasi faaliyetlerini arttırmış ve 1941 yılında seçimlere doğrudan katılma kararı almıştır. 1941-1952 yılları arasında Mısır'ın en büyük partisi olan Vaft Partisi'nin en büyük muhalefeti konumuna erişmiştir. Fakat 12 Şubat 1949 yılında Mısır Başbakanı Nukraşi'ye düzenlenen suikastten sorumlu tutulan Hasan el-Benna'nın arabasında ölü bulunmasıyla, yönetim ile örgüt arasında gerilim had safhaya ulaşmıştır. 1950'lerde Müslüman Kardeşler'den üst düzey mensubu birçok kişi yakalanmış ve idam ile cezalandırılmıştır. Fakat Müslüman Kardeşler, Mısır'da faaliyetlerine devam etmiştir. Bu süreçte sadece Mısır'da değil, Suriye başta olmak üzere Filistin, Yemen, Ürdün, Libya gibi ülkelerde de fikri faaliyetlerini yayma gayretinde olmuştur. Fikri altyapısının ilham kaynağı olduğu bu topraklarda Müslüman Kardeşler, ABD ve Batı etkisine karşı mücadele içerisinde olduklarını vurgulamışlardır. Müslüman Kardeşler Örgütü, gerek fikri temelinden kurulan Hamas gibi örgütlerin silahlanıp, şiddet içerikli eylemlere başvurmaları, gerekse 2011 yılında 11 Eylül Saldırısı'ndan sonra ABD'nin bölgedeki birçok İslami örgüt gibi terör listesinde yer alması, kendisinin de Batı tarafından “terörist” olarak anılmasına sebep olmuştur (Ertosun ve Toprak, 2015: 559-565).

hem siyasi muhaliflerini, hem de halkın çeşitli isteklerini bastırıcı karakterde otoriter bir rejim kurmuştur. Ordu ise 1952'deki Hür Subaylar Darbesi'nden bu yana, Mısır'da, askeri konuların yanında ekonomik, siyasi ve dış politikada başat durumda bir güce sahip olmuştur. Her ne kadar Enver Sedat ile özelleştirme ve Hüsnü Mübarek ile liberalleşme hareketleri yaşansa da, Mısır'da ordunun gücünde bir düşme meydana gelmemiştir. Mısır'da Başkan Mübarek'e karşı başlayan eylemlerde, askerler sokaklara çıksa da, ordu kapsamlı bir müdahalede bulunmamıştır. Ordu müdahaleden uzak durmuş, fakat kontrolü de elinde tutmuştur. Ordunun bu tavrında, Başkan Mübarek'in kendisinden sonra yönetime oğlu Cemal Mübarek'in geçeceğine dair açıklaması etkili olmuştur. Zira halkın birçok kesimi gibi, ordu da Cemal Mübarek'in yönetime geçmesine karşı çıkmıştır. Eylemler devam ederken, her ne kadar Başkan Mübarek, seçimlere ailesinden kimsenin aday olmayacağını ve taleplere karşılık vereceğini söylese de, halk tarafından bu söylemler ikna edici bulunmamıştır. 11 Şubat 2011'de Başkan Mübarek, yönetimi, Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'ne devrettiğini açıklamıştır (Bekaroğlu ve Kurt, 2015: 24-26).

Mısır'da, 17 aylık askeri yönetimin ardından, 24 Haziran 2012'de seçim yapılmış ve %52 oy oranıyla Müslüman Kardeşler'in desteklediği Muhammed Mursi, devlet başkanlığını devralmıştır. Mısır Devlet Başkanı Mursi, yaptığı ilk açıklamada, seçimdeki demokratik süreç için “yargı ve orduya selam olsun” söyleminde bulunmuş ve çeşitli taleplerin bir an önce değerlendireceğini söylemiştir (<https://www.ntv.com.tr>, 2012).

Başkan Mursi, Mısır'da olaylar devam ederken, orduyu karşısına almamak adına, hazırlanılan anayasa paketinde, askeri düzenlemeleri detaylandırmamıştır. Fakat Başkan Mursi döneminde, üst düzey askerler görevden alınmış, bu da askeri kesimi rahatsız etmiştir. Ülkede olayların devam etmesi üzerine 3 Temmuz 2013'te ordu, 11 Şubat 2011 devriminin devamı olduğu gerekçesiyle, yönetime el koymuş ve Mursi tutuklanarak yargılanmaya başlanmıştır. Bu süreçten sonra Mısır'da can kayıpları ve şiddet olayları artarak devam etmiştir. Bu askeri darbeye, Müslüman Kardeşler'e en başından destek veren Türkiye ve Katar sert tepki göstermiştir. Türkiye, Mısır yönetimini tanımayacağını deklare etmiştir. ABD ve İsrail, bu darbeyi olumlu bulmuş, ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Mısır'da yaşananları “demokrasinin rayına

oturtulması” olarak değerlendirmiştir. Hüsnü Mübarek’ten yana tavır takınan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt de, tıpkı ABD gibi, gerek mali, gerekse siyasi olarak darbeye destek olmuştur (Ertosun ve Toprak, 2015: 568).

Mısır’da, Abdulfettah Es Sisi önderliğinde yapılan darbenin ardından, binlerce Müslüman Kardeşler mensubu yakalanmış ve Muhammed Mursi’nin de aralarında bulunduğu, bine yakın kişiye idam cezası verilmiştir. Muhammed Mursi’nin de, Hamas lehine casusluk yapmak, İran’a ülkenin gizli belgelerini vermek ve İttihadiye Sarayı önünde göstericileri öldürmek, suçlarından yargılanması yapılmıştır. Mısır’daki askeri darbeden sonra, Müslüman Kardeşler’e yönelik yaklaşım, bölgenin gündemini belirleyen en önemli konulardan biri olmuştur. Suriye 2013’te; Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn ise 2014’te Müslüman Kardeşleri “terör örgütü” olarak ilan etmiştir. Türkiye, Müslüman Kardeşler’e yardım gitmesi amacıyla, Katar ile daha çok temas kurmaya başlamıştır. Zira bölgede buna paralel, “Katar Krizi” çıkmıştır. Suudi Arabistan ve Mısır, Katar’ı, Müslüman Kardeşler’e siyasi ve finansal destek vermekle suçlamıştır. Bunun üzerine Türkiye, Katar’a asker konuşlandırmıştır. 2017’de ise Körfez ülkeleri, Katar’la ilişkilerini keserken, yine “Müslüman Kardeşler’e yardım” gerekçesi öne sürülmüştür (<https://www.bbc.com>, 2019).

Arap Baharı dolayısıyla, rejim değişikliği yaşayan bir diğer ülke de Libya olmuştur. Libya’da cezaevlerinde öldürülen mahkumları savunan Fethi Terbil isimli avukatın, rejim karşıtı olduğu gerekçesiyle tutuklanması, halkı isyana itmiştir. Genel olarak bakılırsa, 2011 yılı öncesinden, Libya’da ortam, isyana müsait bir görünümdeydi. Libya, Kaddafi Dönemi’nde, Mısır kadar olmasa da, birçok anlaşmazlıkların olduğu bir ülke haline gelmiştir. Reformist, sosyal ve İslami eğilimlerin olduğu Libya’da, hem tutucu, hem de reformcu kesimler bir arada etkin olmaya başlamıştır. Bu da ekonomik manada sıkıntıları doğurmuştur. 1990’lardan sonra insan haklarına yönelik çabaların kendini göstermesi ve özgürlükçü bir hava benimsenmesinin istenmesi de siyasi bakımdan karşıtlık doğurmuştur. 1990’larda ve 2006’da Libya’da insan haklarının korunmasına yönelik hareketin içinde ve etkisinde olan insanlar, polis müdürlüklerinin önünde toplanıp protestolara başlamışlardır. Kaddafi’nin büyüyen olaya karşı geri adım atmayacağını bildirmesi ve sert tedbirler alması, olayı, uluslararası boyuta taşımıştır. Ülke, Kaddafi yanlıları ve karşıtları olarak iki gruba ayrılmıştır (Uzun, 2012: 112).

Libya’da 15 Şubat 2011’de saldırılar başlamıştır. Çatışmalar gittikçe şiddetlenmeye başlamış ve Kaddafi 22 Şubat’ta çekilmeyeceğini, savaşacağını söylemiştir. Bunun üzerine 25 Şubat’ta NATO Genel Konseyi acil toplanma kararı almıştır. Bu toplantıda Fransa başta olmak üzere bazı ülkeler, Libya’ya askeri müdahaleyi talep etmişlerdir. Türkiye ise hem Irak örneğini vererek -Fransa’nın hesaplarını açığa vurmak için-, hem de Libya’daki 25 bin vatandaşının güvenliğini öne sürerek, böyle bir müdahaleye karşı olduğunu beyan etmiştir. Özellikle bu bölgede Fransa ile çekişecek olan Türkiye, sürecin en başında, “bölgeye dışarıdan müdahale” fikrine karşı çıkmıştır. Türkiye, şiddetlenen olaylar karşısında ilk iş olarak, kendi vatandaşlarını, Libya’dan tahliyesini gerçekleştirmek olmuştur. Bunu gerçekleştirmesinin hemen ardından 1 Mart 2011’de Kaddafi’ye bir bildiri yayınlayarak, yönetimi devretmesini, ülkede seçim yapılmasını, gerekirse oğlunun seçimlere girmesini tavsiye etmiştir. Fakat Kaddafi, halkı tarafından sevildiğini, yönetimi devretmeyeceğini söylemiştir. Sonraki aşamada, Arap Birliği de bu konulara dahil olmuştur. Olayların bölgesel boyuta ulaşmasıyla Birleşmiş Milletler Genel Konseyi toplanma kararı almıştır. Konsey’den “sivillerin korunması için her türlü tedbirlerin alınması” kararı çıkmıştır. BM ilk defa böyle bir kararla askeri müdahalenin önünü açmıştır. Bu karar doğrultusunda askeri müdahaleyi gerçekleştirecek “Gönüllüler Koalisyonu”nun seçilmesi için Paris’te toplantı düzenlenmiştir (Zengin, 2013: 70-72).

İran, her ne kadar eylemcilerin yanında yer alsa da, Libya’ya dışarıdan müdahaleye karşı çıkmıştır. Türkiye ise Fransa’nın kararlarda aktif rol oynamasına tepki göstermiştir. NATO üyeleri ise Türkiye’yi sürece katmak için ara formüller üretmeye başlamışlardır. Harekatın, bazı bölümlerinin Gönüllüler Gurubu, bazı bölümlerinin ise NATO tarafından üstlenilmesi önerilmiştir. Türkiye ise buna karşı çıkmış, harekatın bütünüyle NATO’ya verilmesini istemiştir. Bu mesele Türkiye ile Fransa arasında tıkanmıştır. Sonuç olarak hareket, Fransa’nın belirlediği Gönüllüler Grubu’ndan alınmış, tümüyle NATO’ya devredilmiştir. Yani bu politika ile Türkiye, Fransa’nın Libya üzerindeki etkisini biraz olsun azaltmıştır. Askeri müdahale kararını kabul eden Türkiye, en başından çekindiği Libya’nın bölünmesi tehlikesini kaldırmak için farklı yollara başvurmuş ve Kaddafi’ye destek veren aşiretlerin liderlerini, ülkenin geleceğini konuşmak için Türkiye’ye davet etmiştir. Bu liderler Kaddafi’nin tarafından çekildiklerini ve ona karşı savaşacaklarını söylemişlerdir. Sonuç olarak NATO’nun

devreye girmesiyle, Kaddafi devrilmiş ve yeni bir Libya dönemi başlamıştır (Zengin, 2013: 75-86).

Siyasi faaliyetler açısından bakıldığında Kaddafi'nin devrilmesinden hemen sonra 5 Mart 2011 yılında muhalifler tarafından Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) kurulmuştur. UGK, halkın tek temsilcisi olduğunu ilan etmiştir. Bu ilanla bütün yetkileri eline almış ve seçim çalışmalarını başlatmıştır. Yeni anayasanın belirlenmesini sağlayacak kurucu bir meclisin oluşmasını görev edinen UGK, 2012 yılının Ocak ayında seçim kanununu yayınlamıştır. Bu kanun doğrultusunda 7 Temmuz 2012'de seçimler yapılmıştır. Seçim sonucunda 200 üyelik Libya Genel Ulusal Kongresi oluşturulmuştur. Seçimi %48,8'lik oy oranı ile 39 sandalyeye sahip olan Milli Güçler İttifakı kazanmıştır. Seçimde, Müslüman Kardeşlerin etkisini kırmak için, bağımsızlara da seçimlere girme hakkı verilmiş ve Milli Güçler İttifakı ile bağımsızlar toplamda %75'lik bir orana ulaşmışlardır. Müslüman Kardeşlerin Partisi ise %21,3 oy oranı ile 17 sandalyeye sahip olmuştur. Başbakanlık görevine Ali Zidan seçilmiştir. Ayrıca Ali Zidan'a karşı ise Müslüman Kardeşler, bağımsızlar ve diğer küçük partilerin oylarıyla Muhammed Magarif, Kongre Başkanı seçilmiştir. Kongre Başkanı olan Magarif, aynı zamanda Devlet Başkanlığı görevini de almıştır. Yani yapılan bu ilk seçimde, ne Başbakan, ne de Kongre Başkanı iki büyük siyasal güç oluşumundan çıkmamıştır. Ayrıca kabinenin oluşmasında, kongredeki siyasi dengeler kadar, bölgesel ve kabile dengeleri de dikkate alınmıştır. Nihayetinde halkın oyları yönetime yansıtılabilmektedir (<http://www.setav.org>).

Libya'da seçimden sonra ilerleyen süreçte, zengin petrol yataklarının bulunduğu Sirenayka'da, aşiret liderleri ve milis komutanlar özerklik ilan etmişlerdir. Kaddafi'ye karşı savaşan bazı gruplar silahlarını ellerinden bırakmamışlardır. Bu da Libya'da ciddi bir güvenlik sorunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca 2014'te yapılan seçimlerde de bu dağınık görüntü giderilememiş ve siyasi yönden Libya iki koldan yönetilmiştir. Sirenayka'da büyük miktarda petrol rezervinin olması, Batılı devletlerin, iç savaş zamanı olduğu gibi, yine Libya içişlerine dahil olmasına sebep olmuştur. Çünkü birbirine karşıt iki parlamentolu bir devlet ile anlaşmak, Avrupalı devletler için, oldukça zor görülmüştür (<http://www.haberler.com>, 2012). Birleşmiş Milletler, arabuluculuk işlevi yüklenmiş ve iki tarafın uzlaşması için çalışmalar başlatmıştır.

Mısır'daki Müslüman Kardeşler faktörü dışında, Mısır'daki olaylarla Libya'da yaşanan olaylar farklılık arz ettiği için, Türkiye, iki oluşuma da farklı yaklaşmıştır. Mısır ile Libya olayları arasında iki temel fark olmuştur. Birincisi Libya'daki muhalif hareket Mısır'daki gibi tek ses değildi. Yani muhaliflik bütün ülkeye yayılmamıştı. Mısır'da bütün bölgelerde Mübarek'e karşı ayaklanma başlamıştı. Libya'da ise sürecin başında Kaddafi'ye karşı ayaklananlar sadece Bingazi'deki aşiretlerdi. İkinci fark ise ordu yapısıyla ilgili olmuştur. Libya'da hem isyanları, hem de iktidarı kontrol edebilecek güçlü ve düzenli bir ordu yoktu. Aslında bu iki fark bunu göstermekteydi: Libya'da başarılı bir darbe yapılırsa ülkenin ikiye bölünmesi ihtimali yüksekti. Bu durum ise Türkiye'nin ekonomik ilişkilerine etki derecesiyle bağlantılı olmuştur. Yani rejim değişikliği; Mısır'da olursa yeni bir devletin temeli atılacak ve bu devlet ile ilişki kurulabilecek; Libya'da olursa ilişki kurulamayacak bir karmaşık yapı oluşacaktı. Türkiye, bu öngörüyle, ilk başlarda Libya'ya müdahaleye yanaşmamış, fakat sonrasında Fransa faktörü ve NATO'nun da girişimleriyle müdahil olmuştur (Zengin, 2013: 76-80).

Yeni Libya Dönemi'nde Türkiye, ekonomik düzenin tekrar inşası adına harekete geçmiş ve özellikle Fransa ile çekişmiştir. Her iki ülkenin de liderleri, Libya'ya ziyaret düzenlemiştir. Türkiye'nin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Libya'yı ziyareti sırasında, "Libya Libyalılarındır" nidasıyla halka seslenmiş ve halkın oyunlara gelmemesi ve yeraltı zenginliklerini kendilerinin kullanması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca ülkenin yeniden yapılanmasının kolaylaşması için yıkılan okul, karakol, adliyelerin yapımını Türkiye'nin üstleneceğini ve en kısa sürede Trablus uçak seferlerinin de başlayacağını söylemiştir. Türkiye, bu tür politik hamleleriyle, Kaddafi öncesi olduğu gibi, bu yeni dönemde de ekonomik ilişkileri düzene sokmaya çalışmıştır. Eylül 2012'de Türkiye Trablus'a ilk elçi gönderen ülke olmuştur. Yine 2012 yılında asker ve polisler maddi destekler sağlanmıştır. 2014 yılında Libya Başbakanı Zidan, Türkiye'ye ziyarette bulunmuş ve Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Kurulmasına İlişkin Ortak Bildiri'yi imzalamıştır (İpek, 2016: 42,43).

Sonuç olarak; İran, Libya'daki eylemleri, Suriye İç Olayları'ndaki gibi "ABD ve İsrail müdahalesi" olarak değerlendirmemiş ve halkın yanında olduğunu söylemiştir. Fakat İran, Libya'ya dışarıdan müdahaleye de karşı çıkmıştır. ABD ve Avrupa devletleri, Türkiye'nin de içinde bulunduğu NATO harekatıyla müdahalede

bulunmuştur. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi, ABD ile ilişki içerisinde olan ülkeler de NATO'nun bu harekatına destek olmuşlardır.

3.2.2. İran'ın Suriye ile İlişkilerinde Din Faktörü

1979 Devrimi'nden sonra İran ve Suriye ilişkilerine temel oluşturan önemli etkenlerden birinin, Şii motiflerle inşa edilmiş kültürel bağ olduğu görülmüştür. Zira Suriye, İran'ı devrimden sonra tanıyan ilk ülkeler arasında yer almıştır. Suriye'nin seküler ve Arap milliyetçisi yapısına rağmen Hafız Esad, İran'ın “Şii İslami uyanışı”nı ilgiyle takip etmiş ve Humeyni'yi tebrik etmekten geri kalmamıştır. Ardından, Enformasyon Bakanı aracılığıyla, tezhipli bir Kur'an mushafını, Humeyni'ye göndermeyi ihmal etmemiştir. Fakat Şii İran ve Suriye rejimleri, sadece mezhepteki kültürel etkinin dışında, bir takım stratejik faktörler dolayısıyla da yakınlaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu faktörler, aradaki ilişkinin şekil almasında ve bazı politik hamleler çerçevesinde beraber hareket edilmesinde önemli rol oynamıştır. İki rejim de emperyalizm karşıtlığı, ABD ve İsrail aleyhtarı bir tavra sahip olmuştur. Bu anti duruşlar, iki ülkenin ilişkilerine retorik anlamda doygunluk kazandırmıştır. Ayrıca, İran'ın jeopolitik emelleri de, Suriye ile ilişkilerine önem vermesini zorunlu kılmıştır. İran, Filistin ve Lübnan Körfez hakimiyeti politikasının ve diğer ülkelerdeki İran'a meyilli örgütleri kontrol altında tutma ve besleme stratejisini geliştirme yoluna gitmiş, bu strateji için Suriye'nin desteğinin alınması kaçınılmaz olmuştur. Bu farklı nedenlere bağlı olan ikili ilişki, Humeyni'nin ölümünden sonra, kurumsal bir niteliğe bürünmüştür. Zira bu kurumsallaşma, gerek karşılıklı bir takım antlaşmalarla, gerekse de Suriye'ye karşı yapılan hamlelere kayıtsız kalınmamasıyla tasavvur etmiştir. Bu kurumsallaşmanın fiili ayağı, 1989 yılında Saddam Hüseyin'in Suriye'ye karşı Lübnan ordu komutanını silahlandırmasına karşılık, İran'ın, emrindeki Hizbullah güçlerini Saddam'a karşı seferber etmesiyle atılmıştır. 1990'larda ise, Hafız Esad'ın Tahran'da Ali Hamaney ile görüşme yapıp, “Üst Düzey Suriye-İran İş Birliği Komitesi”ni kurmasıyla kurumsallaşma gerçekleşmiştir (Korkmaz, 2015:45,107).

1990'larda kurumsallaşan İran-Suriye ilişkileri 2000'li yıllara girilirken, farklı güdümelerin eklenmesiyle çeşitli boyutlar kazanmıştır. 2000 yılında Hizbullah'ın büyük

etkisiyle, İsrail'in Lübnan'dan çekilmesi⁴⁸ olayı, bölgede Şiilerin zaferi olarak görülmesine neden olmuştur. Akabinde oluşan 11 Eylül saldırısı sonrası, ABD'nin İran'ı "Şer Eksenini" olarak tanımlaması ve ardından gelen Irak işgaliyle, Saddam Hüseyin gibi bir faktörün yok olması, İran-Suriye ilişkilerine⁴⁹ sadakatin de dahil olmasını sağlamıştır. Şiilerdeki bu yükseliş, Sünni devletleri tedirgin edecek dereceye kadar gelmiş ve her ne kadar Şiiler, bu ismi kullanmasa da, 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah'ın "Şii Hilali" kavramını icat etmesine yol açmıştır (Korkmaz, 2015:115,128).

İttifaktaki bu büyüme, iki ülkenin politik ihtiraslarından olumsuz yönden etkilenmiştir. Özellikle Beşer Esad Dönemi'nde, Suriye istihbaratının bazı girişimleri ve 2008'den sonra Suriye'nin, Türkiye ile yakınlaşması, İran'ı rahatsız etmiştir (Korkmaz, 2015:133). Ayrıca İran ve Suriye arasında, 2003 yılında, ABD'nin Irak'a müdahalesinden sonra, bir çıkar çatışması yaşandığı da görülmüştür. İran, Saddam'dan sonra gelen yönetimi tanımış ve ilişki kurmaya başlamıştır. Suriye buna tepki göstermiştir. Burada Suriye, İran'ın 'İslami' rejimine karşı, Baasçıların da içinde bulunduğu laik bir iktidardan yana olmuştur. Bu anlaşmazlık Suriye'de; "İsrail ile barış ve Batı ile diyalog" eğiliminin artmasına neden olmuştur (Sinkaya, 2007:41).

İkili ilişkilerde her ne kadar bölgesel ihtiraşlardan dolayı bir çıkar çatışması görölse de, aradaki sadakat ve ittifakta bir bozulma meydana gelmemiştir. Zaten Suriye, kendisine karşı olan Lübnan Başbakanı Hariri'nin suikaste uğramasından sonra, ülkesinde çizgileri iyice belirginleşen iki kutuplu mezhepçi⁵⁰ ortamda, Hizbullah'a daha çok bağımlı hale gelmiştir. Çizginin kalınlaştığı bu ortamda Hizbullah, Cumhurbaşkanı Esad yönetimine arka çıkmıştır. Hizbullah'ın bundan sonraki başarısı, artık Suriye'yi daha fazla memnun edecek konuma gelmiştir. Nitekim 2006 yılında, Hasan Nasrallah liderliğinde Hizbullah'ın, İsrail'e karşı büyük direnç göstermesi, bölgesel anlamda

⁴⁸ Hizbullah'ın İsrail'e karşı bu başarısı, İslam dünyasında kendisine bir saygınlık yaratmıştır. Fakat 2011'deki Suriye ayaklanmasından sonra takındığı tavır, Sünni dünyada, tabiri caizse "Hizbuşşeytan" olarak anılmasına neden olmuştur(Korkmaz, 2015:121).

⁴⁹2000 yılında İranlı yetkililer tarafından Suriye'de mezhep üzerinden değil, Hafız Esad'ın İsrail karşıtlığı üzerinden Suriye ile ittifak kurulduğu dile getirilmiştir.

⁵⁰Suriye'deki Esad rejimine yönelik başkaldırının mezhepçi hüviyete kavuşması iktidarlıktaki ilk yıllara kadar götürülebilir. Hafız Esad'ın 1970'te darbe yapıp yönetime geçmesiyle birlikte Suriye topraklarında bu iktidarlık "azınlıktaki Şiilerin iktidarlığı, çoğunluktaki Sünnilerin hezimetini" olarak algılanmıştır. Bu algıyla gerek yönetimin bazı icraatları gerekse de Müslüman Kardeşlerin Suriye'deki kolunun birçok faaliyete kalkışması, etkileri uzun sürecek savaşların başlamasına zemin hazırlamıştır. İlk bakışta kaynağının kestirilemediği bu savaşlarda, Suriye'nin 1976'da Lübnan'a müdahalesi sonrasında bu topraklarda başlayan suikast zincirinde ölen devlet adamlarının hemen hepsinin Alevi olması mezhebi bir taassup ile hareket edildiğinin kanıtı olarak öne sürülmüştür(Bkz. a.g.e. 87).

İran'ın liderliğini yaptığı ve Suriye ile de özdeşleşen -Şiilerin tabiriyle- “Direniş Ekseni” başarı açısından dikkat çekici bir ivme kazanmıştır (Korkmaz, 2015:135).

Hizbullah'ın bu hamlelerinin yanı sıra, Suriye'nin Batı ile ilişkilerinin bozulması da, Suriye-İran ilişkilerinin güçlenmesini sağlamıştır. Ayrıca Suriye doğuya yönelmiş ve İran'ın da desteğiyle Hindistan, Çin ve Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 2006 yılında Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Şam'a ziyaret düzenlemiş ve Cumhurbaşkanı Esad, Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, Hamas, İslami Cihad ve diğer Filistin direniş örgütlerinin temsilcileriyle bir araya gelmiş ve “Direniş Cephesi”ni teyit eder bir görünüm sunmuştur. Direniş cephesinin liderliğini üstlenen İran, Hamas'ın seçimleri kazanması ve İsrail'in Hizbullah'a karşı başarısız olması nedeniyle, dünyanın dikkatini tekrar üzerine toplamıştır. İran'ın bölgedeki rakipleri endişelenmiş ve bu ittifaka yönelik artık -ittifaktaki oluşumların hepsinin Şii olmamasına rağmen- “Şii Ekseni” adını daha sık kullanır olmuşlardır. Bu ittifakın yükselmesi, Batı'nın bölgesel çıkarlarını ve İsrail'in güvenliğini tehdit etmiştir. Bunu gören Batı ülkeleri, “Şii Ekseni”ni zayıflatma yoluna başvurmuşlardır. Bu anlayışla, “İran'ın ve Hizbullah'ın, kuşatılması” ve Suriye ile angajman siyaseti güdülerek “Suriye'nin bu eksenenden çıkarılması” politikalarını hayata geçirmek amaçlanmıştır. Batı için bir terörist konumunda olan Hizbullah'ın, Lübnan siyasetinde etkisinin artmasının nedeni, İran-Suriye ittifakına bağlanmış ve Hizbullah'ın kuşatılması ise bu ittifakın kırılması anlamına getirilmiştir. Batı ülkelerine göre Suriye; İran ve Hizbullah'ın bağlantı noktası halindedir ve Suriye'nin bu ittifaktan koparılması için İran ve Hizbullah'ın kuşatılması gerekmektedir. Bu noktada ABD yönetimi, Suriye'yi İran'dan uzaklaştıracakı beklentisiyle, Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin gelişmesini de teşvik etmiştir (Sinkaya, 2007:41,42).

İran'ın, Suriye ve bölgedeki dini gruplara desteği, Batı'nın da hesap edilmesi nedeniyle, güç elde edimi olarak amaçlanmıştır. İran, Irak işgali sonrasında bölgesel bir güç olduğunu ABD'ye kabul ettirmek istemiştir. Irak Şiilerinin Saddam sonrası süreçte ülkede güç kazanması, İran'ın bölgedeki nüfuzunu da arttırmıştır. Bu nüfuzu bilen İran, bölgedeki bazı gruplara desteğini sunmuş (hem Sünni, hem Şii) ve nükleer çalışmalarına da devam etmiştir. Buna karşın, ABD de İran'a yönelik “Yalnızlaştırma” ve “Çevreleme” politikalarını derinleştirmiştir. İran, ABD ile sıcak bir savaş ihtimali

olduğu için İsrail'e herhangi fiili bir saldırıda bulunmamıştır (Turan, 2009:52). Rusya ve Çin ise İran ile ilişkisini birçok sebepten iyi tutmaya çalışmıştır. Onlar Asya bölgesinde himayelerinde olan Müslümanların Sünni doktrini yerine Şii doktrini benimsenmelerini istemişlerdir. İran'ın inanç bakımından öncülüğüne icazet verilmiş ve Şiileştirme hareketine destek vermişlerdir. Bu da İran'ın hem emperyalizme karşı direnişini, hem de Şiilik doktrini yaymada iki büyük gücü arkasına almasını sağlamıştır (Akpınar, 2014:215).

2010 yılının sonlarına doğru, Orta Doğu'da "Arap Baharı" adı verilen olaylar patlak vermiş ve kısa sürede bölgede yayılım göstermiştir. İran, bölgede başlayan bu hareketleri "İslami Uyanış" olarak nitelemiş ve 2011 yılında seksenin üzerinde ülkenin katılımıyla bir konferans düzenlemiştir. Bu olayları, Batı destekli laik diktatörlere karşı Müslüman halkın tepkisi olarak gören ve devrim ihraç etme fonksiyonlarını göz önünde bulunduran İran yetkilileri, olaylar için "Humeyni'nin kıyamından etkilenen hareketler" olarak değerlendirmede bulunmuşlardır. İran Eski Bakanı ve Devrim Lideri Dış Politika Başdanışmanı Ali Ekber Velayeti, Tahran'da düzenlenen bu konferansta, İslami Uyanış'ın, İran ve Şiilerin bayraktarlığıyla ortaya çıktığını savunmuş, İslam ülkelerinin kendilerine İran'ın liderlik etmesini istediklerini öne sürmüştür. Ardından bu kadar çok sayıda ülkenin konferansa katılmasının manidar olduğunu söyleyen Velayeti, bölgesel liderlik için en layık ülkenin İran olduğunu sözlerine eklemiştir (Uygur, 2012:11-13).

İran Meclisi, Arap Baharı'nı yakından takip etmiş ve kendi bünyesinde "İslami Uyanış Fraksiyonu" oluşturularak, başkanlığına Seyyid Şahabeddin Sadr getirilmiştir. Sadr'ın en önemli fonksiyonu, Filistin Sorunu'nda olduğu gibi, bölgedeki olayların yakından takip edilmesi ve atılacak adımlarda İran'ın muhatap alınması olmuştur. Bu oluşum akabinde siyasi oluşumlardan Muhafazakarlar, her ne kadar "İslami Uyanış" ismiyle yetinmişse de, Reformistler Batı karşıtlığını da bu nitelemeye eklemleyerek, kavramı genişletmişlerdir. Arap Baharı'nın ilham kaynağının, 1979 İran Devrimi olduğu savı desteklenmiş ve Batı'nın, özellikle de İngilizlerin, geçiş sürecindeki

ülkelerde İran'ın model alınmasını önlemeye ve laikliği güçlendirmeye çalıştıklarına dair iddialarda bulunmuşlardır (Uygur, 2012:14).⁵¹

Arap Baharı'nın Suriye'ye yansımasıyla, Türkiye ve İran ile birlikte birçok ülkenin de bu soruna müdahil olduğu görülmüştür. Suriye'nin Deraa şehrinde, Mart 2011 yılında, iktidarın aleyhine duvarlara yazı yazan bir grup gencin tutuklanması, şehirde olayların başlamasına sebep olmuştur. Yapılan protestolar kısa sürede tüm ülkeye yayılmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı Esad yönetimi bu olayları ilk patlak verdiğinde pek ciddiye almamış, bu olayların birer emperyalist güçlerin oyunu olduğunu söylemiştir. Olayların büyümesi üzerine yönetim ciddi adımlar atmaya karar vermiş ve halkın tepkisini dindirecek bazı reformları hayata geçireceğini deklare etmiştir. Fakat halkın bunu yetersiz görmesi üzerine Cumhurbaşkanı Esad yönetimi, bu isyanlara karşı sert tedbirler almaya ve silah kullanmaya başlamıştır (Ağır ve Takar, 2016:297,298).

Bölgede başlayan Arap Baharı rüzgarının Suriye'ye yansıması, uluslararası bir hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Suriye konusu dünyayı tekrardan iki kutba ayırmıştır. Olayların başında bir tarafta Esad yönetiminin gitmesini isteyen ABD, İngiltere, İsrail, Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye; diğer tarafta ise Rusya, Çin, İran gibi ülkeler Suriye'deki olaylara müdahil olmuştur. Bu olay, Soğuk Savaş Dönemi'nde olduğu gibi ABD ve Rusya'nın güç mücadelesine neden olmuştur(Ağır ve Takar, 2016:298). Suriye'ye ilk yardım ise İran'dan gelmiştir. Ayrıca Hizbullah ve çeşitli milis güçler rejim safına katılmaya başlamıştır. Fakat bunların etkisi, Rusya'ninki kadar çok olmamıştır (Orhan, 2016:62).

Dini lider Ayetullah Ali Hamaney, Arap Baharı sürecinde, İran'ın resmi tutumunu; İslami, halkçı ve Amerikan-İsrail karşıtlığına bağlayarak açıklamıştır. Bu resmi tutuma göre İran, Tunus'ta başlayan ve daha sonra Yemen, Libya, Mısır gibi ülkelere sıçrayıp devam eden olaylar silsilesinde, eylemcilerin yanında yer aldığını deklare etmiştir. Fakat Suriye konusunda farklı bir tavır takınmıştır. İran tarafından Suriye'deki olayların, “Amerikan ve Siyonistlerin kışkırtması sonucu olduğu” ileri sürülmüş ve dolayısıyla bu eylemlerin karşısında olunacağı vurgulanmıştır. İran,

⁵¹ İran yönetimi Batı'nın muhaliflerden yana tavır almasını “yeni süreci etkileme ve yönlendirme çabası” olarak tanımlamıştır. İran'ın bölgeye yönelik kendi modeliyle ilgili konulara değinmesi de, konferansın gündemde “Türkiye'nin bölgedeki etkinliğine karşı bir cevap” olarak yer edinmesine neden olmuştur(Uygur, 2012:14,15).

Suriye’de başlayan olayların dış müdahale sonucu gerçekleştiği söylemine bir takım savlar öne sürerek, meşruiyet zemini oluşturmaya çalışmıştır. İlk sav olarak, 2011’de yayınlanan bir Wikileaks belgesinde yer alan; “ABD, 2006’dan itibaren Suriye’deki rejim muhaliflerine gizli destek sağlamaktadır” söylemi kullanılmıştır. İkinci olarak, Arap Baharı’nın fiili olarak başlaması ile Suriye’ye sıçraması arasındaki yaklaşık üç aylık zaman dilimi işaret edilmiştir. İran’a göre bu zamansal fark, dışarıdan bir müdahale olduğunu göstermektedir. Ayrıca Suriye’de diğer ülkelerden farklı olarak olayların büyük kentlerde değil de, kırsal bölgelerde başlaması ve silaha başvurulması bu olaylarda dış ajanların aktif çalıştığının bir göstergesi olarak sunulmuştur (Korkmaz, 2015:161,179).

İran, Suriye’deki olaylara geniş perspektiften bakmıştır. Ona göre Batı, sadece Esad yönetimini etkisi altına almayı değil, aynı zamanda İran’ın Suriye’deki çıkarlarını sonlandırmayı hedeflemiştir. Körfez ülkeleriyle işbirliği yapılarak, Suriye’nin “Direniş Cephesi”nden çıkarılması amaçlanmıştır. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Esad yönetimine sahip çıkılması, İran için direniş cephesini ayakta tutmanın en önemli unsuru haline gelmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Esad’ın devrilmesi, İran’ın üzerinde uluslararası baskıyı arttıracığı için, ülke, Suriye siyasetinde aktif rol oynamaya gayret göstermiştir (Sinkaya, 2007:45,46).

Suriye’de iç olayların başlaması ve giderek şiddetlenmesi, İran’ın bölgedeki sınavında birtakım faktörlerin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Bu faktörler, bir yandan desteğin kuvvetlendirilmesi, diğer yandan rengini belli etmesi dolayısıyla, farklı boyutta politik ikilemin oluşması olarak, iki ayrı ana koldan kendini göstermiştir. Bu ortamda dini ve kültürel yaklaşım, en çok rağbet gören hususlar olmuştur. İlk olarak desteğin kuvvetlendirilmesi kıstası üzerinden, İran’ın desteği incelendiğinde, Hizbullah Örgütü’nün Suriye ile askeri ölçütte mücadelede tek ruh haline gelmesi, karşılıklı yaklaşımın kültürel bağın da etkisiyle, zamansal bir süreçle bağlılığın artmasıyla bu konuma yükseldiği görülmüştür. Zira örgütün kuruluşundan bu yana, Suriye’nin ılımlaşan ve sonunda “ortak kader”e varacak dereceye kadar görüş ortaya koyması, bu bağı destekler niteliktedir. Suriye, Emel Örgütü’nü desteklerken, Humeyni’nin büyük yardımlarıyla bu örgütten ayrılmaları ilk başlarda Suriye’nin tepkisine neden olmuştur (Goodarzi, 2013:40). Fakat zamanla, Hizbullah’ın başarı serüveninde Suriye’nin de

adının yer aldığı ve 2000’li yıllarda ilişkilerin kuvvetlendiği bir süreç yaşanmıştır. Son olarak Suriye, Arap Baharı’nda Hizbullah’ın tereddütsüz rejim yanlısı tavrı, İran ve Suriye’nin bölgede dini bağları sıkı bir siyasi paradigma haline getirdiğinin göstergesi olmuştur.

İran’ın, Suriye’deki iç olaylara keskin bir politikayla müdahale çemberini belirlemesi, kendi politik çizgisinde, Suriye dışında bölgesel bir ikilik oluşturmuştur. Hamas’ın Suriye olaylarında muhalifleri destekleme kararına karşın, İran’ın Filistin Sorunu’nda Hamas’ın en büyük destekçilerinden olması ve Lübnan Hizbullah’ının İsrail’e karşı Hamas’la beraber mücadele etmesi, bu politik karışıklığın ayaklarını oluşturmaktadır (Goodarzi, 2013:49).

Bölgede var olan dinsel öğretiler ve bu öğretiler üzerinden oluşan paradigma ışığında Suriye’deki olaylarda yukarıda değinilen şekliyle İran, Suriye ve bazı ülkelerin politik atakları, bölge halkları ve grupları tarafından da dikkate alınmış ve bu doğrultuda olaylara katılım gösterilmiştir. Bu katılımlar güvenlik, geçim sıkıntısı, mezhepsel ve ideolojik gerekçelerle çok boyutlu nitelikte gerçekleşmiştir. Afganistan, Pakistan ve Yemen gibi fakir ülkelerden gelen Şii milisler, aylık maaş karşılığında, Esad rejimini korumak için savaşımlardır. Ayrıca bazı Afgan sığınmacıların, İran’da ikamet ve vatandaşlık hakkı kazanmak için, Suriye’de savaştığı da görülmüştür. Fakat bu katılımcıların en göze çarpanı, mezhepsel ve ideolojik ekseninde hareket edenler olmuştur. Şia öğretilerini dikkate alan bu gruplar, özellikle de İran’ın çağrılarına kulak kabartmışlardır. İran yönetiminin, Şam’ın yakınlarında bulunan Hz. Ali ve Fatıma’dan olan Zeynep’in türbesini işaret ederek, Şii inancında Zeynep’in kutsallığını vurgulaması ve Esad yönetimine desteğin gerekli olduğuna yönelik açıklamalarda bulunması, bu ideolojik grupları harekete geçirmiştir. İran, Suriye dışından Şam’a Şii milisler yerleştirmeye başlamıştır.⁵² Bu doğrultudan bakıldığında, Lübnan Hizbullah’ının, Suriye’nin birçok yerinde etkisinin olmasına karşın, örgütün en çok Şii nüfusa sahip bölgelerde ve Zeynep’in türbesinin bulunduğu Şam yakınlarında etkili olduğu

⁵² İran tarafından para veya ideolojik olarak Esad rejiminin yanında savaşa sokulan gruplar şunlardır: İran Devrim Muhafızları, Lübnan Hizbullahı, Ebul Fadıl el Abbas Tugayı, Zülfikar Tugayı, Irak Hizbullahı, Seyyüdu’s Şüheda Tugayları, Bedir Örgütü, Kefil Zeyneb Tugayı, Hizbullah Nuceba Hareketi, El-Vaat El-Sadık Birliği, Esedullah Galip Tugayı, İmam Hüseyin Tugayı, Mehdi Ordusu, Fatimiyyum Tugayı (<http://www.aljazeera.com.tr>, 2015).

gözlemlenmiştir (Ünal, 2015:3,4). Dolayısıyla İran, Suriye İç Savaşı'nda dinsel kimlik üzerinden siyaset izlediği görülmüştür.

3.2.3.Türkiye'nin Suriye ile İlişkilerinde Din Faktörü

Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluşundan bu yana, 1998-2010 yılları arası hariç, Suriye ile ilişkileri bir türlü “normalleşme” düzeyine erişmemiştir. Normalleşme sağlanamayınca, her iki ülke açısından da bir takım dezavantajlar ortaya çıkmıştır. İlk başlarda en önemli sorun Hatay olarak görülürken, bu sorunun çözümünden sonra, “su sorunu” birincil mesele olmaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın başlamasının akabinde su sorunu, iki devlet arasında büyümeye başlamış; iki kutuplu sistemin belirginleşmesiyle de, Türkiye için artık güvenlik sorunu, ciddiyet arz eden denklemler arasına dahil olmuştur. Bu iki konu üzerinden politik hamleler geliştiren Türkiye, 1998 yılında Hafız Esad ile Adana Mutabakatı'nı imzalamış ve bu tarihten sonra Türkiye-Suriye ilişkileri normalleşmeye girmiştir. Olumlu gelişme gösteren ikili ilişkiler, oğul Beşer Esad'ın yönetiminde, sosyal ve ekonomik alanda da gelişmeye başlamıştır. 2000'li yıllarda, Türkiye'nin dış politikasında; “Komşularla Sıfır Sorun” anlayışının ağırlık kazanması da, bu gelişken ilişkilerde payidar olmuştur (Benek, 2016:175,176,181).

Türkiye devlet erkânı ile Suriye yönetimi arasında, 1998'de başlayan iyi ilişkiler, AK Parti'nin iktidarları döneminde ivmelendirilmeye çalışılmıştır. Bu çabalar sonucunda, Türkiye'nin yüklendiği bölgesel misyon da düşünüldüğünde, sadece iki ülke arasındaki ikili ilişkiler değil, Filistin Sorunu dolayısıyla İsrail konusu da bu denkleme yerini almıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Filistin Sorunu ile ilgili, Cumhurbaşkanı Esad ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve Suriye'nin de iki devletli bir çözümü istediğini, fakat bunun BM çatısı altında kalıcı bir barış tesisiyle gerçekleşmesini temenni ettiğini dile getirmiştir (İnat ve Telci, 2010:101). İsrail'in bölgedeki ihtirasları da, bu ilişkiye yön vermiştir. Golan Tepeleri, su kaynakları bakımından Suriye-İsrail ilişkileri için önem teşkil etmekle beraber, İsrail'in Türkiye ile bağı konusunda da zorunluluk arz etmiştir. Öyle ki, Suriye ile anlaşabilmek maksadıyla İsrailli yetkililer, Fırat Nehri'nden daha fazla su bırakması için Türkiye'ye baskı dahi uygulamayı düşünmüşlerdir (Kodaman, 2007:81).

Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin, çatışmacı ruhundan sıyrılıp yumuşamaya gidilmesi ve Beşer Esad'ın başa geçmesiyle olumlu beklentilere girilip işbirliği kurulması dolayısıyla AK Parti Dönemi'nde çok yönlü girişimler de kendini göstermeye başlamıştır (Arıdemir ve Turhan, 2013:5,6). Örneğin; Türkiye'nin İsrail-Suriye ilişkilerinde arabuluculuk görevini üstlenmesi, bu tür bir örnektir. Bu misyon, zamanla, Türkiye-Suriye ilişkilerinin boyutlarını belirleyecek veya en azından etki edecek seviyeye kadar gelmiştir. Nitekim, İsrail ile ilişkilerin gerginleşmesiyle birlikte, Türkiye-Suriye ilişkileri farklı bir boyut almış ve 2009'da karşılıklı olarak vizenin kaldırılması kararının alınması safhasına kadar ilerleme sarf etmiştir. Bu dönemlerde, hem Başbakan Erdoğan, hem de Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından tarih vurgusu sıkça dile getirilmiş ve “ortak kader, ortak tarih, ortak gelecek” sloganı kullanılmaya başlanmıştır (Benek, 2016:188,189).

Türkiye ile Suriye arasındaki karşılıklı kurulan iyi ilişkiler, 2011 yılında Suriye'de Arap Baharı'nın başlamasına dek devam etmiştir. İç olayların başlamasıyla Türkiye, ilk başlarda, bölge politikasına uygun olarak davranmak istemiş, fakat ilerleyen zamanda bu politikasından vazgeçerek, Suriye'deki muhalifleri desteklediğini açıklamıştır. Gerek Batı'nın isteği ve Türkiye'nin bölgedeki idealleri, gerekse de güvenlik endişesi, bu kararda etkili olmuştur. Arap Baharı'nın başlamasından sonra, isyanların başladığı ülkelerin siyasi ve ekonomik yönden nasıl şekil alacağı tartışmaları, eskisine oranla artmaya başlamıştır. Arap Baharı'ndan çok önce uygulanan bir takım politikalarla, Orta Doğu ülkelerine model olacak iki ülke olarak, Türkiye ve İran öne çıkmakta ve Türkiye, ABD Başkanı George W. Bush Dönemi'nde, ılımlı İslam'ın sembolü ve Orta Doğu'da demokratik bir model olarak sunulmaktaydı. 2010 Arap Baharı'ndan sonra, Başkan Obama Dönemi'nde de aynı tavırla yaklaşmakta ve otoriter toplumlarda, İslamcıların demokratik hayata katılması bağlamında, Türkiye model olarak gösterilmiştir. Türkiye, bu model ekseninde hareket ederek, Arap Baharı döneminde yeni bölgesel düzenin kurulmasına ilişkin, bölgesel dinamikleri yeni düzenin taşıyıcıları olarak gören yerli söylem içeren bir dış politika geliştirmiştir. Bu yeni dış politika, İran modelinin kutuplaştırma fikrini öteleyerek, çatışmaları çözmeye çalışan ve ekonomik işbirliği ve entegrasyonu önceleyen bir karaktere sahip olmuştur. Böylelikle Türkiye'ye göre, hem Batı ile entegrasyon içerisinde olunması, hem de bölgedeki yeni düzenin bölge aktörlerince kurulması sağlanmış olacaktır (Duran ve Yılmaz, 2012: 38-

40). Fakat Türkiye, ilerleyen süreçte realist bir yaklaşımla daha aktif bir politika arayışına çıkmıştır.

Arap Baharı'nın Suriye'ye uğramasından sonra, iki tarih, Türkiye tarafından dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. İlki, 2011 yılının Ekim ayıdır. Bu tarihten sonra Başbakan Erdoğan, Suriye'deki protestoları “özgürlük için mücadele” olarak değerlendirmiş ve Suriye Ulusal Konseyi İstanbul'da toplantılar düzenlemeye başlamıştır. Artık Türkiye, muhaliflerin sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır. İkinci dönüm noktası ise; 25 Mayıs 2012'de Suriye'de gerçekleşen ve “Hula Katliamı” olarak anılan olay olmuştur. Türkiye, artık hiçbir şey yapmama pozisyonunu terk etmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra, Türkiye'nin, kendi topraklarından muhaliflere silah göndermeye müsaade ettiği ortaya atılmıştır. Ayrıca, Anadolu üzerinden Suriye yönetimi tarafına giden silah ve askeri teçhizatlara engel olunmuş ve İran'dan gelen silahlara da el konulmuştur. Diplomatik alanda yapılan birçok konferansla Türkiye, İran ve Hizbullah'ın sert eleştirisine maruz kalmıştır (Djalili ve Kellner, 2013:111,116, 132,133).

Türkiye'nin Arap Baharı'nda Suriye ile belirginleşen tavrını, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, yeni Orta Doğu'nun inşa edilmesinde Türkiye'nin öncü rolü yüklendiği iddiasını yineleyerek değerlendirmeye çalışmıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Orta Doğu'daki İslam ülkelerinin, İslam'ın etnik anlayışı reddettiği bilgisiyle hareket etmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla, ulus devlet inşasının suni bir yapı olacağı ve sömürge şekline dönüşeceği kanısını taşımıştır. Ona göre, bölge halklarının tarihsel sorumluluğu ve İslami anlayışı dikkate alarak, yerelliği temsil edecek şekilde devletlerin yeniden yapılandırılması gerekmektedir (Efegil, 2016:51).

Arap Baharı'nın başlaması, Türkiye'nin eylemlere müdahil olarak nasıl bir tavır takınacağı konusunda başlarda ikilem yaşamasına rağmen, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun da görüşünden anlaşıldığı kadarıyla, 2011'den sonra tavrını netleştirmeye başladığı görülmüştür. Olayların Mısır ve Suriye'ye de uğraması, yönetim ile isyan eden halk kitlesi arasındaki çatışmaya, mezhebi yönün de dahil olmasını beraberinde getirmiştir. Daha önce de bir denge sağlanması amacını öne süren Türkiye, Iraklı Sünnilere destek vermiş ve hatta bu tavrından dolayı Maliki tarafından “mezhepçilik” ile suçlanmasına sebep olmuştur. 2011'den sonra olayların yaşandığı

Libya, Mısır ve Suriye'ye Türkiye'nin müdahil olmasıyla, ülke kendini mezhepsel çizginin katılaştığı gruplar arasında bulmuştur. Tarihi mirası, ortak kültürü ve din olgusunu sıkça politik sınırlarına dahil eden Türkiye, tercihini bölgesel bir güce sahip olan ve çeşitli kollara ayrılarak, bölgedeki olaylarda fiili etkisi olan Müslüman Kardeşler'den yana kullanması, politikasında radikal bir değişikliği de zorunlu kılmıştır. Mısır'da Müslüman Kardeşler ile çok yakın ilişkiler kurması, Libya'da Müslüman Kardeşler ile bağı olan grupları ve son olarak Suriye'de Müslüman Kardeşlerin de içinde olduğu muhalifleri desteklemesi, özellikle Batı medyası ve bölgedeki Şii gruplar tarafından sert bir dille eleştirilmesine neden olmuştur (Efegil, 2016:51,52).

Türkiye'nin Müslüman Kardeşlerin yanında yer alması ve açık bir şekilde onlara destek vermesi, Orta Doğu aktörleri arasında da bir denge değişimine neden olmuştur. İran'ın desteklediği Şii blok, bölgede, özellikle de Suriye'de, karşısında Türkiye'yi bulmuştur. Bu durum, Sünni devletlerini ve halklarını (Ürdün, Katar, Irak ve Yemen Sünnileri), Türkiye'yi olumlayacak yaklaşımlar sergilemeye itmiştir. Hatta, Sünni kimliği tartışmalı olan Suudi Arabistan dahi, İran faktörünü düşünerek, Türkiye'yi destekler bir tutum takınmıştır (Djalili ve Kellner, 2013:145).

Arap Baharı sürecinde, İran ile ilişkiler politik çizgide dini eğilimlerin gündemde tutulmasına neden olmuştur. Bu süreçte en başından Türkiye'nin bölgeye aktif katılım göstermesi, Başbakan Erdoğan'ın Mısır'daki laiklik çağrısı ve olayların Suriye'ye yansısıyla, iki ülkenin farklı taraflarda yer alması, Türkiye-İran ilişkilerinde belirgin bir soğukluğun çıkmasına neden olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, bu soğukluğun giderilmesi adına, Temmuz ayında, Tahran'ı ziyaret etmiş, fakat İran'ı, Suriye'deki değişim konusunda ikna edememiştir. Bu ziyaretten sonra, iki ülke birbirine karşı sert söylemlerde bulunmuşlardır. Dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, İran'ı “mezhebi taassup göstererek zulmü destekleme” söylemiyle eleştirmiştir. Bu eleştiriye karşılık olarak, İran'ın Eski Yargı Erki Başkanı Ayetullah Şahrudi, Türkiye'yi, özellikle Mısır'la ilgili yaklaşımından dolayı, sert bir şekilde eleştirmiş ve ülkeyi “fırsattan istifade etmeye çalışmak”la suçlamıştır. Benzer açıklamalar, bazı din adamlarından ve askeri kanattan gelmiştir. Fakat yönetim tarafından herhangi bir suçlama veya eleştiri gelmemiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad yönetimi, Suriye konusunda orta yollu bir politika izlemiş

ve bu olayı “İslami Uyanış” yerine “İnsani Uyanış” olarak nitelemiştir. Burada bir Hamaney ve Ahmedinejad gerginliği görülmüştür. Ancak bu durum, uzun sürmemiş, gelen tepkiler dolayısıyla, yönetim de söylemlerini ve tavrını değiştirerek, sertleştirmiştir (Uygur, 2012:22,23).

Türkiye’nin uyarılarına rağmen Cumhurbaşkanı Beşer Esad’ın saldırılarına son vermeyip, aksine bu saldırıları arttırması ve Partiya Yekitiya Demokrat (PYD-Demokratik Birlik Partisi)’in Türkiye’nin güney sınırı boyunca güç kazanarak, sınıra yakın bölgelerde inişli-çıkışlı hakimiyet kurması, Türkiye’yi Suriye’deki muhaliflere yönelik harekete geçirmiştir. Zira Suriye muhalifleri, 29 Ekim 2011’de Suriye ordusunda görev yapan ve liderliğini Albay Riyad el Esad’ın üstlendiği yedi komutanın istifasıyla kurulan, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) adı altında faaliyete başlamışlardı. Farklı gruplardan meydana gelmesinden dolayı, oldukça dağınık bir görüntü sergileyen ÖSO’ya, Türkiye kapılarını açmış ve desteklerine başlamıştır. Türkiye, Körfez ülkeleri ve Batı devletleri kararıyla ÖSO, kendisinin geniş alanlarda faaliyet gösterebilmesi ve gerekli teçhizat yardımının rahatlıkla sağlanabilmesi amacıyla, Aralık 2012’de Antalya’da toplantı yapmış ve Yüksek Askeri Konsey’i kurmuştur. Konseyin Genel Komutanlığı’na ise Selim İdris getirilmiştir. Selim İdris göreve başladıktan sonra, Türkiye’nin ve Batı’nın desteğini de gözeterek, Suriye’de cihatçı grupların arttığını ve bu gruplara karşı ÖSO’nun “daha ılımlı ve daha güçlü” bir alternatif olacağını ileri sürmüştür (<https://www.gazeteduvar.com.tr>, 2018 ve <https://www.bbc.com>, 2018).

“Suriye halkına zulmeden Esad rejimini yıkmak ve Suriye halkını korumak” gerekçesiyle kurulan ÖSO; ABD, Libya, Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar’ın silah ve lojistik desteğini alabilmiştir. Fakat bu kadar desteğe rağmen Rusya, İran, Çin, Hizbullah destekli Beşer Esad’ın devrilmemesi ve El Kaide bağlantılı örgütlerin güçlenmesi, Suriye’deki krizin uluslararası sistemde derinlik kazanmasına sebep olmuştur. Batı’nın çözüm arayışları uluslararası gündemde yer edinmiş ve Batı medyası tarafından, Suriye’de Batılı devletlerin desteğiyle yeni bir İslami cephenin kurulabileceği alternatifler arasında yer aldığı ileri sürülmüştür. Bu konuda İngiliz Daily Telegraph ve Times gazeteleri; ABD, Türkiye ve Katar’ın düşündüğü İslami cephe için Suudi Arabistan’ın aracı yapılabileceğini ve bu cephenin El Nusra ve El Devle el İslamiye fil Irak ve’l Şam’ı (DAİŞ) kapsamadığı yönünde haberler yayınlamışlardır. Bu

haberlerin yapıldığı 2013 yılının Aralık ayında ÖSO lideri Selim İdris, İstanbul’a gelmiş ve İslami cephe ile görüşmeler yaptığını, Beşer Esad’ın yıkılmasından sonra rejim saflarıyla birlikte El Kaide’ye karşı savaşabileceklerini belirtmiştir (<http://www.hurriyet.com.tr>, 2013 ve <http://www.milliyet.com.tr>, 2013).

2013 yılında ABD, bölgeye yönelik “Eğit-Donat” programı başlatmıştır. Bu programda ilk etapta ÖSO’ya bağlı savaşçıların da eğitim ve silah yardımı aldığı belirtilmiştir. ABD, bunun için Türkiye ile antlaşma sağlamış ve eğitimin Kırşehir’de yapılması kararlaştırılmıştır. Alınan bu kararlar ilgili Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye ÖSO’dan yılda iki bin kişiyi eğitecek. Eğitilecek isimleri ÖSO önerecek, ABD ile Türkiye birlikte belirleyecek” şeklinde açıklamada bulunmuştur (<https://www.birgun.net>, 2014). Fakat “Eğit-Donat” programı, ÖSO üzerinde etkisiz kalmış ve Cumhurbaşkanı Esad rejimine karşı bir etkinlik gösterememiştir. 2014 yılında ABD, bu programı DAİŞ’e karşı daha kapsamlı hale getirmiş ve yönünü daha çok PYD’ye çevirmiştir. 2012-2013 döneminde Suriye topraklarının yüzde ellisinden fazlasını kontrol altında tutan ÖSO, 2014 yılında güç kaybına uğramaya başlamıştır (<https://www.bbc.com>, 2018).

Türkiye, ÖSO’nun kuruluşundan beri, örgütün dağıtık gruplarının birlikte hareket etmeleri gerektiğini savunmuştur. Bir taraftan bu birliğin sağlanması için desteklerini sunarken, diğer taraftan Suriye rejiminin siyasi müzakere masasına oturması için, uluslararası aktörlerle temaslarda bulunmuştur. ABD, Rusya, Fransa gibi ülkelerle sık sık temasa geçmiştir. Bölgede olgunlaşan sorunların durulması için de Suriye’nin kuzeyinde bir “tampon bölge” ve “uçuşa yasak bölge” oluşturulması konusunda ısrarcı olmuştur. Fakat “sınır güvenliği” sorunsalı, Türkiye için kritik faktörler içerisinde en belirgin olarak ön planda tutulmuştur. 2014’te ABD’nin PYD’ye desteğini arttırması, Türkiye’nin Katar’ın da yardımını alarak ÖSO’ya daha çok destek sunmasına neden olmuştur. Türkiye, Suriye rejimine karşı, muhalif cepheyi geniş tutmuş ve ABD-İsrail ekseninin İslamcı olarak tanımladığı Ahrar el Şam, Ceyş el İslam gibi oluşumları da “rejime karşı halk hareketinin organik bir parçası” olarak görmüştür. Türkiye, Katar’ın yardımıyla ÖSO’nun yeniden yapılanmasına katkıda bulunmuştur (Ulutaş, Kanat ve Acun, 2015:19,20).

ÖSO, kendi bünyesinde birçok grup barındırmasının yanında, kendisine bağlı veya ilişkili gruplarla da temasta bulunmuştur.⁵³ Bu grupların içerisinde selefi ideolojiye sahip gruplar da mevcuttur. Ayrıca kimlik bazında El Kaide'den kopan gruplar⁵⁴ da Suriye'de kendini göstermeye başlamış ve ilerleme kaydeden iç olaylarda etkinlikleri artış göstermiştir. Türkiye, Suriye İç Savaşı'nda, yardım listesinde muhalif alanını giderek genişletirken, Batılı devletlere karşı da bu hamlesini meşrullaştırıcı politikalar geliştirmiştir. Bu politikalardan bir tanesi, en başından Suriye'deki dağınık yapıyı iyi gözlemleyen ve kopmaları öngören Türkiye'nin 2013 ve 2014 yıllarında ABD'nin yayınladığı terör listelerinde önemli yer tutan El Kaide konusunu resmi boyuta taşıması olmuştur. Türkiye, 30 Eylül 2013'te aralarında El Kaide'nin de bulunduğu birçok örgüt üyesinin malvarlığının dondurulduğuna dair kararname çıkarmıştır (<http://www.resmigazete.gov.tr>, 2013):⁵⁵

(1) Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 1267 (1999), 1988 (2011) ve 1989 (2011) sayılı kararları doğrultusunda ekli (1) sayılı Listede belirtilen kişi, kuruluş ve organizasyonların tasarrufunda bulunan Türkiye'deki malvarlıklarının dondurulması kararlaştırılmıştır.

Türkiye'nin Müslüman Kardeşlere desteği ise daha çok siyasi alanda meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi bu destek, Batı tarafından siyasi malzeme konusu edilmiş ve bu desteğin politik bir sapma olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun da belirttiği gibi, yerel olan İslami bir yapılanmayı bölgeye çözüm olarak sunması ve desteklemesi, Batı için en başından dillendirilen laiklik kıstasının dışına çıkıldığı anlamına gelmekteydi. Üstelik Filistin Sorunu'nda da Batı, Türkiye'yi dikkatle izlemekteydi. Ayrıca, bunun medeniyetler ittifakının aksine, ayrıştırıcı bir politika olduğu kanısı öne sürülmekteydi. Dolayısıyla, Türkiye'nin Müslüman Kardeşler ve ÖSO ile imtihanı, bu ataklardan sonra derinleşmeye başlamıştır. Bu derinlikle beraber, 2013 yılındaki Reyhanlı Saldırısı ve Taksim olayları hakkında konuşan Başbakan Erdoğan, bunların birer mezhebi tahrik olduğunu belirterek, Beşer Esad'ı işaret etmiştir (<http://www.radikal.com.tr>, 2013).

⁵³ ÖSO'ya yakın bazı gruplar; Hayat Düru'el Sevrâ, Feylak eş-Şam, Asala ve el Tanmiya, İslam Cephesi, Ahraru's-Şam (Selefi-cihadi ideolojiye sahip), Sukuru's Şam (Ahraru's Şam'a katılmıştır), Ceyşü'l İslam, Liva-ul Hak (Selefi-cihadi ideolojiye sahip) vb. (Ulutaş, Kanat ve Acun, 2015:25-30).

⁵⁴ İç savaşın ilerleyen aşamalarında El-Kaide'den kopan bazı gruplar; Cundu'l Melahim, Ceyşu'l Badiye, Cundu's Şeria, Ensaru'l Furkan fi Biladu's Şam, Ceyş Sahil, Seriyeye Sahil, Seriyeye Kabil vb. (<https://www.mepanews.com>, 2018).

⁵⁵ Bu kararnamenin kapsamına giren kişilerin listesi adı geçen kaynağın Ek 1 kısmından ulaşılabilir.

Suriye’deki iç olaylarda, mezhebi bir tahrikin var olduğunu ve failinin Cumhurbaşkanı Esad olduğu görüşünü dillendiren Başbakan Erdoğan, gündemin de verdiği bir zorunlulukla, mezhepçi anlayışın karşısında olduğunu sık sık vurgular olmuştur. Irak ve Suriye’deki olayları aktarırken; “Beni ne Şia ilgilendirir, ne Sünni ilgilendirir. Beni Müslüman ilgilendirir.” ifadesiyle, aslında dini anlayışta İslam’ın bir bütün olduğunu ve kendi anlayışında da mezhebi bir yaklaşıma yer olmadığının altını çizmeye çalışmıştır (<https://www.yeniakit.com.tr>, 2015).

Türkiye, söylemsel ataklarla, mezhebi ayrımcılığın karşısında olduğunu ifade etse de, takındığı bazı davranışlar, söylemleriyle ters yönde hareket edildiği algısı yaratmıştır. Bu algı, özellikle Türkiye içerisinde yaşayan Aleviler arasında vuku bulmuştur. Bazı Alevi kesimler, Suriye’deki muhaliflerin yaptıkları bazı cinayetleri, Türkiye’nin hiç dillendirmemesi nedeniyle, AK Parti’ye karşı kuşkuyla yaklaşmışlardır. Ayrıca birçoğu açısından Cumhurbaşkanı Esad’ın yönetimden uzaklaştırılması; “Alevilerin yönetimden uzaklaştırılması” olarak algılanmıştır (Djalili ve Kellner, 2013:138,139). AK Parti buna istinaden, Temmuz 2014’te yayınladığı bildiride, “devlet-din ilişkisi” başlığı altında, “devletin inancı ve etnik kimliği olmaz” görüşünü öne sürmüş ve ayrıca her inanca (ya da toplum değerlerine) sahip çıkması gerektiğinin vurgusu yapılarak, Alevilerin algısına yönelik atıflarda bulunmuştur. Ayrıca bildiride Dersim de hatırlatılarak, ilk defa AK Parti’nin Alevilere sahip çıktığı savını öne sürmüştür (<http://www.akpartiistanbul.com/akbulten>, 2014).

İç siyasette Alevilere dair kesitler bulunan bu bildiride, dış siyasete yönelik bölge vizyonu da, Mısır, Irak ve Suriye üzerinden deklare edilmiştir. Yine burada yönetimler gösterilerek, yanlış, ayrımcı, aşırı politikaların uygulandığını ve buna mukabil mezhepçiliğin ve radikalleşmenin arttığı yönünde görüşler yer almıştır. Bunun önlenbilmesinin ise, bölgeye kalıcı barışla demokrasi, çoğulculuk ve ekonomik refahın tesis edilmesiyle mümkün olacağı söylemi, bir reçete olarak sunulmuştur. Ayrıca Türkiye’nin, hem iç, hem dış bakışının mezhepçi değil, çoğulcu ve demokratik olduğu hatırlatılarak, bu misyonu üzerine aldığı da bildiriye eklenmiştir (<http://www.akpartiistanbul.com/akbulten>, 2014).

2015 yılının Mayıs ayında, Cumhurbaşkanı Erdoğan “Ali’siz Alevilik” kavramını gündeme getirmiş ve Aleviliğin “Ali’yi sevmek” olduğunu öne sürerek,

kendisinin, böyle bir yaklaşımda olmayan Alevilerden daha çok Alevi olduğunu söylemiştir. Ali'siz Alevilik oyununun ise, Avrupa'nın siyasi bir projesi olduğunu ileri sürmüştür (<http://www.cumhuriyet.com.tr>, 2015).

Suriye İç Olayları'nın gündemden düşürmediği “mezhepçi siyaset” söylemi, Irak sınırları içerisinde de ivme kazanmıştır. 2015 yılında Irak Türkmenleri İnsan Hakları Araştırma Vakfı (SOİTM), “Türkiye'nin Irak Türkmenlerine Yönelik Politikası: Acımasızca İstismar ve Uluslararası Hukuk İhlali” başlığıyla bir rapor yayınlamış ve bu raporda, Türkiye'nin bölgeye yönelik mezhepçi bir yaklaşımının olduğunu örnekler vererek ileri sürmüştür. “Türkiye Kırılgan Türkmen Siyasi Sisteminde Bir Çatlak Daha Açıyor” alt başlığıyla ileri sürülen sava açıklık getirilen bu raporda, öncelikle Irak Türkmen siyasi topluluğunun, milliyetçi-muhafazakar, dindar Şii ve Kürt yanlısı olmak üzere üç gruptan oluştuğu ve bu gruplardan milliyetçi-muhafazakar kanadın daha çok etkili olduğu bilgisiyle yazıya başlanmıştır. Türkiye'nin Türkmenlere yönelik politikası, tarihsel süreçte üç döneme ayrılarak aktarılmıştır. Bu rapora göre Türkmen dosyasını; 1990-1997 Dönemi'nde Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın Irak masası ve Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT); 1997-2011 Dönemi'nde Türk ordusunun Özel Kuvvetler Komutanlığı; 2011'den günümüze ise Türk hükümetinin nezdinde Dışişleri Bakanlığı ve MİT yürütmüştür. Süreci üç dönemde aktaran vakıf raporu, Türkiye'nin Türkmenler üzerinde bölge siyasetine yönelik girişimlerini ise şu şekilde açıklamıştır (Irak Türkmenleri İnsan Hakları Araştırma Vakfı, 2015:42-45):

Türk hükümetinin Kuzey Irak ve Irak'a yönelik bugünkü politikası önceki hükümetlerden tamamen farklıdır. Türkmen siyasi sisteminin Türk hükümeti tarafından yönetimi intikamcı misillemelerle de bilinmektedir. Bu durum 2008'de ITC'nin nerdeyse tüm yönetim kurulu üyeleri, ITC başkanına karşı ayaklandığında açıkça görünmektedir. Nisan 2008'de Ankara'nın uzaktan kumandasıyla 5. Türkmen kurultayı düzenlenerek açıkça hileli bir seçimle ITC başkanına karşı ayaklanan Türkmen siyasetçi ve partiler ya susturulmuştur ya da atılmıştır, aynı zamanda ITC bir siyasi parti haline getirilmiştir ve başkanı makamında tutulmuştur. Halbuki ITC önceden Irak Türkmenlerinin tek meşru temsilcisi sayılıyordu ve Türkmen siyasi sisteminin temsil ediyordu... Yüksek kademeli personelin atamasını Türkiye elinde tutmuştur, örneğin, ITC başkanı, yönetim kurulu üyelerini, şube başkanlarını ve önemli seçim adaylarını. kurallara uymayanlar Ankara tarafından atıldı ve ITC tarafından atılanlar Ankara tarafından ret edildi, örneğin: – ITC yönetim kurulu tarafından görevden alınan ITC başkanı Ergeç, Türkiye tarafından ret edildi – ITC başkanı tarafından görevden alınmasına rağmen, ITC Ankara temsilcisi görevinde kaldı – Beşinci Türkmen kurultayında ITC'den toplu görevden çıkarmalar olmuştur.

Türkiye'nin Irak Türkmen Cephesi (ITC)'ne müdahale ederek, Sünni mezhepçi bir politika izlediğini içeren bu raporda, ITC'nin, istememesine rağmen, Türkiye'ye yakın gruplarla işbirliği yapmaya zorlandığı da yer almıştır. Türkiye'ye yakın gruplara el-

Haşimi'nin önderliğini yaptığı Yenileme Grubu ve Usame el-Nuceyfi'nin⁵⁶ başında bulunduğu Irakiyun Grubu somut örnek olarak sunulmuştur. Raporda bu iki grupla ilgili bilgiler şu şekilde yer almıştır (Irak Türkmenleri İnsan Hakları Araştırma Vakfı, 2015:48-50):

Yenilenme Grubu: Bu grup Sünni mezhebinden Irak İslami partisi eski liderlerinden biri olan Tariq al-Hashimi tarafından yönetilmektedir. Al-Hashimi Irak cumhurbaşkanı yardımcısıyken terörizmle suçlanarak Irak'tan Türkiye'ye kaçarak orada ağırlanmıştır. En büyük Sünni İslamcı grubu olan Yenilenme Grubunun bugünkü Irak parlamentosunda 20 koltuğu bulunmaktadır... Türkiye al-Hashimi işbirliğinin derinliği al-Hashimi'nin Irak'ta terörist faaliyetlerle suçlanmasından sonra daha net ortaya çıkmıştır. Ulusalar arası hukuku hiçe sayarak, Interpol'ün kararını görmezden gelerek ve Irak'ın içişlerine bariz müdahale ederek, Türkiye al-Hashimi'ye ikamet ve Türk pasaportu vermiştir. Aynı zamanda, Türkiye – Irak ilişkileri bozuldu ve Türkiye'nin Irak'ta olan büyük ekonomik çıkarları önemli derecede olumsuzca etkilenmiştir... 2006 yılında, al-Hashimi Irak İslami partisi başkanı iken Türk uydusunda (Türk sat) İslami partisi yanlısı olan Bağdat televizyon kanalı (Bağdat TV) yayını başlamıştır. Aynı zamanda, Türkmen iş adamları tarafından finanse edilmesi planlanan, Türkmen İslam'ı Şii grubunun bir liderlerinin Türk uydusundan bir televizyon kanalı yayın hakkı almak için yoğun çabaları Türk yetkililer tarafından ret edilmiştir, Türkmen medyası ciddi sıkıntılar yaşarken...

Irakiyun Grubu: Irakiyun bugünkü Irak parlamentosunda bulunan Sünni lider parlamento başkanı Osama al-Nujayfi liderliğinde en büyük Sünni milliyetçi muhafazakâr gruptur, 20 milletvekili bulunmaktadır. Al-Hashimi gibi al-Nujayfi de Türkiye'ye yaptığı sık sık ziyaretleriyle tanılır ve Türkiye başbakanıyla Cuma namazları kılar. Al-Nujayfi'nin Türkiye'de büyük ticari bağlantıları olduğu söylenir. Türkiye'nin 2010 Irak genel seçimlerinde al-Nujayfi'ye sağladığı büyük mali destek Türkmen siyasetçileri arasında geniş olarak konuşulmuştur. Bu desteğin bir milyon dolar civarında olduğu söylenir. Böylece, önceleri Irak siyasi arenasında bulunmayan al-Nujayfi ailesinin siyasi gücünü Türkiye yapmış olmaktadır. Al-Nujayfi'nin Türkiye'yle sıra dışı olan bugünkü ilişkisi bu durum yorumlamaktadır.

Türkiye'nin 2015 yılında Irak'a yönelik başlattığı hareket genişletme kararı, ITC'nin öne sürdüğü birçok savı doğrular nitelikte olmuştur. Türkiye, Aralık ayında DAİŞ'in kontrolünde bulunan Musul'a yakın Başika ve Bamerni'de bulunan kamplara iki bini aşkın askerin daha sevkiyatını gerçekleştirme kararı almıştır. Türkiye, Peşmerge'yi de eğittiği bu bölgelerde, özellikle Başika'da, İsrail'in modernize ettiği tanklar eşliğinde, sayıları üç bini aşan Musullu Sünni Arapları eğitmiştir. Bu eğitilenler arasına Bağdat yönetimi tarafından görevden alınan Nujayfi ailesinden Eski Musul Valisi Esil Nujayfi'nin de katıldığı belirtilmiştir (<http://www.hurriyet.com.tr>, 2015).

⁵⁶ 2015-2016 yılında medyada Nuceyfi ailesinin aşırı bir Sünni ideolojiye sahip olduğu ve Türkiye'nin yetkilileriyle de sıkı münasebetleri olduğu sık sık yer almıştır. Bu dönemde Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Usame el-Nuceyfi, resmi düzeyde davet edildiği İstanbul'da, Irak'ta DAİŞ'e karşı gerçekleştirilmesi planlanan Musul operasyonuna yönelik, Türkiye'den bazı isteklerde bulunmuştur. Başbakan Davutoğlu'yla görüşen el-Nuceyfi, Musul'un Sünni şehri olduğunu, dolayısıyla bu operasyon için eğitilen Haşdi Vatani birliklerine, Şii Haşdi Şaabi milislerinin katılmalarına müsaade edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye ve ABD ile işbirliği içerisinde olduklarını hatırlatan el-Nuceyfi, bu operasyondan başarıyla çıkılması halinde, Sünnilerin sağlıklı bir şekilde, kendi mezhebine göre bir anayasa yapım sürecine geçebilmesi için, İran ile ilintili herhangi bir Şii unsurunun, bu operasyonda yer almaması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca bu konuda Mesud Barzani ile de ittifak içerisinde olduklarını dile getirmiştir (<https://www.haberturk.com>, 2016).

Irak hükümetinin, Türkiye'nin sevkiyat kararını önce sıcak karşılayıp, kısa süre sonra karşı çıkması, “Bağdat üzerindeki İran ve Şii etkisinin artması” olarak değerlendirilmiştir. ABD'nin de “Türkiye askerlerini geri çekmeli” şeklinde tepki gösterdiği Türkiye'nin bu hamlesi, birçok analist tarafından da farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. 2002-2008 yılları arası Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görev yapan Metin Gürcan, bu hamleyi, Türkiye açısından, “Musul'u kaybetmeme çabası” olarak değerlendirmiştir. Fakat Gürcan, Osmanlı'nın bölgeye yönelik politikasının mezhepler üstü olmasına karşın, Türkiye'nin bunu başaramadığını ve bunun mezhepsel bir politika olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin yereldeki gerçekliği değiştirme ve bükme gücünün olmadığını sözlerine ekleyen Gürcan, Türkiye'nin geri adım atmadığını da vurgulamıştır (<https://www.bbc.com>, 2015a).

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin Suriye'ye (ve Irak'a) fiili manada müdahil olması ve bazı dini gruplara destek sunması, iç ve dış ilişkilerde tartışmalar yaratmıştır. Özellikle Mısır'da, anayasada İslam icazetli maddelerin olmasını savunan Müslüman Kardeşlere verdiği destek, artık AK Parti'nin bölgesel politikasının sorgulanmasına neden olmuştur. Zira Türkiye'nin bu örgüte yönelik yaklaşımı, önem teşkil etmiştir. Sık sık basın tarafından da gündemde tutulan bu konuya Cumhurbaşkanı Erdoğan, Müslüman Kardeşler'e yönelik bakışını “silahsız” ve “mazlum” nitelendirmelerinde bulunarak şu şekilde açıklamıştır (<https://www.cnnturk.com>, 2017):

Ben bu konuda netim. Müslüman Kardeşler teşkilatını terör örgütü olarak kabul etmiyorum. Başbakanlığımdan bu yana, tüm mahfillerde işledim bu görüşü. Tamamen fikri altyapısı olan bir teşkilat bu. Elinde silah olmayan bir teşkilat için terör örgütü diyemezsiniz. Gannuşi'nin ve Halid Meşal'in onlar hakkında olumsuz bir kanaatleri yok. Hamas'ın geldiği noktayı, yeni bir siyasi vizyon belgesiyle açıklamış olması tabii ki önemlidir. 1967 sınırları içinde bir Filistin devletinin kurulmasının, ulusal uzlaşi formülünün temeli olacağını belirtiyorlar. Kudüs'ün Filistin devletinin başkenti olması gerektiğini vurguluyorlar. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Filistinli tüm kesimleri kapsayacak biçimde inşa edilmesi gerektiğine değiniyorlar. Altını çizdikleri bir diğer konu da, çekişmelerinin Yahudilik ve Yahudilerle değil, Siyonizm'le olduğu. Belgede, İslam'ın barış ve hoşgörü dini olduğu, aşırılığa ve mezhep taassubuna karşı olduğunu da vurgulayan bir madde de var.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mısır'da ilk önce laiklik çağrısı yapıp, sonradan Müslüman Kardeşler'in ortaya sunduğu anayasaya yönelik bir tepkide bulunmaması muğlaklığını, yaptığı bu açıklamalarla izah etmeye çalışmıştır.

Türkiye, bu tür söylemleri meşru bir zemin oluşturma adına yaparken, bir taraftan da İran başta olmak üzere, bölge aktörleri ile olan gerginliğini ortadan

kaldırarak adımlar atmaya özen göstermiştir. Bu adımları atarken de, Sünni kesimi kendine küstürmemeye çalışmıştır. Bir nevi denge kurma olarak nitelendirilen bu politik yaklaşım, özellikle 2015'te Suudi Arabistan'da, bir olayın patlak verdiği ve bölge ülkelerinin tekrardan kırmızı çizgilerini belli etmeye başladığı dönemde kendini göstermiştir. Kral Selman bin Abdülaziz'in iktidara geçtiği Suudi Arabistan'da, terörizm suçlamasıyla, aralarında Şii din adamı Nimr el-Nimr'in de bulunduğu bir grup mahkum idam edilmiştir. Bu idam, başta İran olmak üzere, bölgede bulunan Şii kesimi şaşkına çevirmiştir. Suudi Arabistan ve Bahreyn'de Şii gruplar ayaklanmış ve polislerle çatışmaya kalkışmışlardır. İran, Suudi Arabistan'ı hedef alan sert açıklamalar yapmıştır. Suudi Arabistan, Bahreyn ve Sudan, Tahran'la ilişkilerini dondururken, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ise diplomatik seviyeyi düşürmüştür. Tahran'da göstericilerin Suudi Arabistan Konsolosluğu'nun bir bölümünü ateşe vermesiyle, kriz derinleşmiştir (<http://www.amerikaninsesi.com>, 2016).

Suudi Arabistan'daki olayın ortaya çıkardığı derin kriz sonrasında, Türkiye'nin tavrı ve atacağı adım önemli hale gelmiştir. Bu olayla ilgili Türkiye, hükümet sözcüsü Numan Kurtulmuş tarafından bir açıklamada bulunarak, iki ülkeyi de İslam dünyası için çok önemli gördüklerini ve hem Suudi Arabistan'ın, hem de İran'ın bir an önce bu gerilimden çıkması temennisinde bulunulmuştur. Ayrıca iki ülkeyle de dost olduğunu belirten Türkiye, idama karşı olduklarını ve bu krizin hem taraflara, hem de bölgeye huzur getirmeyeceği yönünde açıklamalar yapmıştır (<http://www.amerikaninsesi.com>, 2016). Bu olayda Türkiye sakın davranmış ve tarafsız kalmaya özen göstermiştir. Böylece Sünni kesimin tepkisini almamaya çalışmış, Şii kesimlerce de düşman sıfatının alınmamasına özen göstermiştir. Şii kesimi karşısına almak istemeyen Türkiye, bir nevi Suriye meselesinin yarattığı etkiyi bastırmak amacıyla, İran'ın hem kendisine karşı Şiilerin kalkışmasına cevaz verecek olanağını yaratmamış, hem de ticari yakınlaşmayı engelleyecek adımların atılmasına mani olmuştur.

Suudi Arabistan'da Selman bin Abdülaziz'in tahta geçmesi, ülkenin iç ve dış politikasında değişiklikler meydana getirdiği gibi, Suriye'deki oluşumların da dengelerinde bir hareketliliği doğurmuştur. Suudi Arabistan, Suriye'nin İdlib bölgesinde, El Kaide bağlantılı Nusra Cephesi ve Müslüman Kardeşler ile bağlantılı olup Türkiye ile koordine içerisinde olan Ahrar el Şam ve Feylak el Şam'ın da

aralarında bulunduğu çeşitli grupları içeren Fetih Ordusu'nun kurulmasına destek olmuştur. Bu oluşumla Suudi Arabistan hem diğer gruplar, hem de Suriye yönetimi üzerindeki etkisini arttırmıştır. Buna paralel Türkiye, özellikle Müslüman Kardeşler konusunda ilişkileri zayıflayan Suudi Arabistan ile temaslarını arttırmış, ilişki hızlı bir iyileşme dönemine girmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, yönetim değişikliğinden hemen sonra Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Kral Selman ile Suriye'deki gelişmeler hakkında görüşmede bulunmuştur. Yapılan görüşmede, "Suriye'de muhalefete verilen desteğin sonuç almayı hedefleyen biçimde arttırılması" konusunda görüş birliğine varıldığı açıklanmıştır. Bu görüşmeden sonra 20 Nisan 2015'te Suudi Arabistan'daki El Vatan Gazetesi'nin Eski Genel Yayın Yönetmeni Cemal Kaşıkçı, bu görüşmeyle Suriye'de yeni bir yapılanmanın başladığını ve İslam Ordusu komutanı Zehran Alluş'un Türkiye'yi ziyaret etmesinin de bunun bir göstergesi olduğunu vurgulamıştır (<https://www.bbc.com>, 2015).

Cemal Kaşıkçı'nın da dikkatleri üzerinde topladığı Türkiye-Suudi Arabistan görüşmesi 2015 yılının Nisan ayında dünya gündemini meşgul eder bir hal almıştır. Katar sermayeli Londra merkezli El Arabia El Cedit Gazetesi, "Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar koordinasyonunda bir ortak operasyon odası kurulmuştur." yazarken, Lübnan merkezli El Hadath, "İsyancılara yakın bir kaynağın, İdlib'e saldırı planının Türkiye'de yapıldığını ve Türkiye'nin, Suudi Arabistan ve Katar'ın desteğiyle 5 bin savaşçının sınırlarından İdlib'e geçişine izin verdiği yönünde iddia etmiştir." şeklinde ifadeler yer vermiştir. Ayrıca Washington Post, Orta Doğu'daki ABD dostu ülkelerin yetkilileriyle yapılan röportajlara dayanarak, "Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar'ın yaptığı ek silah ve finansal yardımın Fetih Ordusu'nun⁵⁷ ilerleyişini kolaylaştırdığı..." analizinde bulunmuştur. Gündemde geniş yer edinen bu görüşme ÖSO yönetimine de sirayet etmiştir. BBC Türkçe'ye konuşan ÖSO Hukuk Müşaviri Osama Ebu Zaid, bu üç

⁵⁷ Suudi Arabistan ile yapılan görüşme, Fetih Ordusu'nun kuruluş aşamasında Türkiye'nin de etkisinin olduğu iddialarının ortaya atılmasına sebep olmuştur. Fetih Ordusu'nun bölgesel olarak hızlı ilerleyişi, yukarıda bahsi geçen kaynaklar tarafından Türkiye ile ilişkilendirilmiştir. Kanıta muhtaç olan bu iddiaların, Fetih Ordusu'nun Türkiye'den yardım talep etmesiyle, toptancı bir anlayışla asılsız olduğu görüşünü de bertaraf etmektedir. Zira Fetih Ordusu'nun Halep'e girdikten sonra Türkiye'ye yaptığı yardım çağrısı, Türkiye'nin bölgeye yönelik politik argümanların ne kadar etkili olduğunu kanıtlar nitelikte olmuştur. 2016 yılının Ağustos ayında Fetih Ordusu'nun Şeri lideri Abdullah el Muhaysini, "Ey Türkiye halkı, Fatih'in torunları, ey Osmanlı torunları! Gün komşunuzun yanında olma günüdür! Bilin ki devrimin başarısı PKK'nın ve onunla birlikte olanların yok edilmesi demektir. Ve Ehli Sünnet halkının zaferi ve Rasulullah'ın müdafaası demektir. Ebu Bekir'in ve Ömer'in savunması demektir. Allah'a, Rabbinizi ve Rasülünüzü ne kadar sevdiğinizi gösterin." çağrısıyla Türkiye ile aynı dini ve mezhebi görüşte olduğunu vurgulayarak, Türkiye'yi etkilemeye çalıştığı görülmüştür (<https://www.mepanews.com>, 2016).

ülkenin Suriye ile ilgili yeni bir işbirliği kurduğu iddiasını doğrulamış ve bunun kendilerine güç katacağını söylemiştir. Fakat bu ittifaka, bu tarihe kadarki yardımın sadece siyasi olduğunu belirtmiştir (<https://www.bbc.com>, 2015).

Türkiye'nin Suriye muhaliflerinin üzerindeki etkisi, Suudi Arabistan ve Katar ile ilişkilerinde “iyileşme” ölçütüyle doğru orantılı bir seyir izlerken, 2016 yılında Suriye'ye doğrudan müdahale kararıyla bu etkiyi pekiştirmiştir. 2016 yılında Türkiye'de 15 Temmuz Darbe Kalkışması gerçekleşmiş ve başarısızlıkla sonuçlanan bu kalkışmadan sonra Türkiye; Rusya ve İran ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Ayrıca ABD'nin Türkiye'ye rağmen PYD'ye yardım kotasını genişletmesi üzerine Türkiye, Suriye'ye “fili müdahalede bulunma” kararı almıştır. Bu kararın ardından 24 Ağustos'ta adına “Fırat Kalkanı Harekatı” denilen süreç başlatılmıştır. 29 Mart 2017'ye kadar süren Fırat Kalkanı Harekatı, bir taraftan sınır güvenliği adına önemli bir adım olarak görülürken, diğer taraftan Türkiye'nin bölgedeki dini gruplar üzerindeki etkisinin ne denli büyük olduğunu teyit eder olmuştur (<https://www.evrensel.net>, 2017)

Türkiye, ÖSO ile birlikte Fırat Kalkanı Harekatı'na başlarken; ABD, Rusya ve İran tarafından bu hareket, “Suriye'nin bütünlüğüne yönelik bir adım” olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, bu değerlendirmelere karşı yoğun bir diplomasi trafiğine girmiş ve bu hareketin, sınır güvenliğinin sağlanması adına başlatıldığını deklare etmiştir. Ayrıca bu hareketin, sadece Türkiye için “güvenli bölge” kurulmasına kadar süreceği vurgulanmıştır. Başlayan hareketin ilerlemesiyle Türkiye, diplomasi trafiğini arttırmış ve 13 Aralık 2016'da muhaliflerin elinde bulunan Doğu Halep konusunda Rusya ile masaya oturmuş ve mutabakata varmıştır. Bu mutabakata göre, Rusya'nın Türkiye'ye bazı bölgeler için kolaylık sağlamasına karşın, Türkiye kendi tarafındaki muhalif grupları Doğu Halep'ten çekerek, Fırat Kalkanı Harekatı'na dahil etmiştir. Bu hamle ile Doğu Halep ağır hasarlarla Suriye ordusunun eline geçmiştir. Doğu Halep'in, Suriye oradusunun himayesine geçtiği sırada 83 sivilin öldüğünü öne süren BM, Suriye yönetimi yanlısı grupları “katliam yapmak”la suçlamıştır. Türkiye gündeminde fazla yer edinmeyen bu fetih, ABD'nin başatlığıyla “katliam” olarak değerlendirilmiştir. Doğu Halep'in muhaliflerin elinden çıkması üzerine Fetih el Şam (Şam'ın Fethi Cephesi), yeni bir oluşum içerisine girmiştir. Zira El Kaide pragmatist bir yaklaşımla, hem Rusya ve ABD'nin ateş menziline kurtulması, hem de diğer muhalif güçlerle ittifak

olanağının doğması amacıyla, 28 Temmuz 2016'da Nusra Cephesi'nin Suriye kolunu azat etmiş ve adını Şam'ın Fethi Cephesi olarak belirlemişti. Şam'ın Fethi Cephesi, Doğu Halep'in alınması sırasında çıkan karışıklıktan yararlanarak Ocak 2017'de yüzün üzerinde bir katılım ile Heyet Tahrir el Şam (HTŞ)⁵⁸ ittifakını kurmuştur. Bu ittifak ile El Kaide ve HTŞ arasındaki mesafe biraz daha açılma göstermiştir (<https://www.bbc.com>, 2018a ve <https://www.evrensel.net>, 2017).

Suriye'deki çatışan dini grupların ritmini değiştiren bir diğer olay, Astana Görüşmeleri sürecinin başlatılması olmuştur. Fırat Kalkanı Harekatı devam ederken, Türkiye'nin çabasıyla 24 Ocak 2017'de Kazakistan'ın başkenti Astana'da Türkiye, Rusya ve İran'ın garantörlüğünde Suriye barış görüşmeleri başlatılmıştır. Garantör ülkeler, bu görüşmenin amacının, silahsız bir uzlaşa ile Suriye'deki krize siyasi çözüm bulmak olduğunu dile getirmişlerdir. Astana Görüşmeleri'nin ilk ayağında, toplantı faaliyetlerinin genişletilerek, 8 Şubat'ta BM şemsiyesi altında, Cenevre'de biraraya gelinmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca DAİŞ ve Nusra Cephesi ile mücadele edilmesi konusunda, tekrardan uzlaşmaya varılmıştır. Suriye'deki silahlı muhalif grupların ise DAİŞ ve Nusra Cephesi'nden ayrı tutulması konusunda fikir birliği edilmiştir. Fakat Astana Görüşmeleri, varılan kararların aksine, Suriye muhaliflerinin arasındaki çatışmaların artmasına ve organik yapılarının değişmesine neden olmuştur. Suriye'deki muhaliflerin bir kısmı, İran'ın Suriye'deki askeri varlığını düşünerek, alınan kararları reddetmiştir. Suriyeli muhalifler adına görüşmeleri yürüten delegasyonun sözcüsü Yahya el Aridi, muhalif grupların herhangi bir bildiriye imza atmayacağını açıklamıştır. HTŞ ise İran ve Suriye yönetimleriyle yan yana gelip, Astana Görüşmeleri'ne katılma kararı alan Ceyş el İslam, Festakim gibi muhalif örgütleri devrime ihanetle suçlamıştır (<https://www.bbc.com>, 2018a ve <https://www.cnnturk.com>, 2017a).

HTŞ, Astana Görüşmeleri'nin başlamasından sonra, diğer muhalif gruplara yönelik saldırılarını arttırmıştır. HTŞ'nin saldırıları karşısında Şukur el Şam, Ceyş el Mücahhid, Cephet el Şammiyye, Festakim Kema Umirte ve Suvvar el Şam gibi örgütler Ahrar el Şam ile güç birliğine gitmişlerdir. Bu saldırılara tepki olarak Liva el Hak, Nureddin Zengi ve Ceyş el Ahrar; HTŞ ittifakından ayrılmışlardır. İlerleyen süreçlerde

⁵⁸ Bu ittifakın içerisinde eski El Kaide kadrolarından Ceyş el Ahrar, Ceyş el Sünne, Liva el Hak, Ensar el Din ve ABD'den destek görmüş Nureddin Zengi Tugayları da yer almıştır (Taştekin, 2018).

muhalifler arasında HTŞ'nin yanı sıra, Suriye Kurtuluş Cephesi⁵⁹ ve Ulusal Kurtuluş Cephesi⁶⁰ gibi çatı oluşumlar meydana gelmiştir. Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni kuran örgütlerin, Türkiye ile irtibat içerisinde olduğu ve bir kısmının Fırat Kalkanı Harekatı ile Zeytin Dalı Harekatı'na katıldıkları bilinmektedir (<https://www.bbc.com>, 2018a).

Sonuç olarak; Türkiye'nin Suriye iç olaylarına aktif katılım göstermesi Orta Doğu vizyonu açısından, birçok etkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Suriye'deki olayların giderek kızışması ve müdahiller nezdinde derinlik kazanması sırasında, Türkiye'nin idealist ve realist ölçüde politik ikilik yaşadığına tanıklık edilmiştir. Bu ikilik içerisinde Türkiye, hem bazı gruplara desteklerini arttırma, hem de müdahil aktörlerle ilişkilerini geliştirme gibi politik bir çabaya girmiştir. Fakat dengeler istenildiği ölçüde sağlanamamış ve iyi ilişkilerde git-geller yaşanmıştır. Özellikle de anlaşmazlık konusu sınır güvenliği ve kültür-din-mezhep alanında ortaya çıkmıştır. Türkiye yönetimi, Suriye olaylarında, kendi geçmişlerinin de verdiği motivasyonla hareket etmeyi yeğlemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu olaylarda da müdahil olma nedenlerinin karşısında, Osmanlı vurgusuyla sorumluluk kıstasını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca, daha önce yer yer görülen İslamcı eğilimin, Davutoğlu'nun “yerli politika” açıklamasıyla partisel düzeyde “Merkez Muhafazakar” kimliğini ötelediği ve Muhafazakar-İslamcı eğilimin sıkı bir evrilme safhasından sonra, dış politikada ağırlık kazandığı görülmüştür (Özden Cankara, 2018:61,62).

⁵⁹ Suriye Kurtuluş Cephesi; 18 Şubat 2018 yılında Nureddin Zengi ile Ahrar el Şam tarafından savunma cephesi olarak kurulmuştur (<https://www.bbc.com>, 2018a).

⁶⁰ Ulusal Kurtuluş Cephesi; 28 Mayıs 2018'de Müslüman Kardeşler bağlantılı Feylak el Şam ile Ceyş el Nasr koordinatörlüğüyle Ceyş İdlib Hür, Birinci Sahil Tümeni, İkinci Sahil Tümeni, Fevc el Evvel, Ceyş el Sani, Ceyş el Nukba, Şüheda el İslam Deraya, Fırka el Hurriye ve 23. Fırka tarafından kurulmuştur (<https://www.bbc.com>, 2018a).

SONUÇ

Türkiye ve İran, 2000’li yıllarda, yönetimlerinin ideolojik kimlik bazlı serüvenleriyle birlikte, Orta Doğu’daki etkinliğini arttırmaya yönelmiştir. Bu yöneliş, bölgedeki hassas sorunlarda da önemli misyonlar yüklenmelerini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, Orta Doğu’nun yerleşik kültür ve inanç unsurlarını karşılayan dogmalara yönelik aktif politik hamleler ve hitaplar, peşi sıra zorunluluk kıstasıyla beraber yerini almaya başlamıştır. Hem uluslararası siyasi ve ekonomik konjöntür, hem de siyasi iktidarların güç edinim ve yönetimde sürekli kalma arzusu, yaratılan bu zorunluluğun temelini oluşturmuştur. İnançsal geçmiş ve “ben”lik kimliği de, bu temelin atılmasında önemli birer unsur olarak yer bulmuştur. Tüm bu argümanlar çerçevesinde, bölgesel dinamiklerde din unsurunun, idealist çizgide var olduğu kadar, realist çizgide de belirgin olarak yer aldığı bir gerçektir. Türkiye ve İran’ın, özellikle Filistin Sorunu ve Suriye İç Savaşı karşısındaki dış politik argümanları, bu anlayış ve kıstaslar üzerinden oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim dinin, mezhepsel argümanları da, geçmişten gelen birlik ve çatışma ruhu üzerinden politik ataklarda kullanıma sokulmuştur.

AK Parti iktidarı, küresel ölçekte analize tabi tutulacak politik yaklaşımlar sergilemiştir. Batı ile Doğu arasındaki coğrafi olarak köprü konumunun yanı sıra, ekonomik ve kültürel unsurların, yenileşme ve entegrasyon gücünün devreye sokulmasıyla, ülke, politik olarak da bir köprü görevi üstlenmiştir. Bu köprü konum, Batı düzeninin bölgesel entegrasyonuna örnek teşkil ettiği gibi, Medeniyetler İttifakı esasını oluşturan, medeniyetler arasında barış ve uyum misyonu için kaçınılmaz bir alt yapı oluşturmuştur. Türkiye, sadece medeniyetler arasında değil, bölgesel aktörlerin de (yönetici-yönetici, yönetici-halk) barış işlevleriyle ilgilenmiştir. Fakat bu değerlendirme, oldukça genel imgelerle süslenmiştir. Orta Doğu siyasetinin karakteristik yapısında olduğu gibi, Türkiye’nin de kırmızı çizgileri, sapmaları ve dogmatik anlayışları politik ekseninde belirleyici olmuştur. Bu çalışmada ele alındığı gibi, özellikle din unsuru ve tarihi-kültürel bağlar, hem misyon, hem de bölgesel ihtiraslar adına oldukça önemli yer tutmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye’nin politika eksenini genel ve özel gibi bir ayrıma tabi tutarak açıklanması, akıllarda şematik anlamda bir düzenin oluşması bakımından faydalı olacaktır.

Türkiye'nin bölgesel çapta genel politik argümanları Filistin Sorunu'nda oldukça görünür olmuştur. AK Parti, bu soruna yönelik ataklarında “biz” kimliği etrafında hareket etmiş ve gerek tarihi bağlar, gerekse de İslami ekolün yarattığı inanç birliği en çok vurgulanan argümanlar olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı vurgusu o kadar sık kullanılmıştır ki, AK Parti yetkilileri, “Neo-Osmanlıcılar” olarak adlandırılmıştır. Recep Tayyip Erdoğan, Filistin Sorunu'nda; inanç kardeşliğini ve Müslüman kimliğini söylemlerinde özellikle vurgulamaya çalışmıştır. Özellikle de bölgesel konferanslarda, Kudüs'ün Müslümanlar için önemi hatırlatılmış ve bir miras niteliği taşıyan bu yerin, Osmanlı geçmişinden esinlenerek, yine Müslümanlar tarafından korunduğunu da söylemlerine eklemeyi ihmal etmemiştir. Filistin açısından da Türkiye gibi bir gücü yanında görmek ve kimlik esaslı bir yaklaşıma konu olmak memnuniyetle karşılanmıştır.

AK Parti'nin Filistin Sorunu'na yaklaşımı, İsrail ve ABD ile bağlantılı bir şekilde seyir ettiğinden, Medeniyetler İttifakı argümanını dışlamaksızın, zamanla bölgedeki düzeni sarsıcı olaylara verilen reaksiyoner tepkinin etkisiyle, Batı'ya karşı Müslümanların birlik kurması ve güçlenmesi talepleri, sıklıkla dile getirilmiştir. Bu talepler, özellikle ABD'nin, “Kudüs İsrail'in başkentidir” şeklindeki kararına yönelik verilen tepkilerin en başında yer almıştır. Türkiye, bu kararın ardından İslam Konferansı'nı olağanüstü toplantıya çağırarak ve bu konferansta “kendi kaynaklarıyla ekonomik güçlenme” ve “kendi kendine yetme” isteklerinde bulunmuştur. Burada Batı ve Müslüman ayrımından bahsedilmiş ve ancak Müslümanların -sadece manevi değil maddi olarak da- kendi kendilerini kurtarabilecekleri vurgulanmıştır.

Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerine bakıldığında ise, Filistin Sorunu yaklaşımındaki genel politik argümanlarının (Osmanlı vurgusu, İslam kimliği, dinler arası uygarlık barışı vb.) yanında, özel politik çizginin de belirginleştirildiği görülmüştür. Güvenlik endişeleriyle birlikte Türkiye için, oldukça önem teşkil eden Suriye ile ilişkiler, Arap Baharı'nın doğurduğu sert karşıt ortam dolayısıyla tarafgirliğin fiiliyata kavuştuğu bir mesele olmuştur. Mısır'da Müslüman Kardeşler'e verilen aktif destek ve Suriye'deki muhaliflere yardım konuları, Türkiye'nin hem iç, hem bölgesel, hem de uluslararası düzende “İslami anayasaya” ve “mezhebi taassuba” destek olduğu kanaatıyla tartışma konusu edilmiştir. Müslüman Kardeşler, İslam motifli bir anayasa

istemiş ve bu uğurda yönetimlere karşı mücadelelerini sadece Mısır'da değil, bölgesel düzeyde de sıklaştırmışlardır. Zira Erdoğan'ın Mısır'da laiklik üzerine yaptığı söyleme de katılmadıklarını vurgulamışlardır. Fakat Arap Baharı'nda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Müslüman Kardeşler arasında, geçmişin de verdiği hazla, sıkı bir bağ kurulmuş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan onları, hem silahsız, hem de mazlum nitelendirmeleriyle desteklemeyi meşru bir zemine bağlamıştır.

Ahmet Davutoğlu'nun 2011'den sonra yaptığı politik vurgulamalarıyla, Türkiye'nin resmi politik çizgisinde, Orta Doğu için, yerel değerleri hukuksal düzeyde işlemeye başladığına tanıklık edilmiştir. Türkiye'nin doğrudan Suriye'ye müdahil olması, Suriye'deki iç çalkantılarına göre hareket etmesini de beraberinde getirmiştir. Suriye'de, özellikle 2011'de dozu artan mezhebi karşıtlık karşısında Türkiye, realist ölçüde bir yaklaşım benimsemiş ve kendini iki oluşumdan birini tercih eder konuma sürüklemiştir. Türkiye'nin Sünni muhaliflerin hakları için Esad'ın ayrılmasını istemesi ve muhaliflerle beraber hareket etmesi, mezhebi tarafgirlik konusunu gündemden düşürmemiştir. Buna rağmen Türkiye desteğini yumuşatmamıştır. Fakat, hem Esad'ın gitmesinin istenmesini kuşkuyla karşılayan Alevilere, hem de dünya kamuoyuna, mezhebi bir düşüncenin olmadığı sık sık Türkiye tarafından ikna çalışmaları olarak yer bulmuştur. Bu çabalar, bölgesel düzeyde dine ne kadar önem atfedildiği konusunu gösterir mahiyette olmuştur. Genel bir bakışla; Türkiye'nin, hem Suriye'deki ÖSO, hem de Müslüman Kardeşler meselesiyle ve Davutoğlu'nun da teyit eder tarzındaki açıklamasıyla, dış politik anlayışında Muhafazakar-İslamcı eğilimin ağırlık kazandığı görülmüştür.

2015 yılında Suudi Arabistan ile ilişki tazeleyen Türkiye, sadece ÖSO değil, Suriye'deki diğer muhalif gruplar üzerinde dolaylı da olsa etkisini arttırmaya başlamıştır. Suudi Arabistan'ın kurulmasına özen gösterdiği Fetih Ordusu'nun içerisinde, Türkiye'nin de irtibatlı olduğu Müslüman Kardeşler ile bağlantılı Feylak el Şam gibi örgütler yer almıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Kral Selman ile görüşmesinden sonra, Suriye'deki faaliyetlerin arttırılacağı yönünde açıklama yapması ve Türkiye ile beraber hareket eden Müslüman Kardeşler'e mensup örgütlerin, farklı anlayışlara sahip olan Fetih Ordusu ittifakına katılmayı kabul etmeleri, Türkiye'nin devreye girdiğinin bir göstergesi niteliğinde olmuştur.

2016 yılında ise ABD'nin PYD'ye yardımlarını genişletmesi, Türkiye'yi hem Rusya ve İran ile ilişki arttırımına, hem de sınır güvenliği gerekçesiyle Suriye'ye fiili müdahalede bulunmaya sevk etmiştir. Alınan kararla Fırat Kalkanı Harekatı başlatılmış ve Suriye'deki bazı dini gruplar harekete geçirilmiştir. Türkiye'nin bu adım ile birlikte, bundan sonra yaptığı her hamle, Suriye muhaliflerinin arasındaki dengelerin gözle görülür şekilde değişmesine neden olmuştur. 13 Aralık 2016'da Rusya ile anlaşması, Suriye muhaliflerinin Doğu Halep'i kaybetmesine neden olmuş ve bu olay üzerine HTŞ gibi büyük katılımlı bir ittifak oluşmuştur. Yine Türkiye'nin çabasıyla devreye sokulan Astana Görüşmeleri de muhalif kesimin arasındaki şiddetin artmasına sebebiyet vermiştir. Zira Irak'a bakıldığında ise Irak Türkmenleri İnsan Hakları Araştırma Vakfı da Türkiye'nin Sünni kesimi temsil eden Nuceyfi ailesiyle irtibat halinde olduğunu öne sürmüştür. Türkiye'nin Irak'taki grupları eğitirken Nuceyfi ailesiyle birlikte hareket ettiği görülmüştür. Buradaki asıl argüman, Türkiye'nin gerektiğinde kendisiyle irtibatlı Sünni grupları harekete geçirebilmesidir. Sonuç olarak; AK Parti iktidarlığı döneminde Türkiye, resmi olarak mezhepçilik politikası gütmemesine rağmen, realist bir politik anlayışla hareket etmesinin gerektirdiği şekilde, fiili koşullarda kendisiyle irtibatlı Sünni oluşumları gerektiğinde devreye sokmuş ve dini gruplar arasındaki dengelerle oynamıştır.

İran'ın bölgeye yönelik politik yaklaşımı incelendiğinde, şeri olan ülke içi yönetim ve hukuki yapısının, bölgesel politikanın da temel taşlarını oluşturduğu görülmüştür. Devrimden sonra, devrimi gerçekleştiren lider kesim hem güvenlik, hem de liderlik sorunsalı üzerinden devrim ihracı hamlesini başlatmış ve bu hamle geliştirilerek devam etmiştir. Bunun en temel argümanı olan “Ne Doğu, Ne Batı Sadece İslam” temayülü ile, “İslami Hareket” adı altında hareket alanı oluşturulmuştur. Bir yandan İslami yönetimleri kapitalizm, komünizm, emperyalizm gibi akımlara karşı desteklerken, diğer yandan da, Müslüman halkı kendi ifadeleriyle “zalim” yönetimlere karşı korumayı ve güçlendirmeyi misyon olarak görmüşlerdir. Bu anlayış ile Filistin Sorunu'nu sahiplenmiş ve aktif olarak yardım etmeyi de benimsemiştir. Bu sorun için çeşitli konferanslar düzenlenmiş ve ABD ve İsrail'e karşı savaşan Müslümanların şehitlik makamına erişeceği şeklinde, fetvalar verilmiştir. Bu tür konferans ve fetvalar birçok Müslüman halkı ve misyonerleri harekete geçirmiş ve Filistin Sorunu'nun İran ile özdeşleşmesine olanak sağlamıştır.

İran için körfez hakimiyeti, bölgesel ihtirasları bakımından, son derece önem teşkil etmiştir. Bu hakimiyetin kurulabilmesi ve Batı'ya karşı güç elde edinimi adına, bölgede birçok radikal dinci grubun oluşmasına ve güçlenmesine olanak sağlamıştır. Kendi öğretileriyle bu grupların elde tutulması, beslenmesi ve güçlenmesi için ise, Şii bir yönetime sahip olan Suriye, İran için kritik bir stratejik yer olarak değerlendirilmiştir. Zira Suriye kendi laik yapısıyla, İran ile aynı yaklaşım içerisinde olmasa da, İran ile ilişkilerinin temellerini “kültürel” bağ üzerinden kurmaya çalışmıştır. En baştan sadece kültürel bağdan beslenen bu ilişki, zamanla Hizbullah gibi radikal bir örgüt ile bağdaşır duruma kadar gelmiştir. Esad yönetiminin başına gelen her olayda imdadına Hizbullah yetişmiştir. Ayrıca, Hizbullah'ın İsrail'e karşı güçlü direnç göstermesiyle, bölgesel çapta sadece İran değil, Suriye'nin de siyasal bir ün kazanma durumu ortaya çıkmıştır.

Suriye'de 2011'de olayların patlak vermesiyle İran, Suriye üzerindeki politikasını değiştirmemiş, aksine daha çok kuvvetlendirerek ölüm-kalım aşamasına kadar getirmiştir. Suriye'deki olayları diğer ülkelerden farklı bir değerlendirmeye tabi tutmuş, bunun, “İslami değerlerin yok edilmesi adına İsrail'in ve emperyalist güçlerin bir oyunu” olduğunu deklare etmiştir. İran'a göre, Batı körfez ülkeleriyle anlaşma sağlarsa, İran'ın Lübnan'daki Hizbullah ile bağlantı noktası olan Suriye'nin, İslami değerlerle hareket eden Direniş Cephesi'nden çıkarılması kolaylaşacaktı. Bu öngörü üzerine politik sav geliştiren İran, Suriye'nin sıcak çatışma ortamında, Şia öğretilerini daha baskın bir şekilde devreye sokmuştur. Lübnan Hizbullah'ının büyük desteğini alan Suriye; Afganistan ve Pakistan gibi yerlerden de mücahitleri kendi safında bulabilmiştir. Bu mücahitlerin, özellikle Şii öneme sahip Zeynep Türbesi'nin yakınlarında mücadeleye dahil olduğu gözlenmiştir.

İran'ın Suriye müdahalesi, dinin, siyasal faaliyetler doğrultusunda oluşan pragmatik anlayışlar içerisinde ne derece etki ettiğini gösterir mahiyette olmuştur. Filistin Sorunu'na yönelik İran'ın attığı her adımda desteklediği Hamas ve Lübnan Hizbullahı, ideolojik olarak, Suriye İç Olayları'nda karşı karşıya gelmişlerdir. Lübnan Hizbullahı, Suriye'de rejim safında yer alırken; Hamas, başlarda muhalifleri destekler bir tutum içerisinde olmuştur. Fakat Hamas, iki büyük destekçisi olan İran ve Suriye'yi düşünerek, savaşa dahil olmadıklarını sık sık vurgulamıştır. Yine de Esad yönetimine

karşı bu tutumu, Suriye ile ilişkilerini soğuk bir zemine çekmiştir. İran ise her koşulda desteklediği Lübnan Hizbullahı'na desteklerini aksatmazken, konu Filistin olunca da Hamas'a tam destek vermeye devam etmiştir.

Görüldüğü üzere, Orta Doğu siyaseti Türkiye ve İran örnekleri üzerinden incelendiğinde “din” faktörünün, ne derece çok etki yarattığı ve bu etki bilinciyle siyasi aktörlerin hareket noktasını belirledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar birçok araştırmacı tarafından, sadece politik alanda olmamakla beraber, birçok alanda ekonomik düzleme işaret edilip, nihai amacın, ekonomik ve siyasi faktörler olduğu görüşü hakim olsa da, bu gerçeğin yanına, dini temayüllerin etkisinin de, hafife alınmayarak dahil edilmesi gerekmektedir. Zira bir millet için “devlet” faktörü ne anlama geliyorsa, eşdeğer olarak tam manasıyla birbirini karşılamasa da, Orta Doğu siyaseti için de din faktörü, mevcut durumda aynı anlama gelmiştir. Fakat, Orta Doğu'nun genelinde, halk kitlesinin arasında, sekülerleşme sürecinin yaşandığı da bir gerçektir. Sekülerleşmenin hız ve genişliği Sünni ve Şii öğretileriyle farklılık arz etmiştir. Nitekim bu öğretilerin, tarihsel süreç içerisinde zamanla devlet yönetimi, ekonomik gelişim, uluslararası kavramlar vb. unsurları kendi bünyesine dahil etmesiyle, çeşitlilik arz eden bir oluşum haline gelmiştir. Dolayısıyla “din” faktörü basite indirgenemeyecek, karmaşık bir yapı olarak düşünülmesi gereken bir konudur.

Türkiye ve İran, kısmen haklı gerekçelerle güvenlik unsurunu öne sürmüş ve tamamıyla kendi inisiyatifleriyle liderlik isteminde bulunarak, dini ve mezhebi yaklaşımlarını meşru bir zemine oturtma gayretinde olmuşlardır. Bu çalışmanın da göstermiş olduğu gibi, İran'ın bölgeye taassup temelli yaklaşımı ve Türkiye'nin fiili olarak kısmen mezhebi hamlelerde bulunması, bölgedeki çatışmanın hem seyrini değiştirmiş, hem de şiddetini arttırmıştır. Tabi uluslararası arenadaki genel tablo ve kapitalizm faktörleri de Türkiye ve İran'ın bu tavrında etkili olmuştur. Fakat dini ve mezhebi yaklaşım, Orta Doğu halklarının hassas noktasını oluşturduğundan, böyle bir yaklaşımın Orta Doğu halkına zarar vermekten ve çatışmaları körüklemekten başka öteye gitmemektedir.

Türkiye'nin öncelikle; kendi liderlik dürtülerini abartmayarak kontrol edebilmeli, Avrupalı devletlerle, sistemsal dayatmaların etkisini azaltma adına, daha çok ikili ilişkiler içerisinde olmalı, kapitalizmin vazgeçilmez unsuru olan hızlı şekilde

büyüme idealini öteleyerek, evrimsel şekilde bir ekonomik büyüme hedeflemelidir. Ayrıca Türkiye, kendi anayasasında var olan laik bir yönetim anlayışını, dayatma şekline başvurmadan, Orta Doğu'ya sunmalıdır. Tabi Müslümanlık kimliğini ve Müslümanların hakkını savunmalı; fakat Müslümanlar arasında dini öğretiler temelinde taraf olmamalıdır.

KAYNAKÇA

Abrahamian, Ervand (2002), *Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, 1. Baskı, Metis Yayınları: İstanbul.

Adıbelli, Barış (2013), “*Lübnan Hizbullah’ı*”, Haktan Birsal(Ed), *Arap Baharında Son Durak İran*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayınları: İstanbul, ss.157-183.

Ağır ve Takar, Osman ve Meram (2016), “*Rusya Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı*”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:13, S:2, ss. 285-306.

Ak Bülten (14-21 Temmuz 2014), “Ak Parti İstanbul İl Başkanlığı Teşkilat İçi Haftalık Bülteni”, S: 249, [Erişim: 12 Ekim 2018, <http://www.akpartiistanbul.com/akbulten/249/files/249.pdf>].

Ak Parti Seçim Beyannamesi (26 Eylül 2002), “Her Şey Türkiye İçin”, [Erişim: 10 Ekim 2018, https://kurzman.unc.edu/files/2011/06/AKP_2002.pdf].

Ak Parti Seçim Beyannamesi (Haziran 2007), “Nice Ak Yıllara”, [Erişim: 8 Ekim 2018, https://kurzman.unc.edu/files/2011/06/AKP_beyanname-2007.pdf]

Akça ve Hülür, Gürsoy ve Himmet (2007), “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi*”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S:21, s. 235-269.

Akpınar, Mahmut (2014), *Arap Baharı mı İran Ateşi mi: İran-Türkiye ve Batı Üzerinden Ortadoğu Analizleri*, 4. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Akyol, Taha (2013), *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*, 9. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık: İstanbul.

Akyol, Taha (2015), *Ama Hangi Atatürk*, 8. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık: İstanbul.

Arı, Tayyar (2013), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 10. Baskı, MKM Yayıncılık: Bursa.

Arıdemir ve Turhan, Hakan ve Alper (10 Haziran-16 Haziran 2013), “Arap Baharı Kapsamında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yaşanan Sürekliliğin Değerlendirilmesi”, 11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi.

Arjomand, Said Amir (1981), “*Safevi Dönemi İran ’ında Dini Taşkınılık (Gulüvv), Sufilik ve Sünnilik (1501-1522)*”, (Çeviren: Namiq Musalı), Journal of Asian History, C:15, S:1, ss.160-195.

Arpacı ve Baharçiçek, Işıl ve Abdülkadir (2017), “*Milli Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi*”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:7, S: İktisat Özel Sayısı, ss. 115-126.

Ayhan, Veysel (2008), “*Ortadoğu Ülkelerinin Türk Dış Politikasına Bakışı: Gazze Savaşı Bağlamında Bir Analiz*”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:2, S:17, ss. 30-51.

Azimli, Mehmet (2005), “*Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedan: Büveyhiler*”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:7, S:2, ss. 19-32.

Balcı, Ali (2011), “*Türkiye ’nin Dış politikası ve İsrail: 1990 ’lar ve 2000 ’lere İlişkin Bir Karşılaştırma*”, Ortadoğu Enstitüleri, C:2, S:2, ss.117-136.

Bekaroğlu ve Kurt, Edip Asaf ve Veysel (2015), “*Mısır ’da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: Arap Baharı ve Sonrası Sürecin Analizi*”, Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi, C:2, S:2, ss.1-36.

Benek, Sedat (2016), “*Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı*”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, C:15, S:1, ss.171-192.

Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs (August 2013), “*Iran: Religious Elements of the 1979 Islamic Revolution*”, Washington.

BBC TÜRKÇE (6 Aralık 2017), “*ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs ’ü İsrail ’in başkenti olarak tanıdı*”, [Erişim: 21 Mart 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42258773>].

BBC TÜRKÇE (30 Ocak 2018), “*2011 ’den 2018 ’e Özgür Suriye Ordusu ’nun dönüşümü*”, [Erişim:16 Temmuz 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756>].

BBC TÜRKÇE (18 Aralık 2015a), “*Türkiye Başika’da ne yapıyor*”, [Erişim: 5 Ağustos 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151218_irak_basika_musul].

BBC TÜRKÇE (6 Mayıs 2015), “*Türkiye, S. Arabistan ve Katar’ın ‘Suriye ittifakı’ ne anlama geliyor?*”, [Erişim: 15 Ekim 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150504_turkiye_suudi_arabistan_katar].

BBC TÜRKÇE (15 Ağustos 2018), “*İdlid’deki silahlı gruplar kimler? Aralarından ‘ılımlıları’ ayırmak mümkün mü?*”, [Erişim: 15 Ekim 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45191811>].

BBC TÜRKÇE (18 Haziran 2019), “*Müslüman Kardeşler: Mısır’da Kurulan 91 Yıllık İslami Hareket*”, [Erişim: 10 Temmuz 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48107342>].

Brandis, Dov Asher (2009), “*The 1979 Iranian Revolution: The Revolutionary Revolution*”, Near Eastern Studies, The University of Arizona.

Buchta, Wilfried (2005), “*Taking Stock of a Quarter Century of the Islamic Republic of Iran*”, Islamic Legal Studies Program Harvard Law School, Occasional Publications: United States of America.

Cleveland, William L. (2008), *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çeviren: Mehmet Harmancı), 1.Baskı, Agora Kitapevi: İstanbul.

CNNTÜRK (11 Eylül 2011), “*Erdoğan: Mavi Marmara’ya saldırı savaş nedeni*”, [Erişim: 16 Mart 2018, <https://www.cnnturk.com/2011/turkiye/09/11/erdogan.mavi.marmaraya.saldiri.savas.nedeni/628927.0/index.html>].

CNNTÜRK (3 Mayıs 2017), “*Erdoğan’dan, Müslüman Kardeşler yorumu*”, [Erişim: 26 Temmuz 2018, <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/erdogandan-musluman-kardesler-yorumu>].

CNNTÜRK (28 Aralık 2008), “*Gazze’ye Hava Saldırısı: 225 ölü*”, [Erişim: 11 Ekim 2018,

<https://www.cnnturk.com/2008/dunya/12/27/gazzeye.hava.saldirisi.225.olu/506579.0/index.html>].

CNNTÜRK (24 Ocak 2017a), “Astana görüşmelerinde karar açıklandı”, [Erişim: 15 Ekim 2017, <https://www.cnnturk.com/dunya/astana-gorusmelerinde-karar-aciklandi>]

Çağatay, Neşet ve Çubukçu, İbrahim Agah (1985), *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara.

Çaha, Ömer (2010), *Siyasi Düşüncelere Giriş*, 2. Baskı, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları: İstanbul.

Çaha, Ömer (2005), “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *İslamcılık*, 2. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss. 476-503.

Çakır, Ruşen (2005), “*Milli Görüş Hareketi*”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *İslamcılık*, 2. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss. 544-604.

Çelenk, Mehmet (2013), *16.-17. Yüzyıllarda İran’da Şiiliğin Seyri*, 1. Baskı, Emin Yayınevi: Bursa.

Çelik, Ahmet Hüsrev (2015), “*Buazizi’den Rabia’ya, Trablus’tan Şam’a Arap Baharı’nın Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, C:6, S:2, ss.34-53.

Çelik, Kadir Ertaç (2016), “*İran Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış*”, Bölgesel Çalışmalar, C:1, S:1, ss.251-274.

Çelikkol, A. Oğuz (2014), *One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması*, 1. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık: İstanbul.

Çamlı, Manas (2016), *İran’ın Dini ve Mezhebi Azınlıkları (Tanımlar, Haklar)*, Tebriz Araştırmaları Enstitüsü,[Erişim: 15 Kasım 2017, <http://tebaren.org/?p=356>].

Çetin, Firdevs (2011), “*Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi İdeolojisine Etkisi*”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:2, S:1, ss. 12-28.

Daban, Cihan (2017), “*Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası*”, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C:17, S:33, ss.77-96.

Dalkıran, Sayın (2002), “*İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:18, ss.54-102.

Davutoğlu, Ahmet (2001), *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 50. Baskı, Küre Yayınları: İstanbul.

Demircan, Adnan (2013), “*Hz. Ali’nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset*”, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:1, Sayı:2, ss. 173-190.

Djalili ve Kellner, Mohammed-Reza ve Thiery (2013), “*Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*”, Hande Güreli (Çev), 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul.

Duran ve Yılmaz, Burhaneddin ve Nuh (2012), “*Ortadoğu’da Modellerin Rekabeti: Arap Baharı’ndan Sonra Yeni Güç Dengeleri*”, Türk Dış Politikası 2011 Dergisi, Seta Yayınları, 1. Baskı, ss.15-86.

Efegil, Ertan (2016), “*Ak Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri*”, Akademik Bakış, C:9, S:18, ss.45-58.

Ekşi, Muharrem (2016), “*AK Parti Dönemi’nde Orta Doğu’da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik*”, Akademik Bakış, C:9, S:18, ss.59-77.

El Cezire (2015), “*Suriye’deki İthal Şii Savaşçılar*”, [Erişim: 15 Ekim 2018, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar>].

El Cezire (2016), “*Erdoğan: Mezhepcilik fitnedir*”, [Erişim: 21 Mart 2018, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-mezhepcilik-fitnedir>].

El Cezire (2016a), “*Kronoloji: Yemen’in Dönüm Noktaları*”, [Erişim: 10 Temmuz 2019, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-yemenin-donum-noktalari>]

En Son Haber (2013), “Erdoğan’dan İsrail’i kızdıran sözleri için açıklama”, [Erişim: 17 Mart 2018, <http://www.ensonhaber.com/erdogandan-israili-kizdiran-sozleri-icin-aciklama-2013-03-20.html>].

Ertosun, Erkan (2013), *Filistin Politikamız: Camp David’den Mavi Marmara’ya*, 1. Baskı, Kaknüs Yayınları: İstanbul.

Ertosun ve Toprak, Erkan ve Pakize (2016), “11 Eylül Sonrası Orta Doğu’da Din, Terör ve Siyaset: Müslüman Kardeşler Örneği”, *International Journal of Social Science*, S:42, ss.557-571.

Evransel (24 Ağustos 2017), “Beş soruda Fırat Kalkanı”, [Erişim: 15 Ekim 2018, <https://www.evrensel.net/haber/330355/bes-soruda-firat-kalkani>].

Evrensel (27 Haziran 2016), “Bahreyn: Suud’dan destek İran’dan tehdit”, [Erişim: 10 Temmuz 2019, <https://www.evrensel.net/haber/283659/bahreyn-suuddan-destek-irandan-tehdit>]

Fayda, Mustafa, “Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C:34, ss.44-51), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Fekri, Amir Ahmad (2011), *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, 1. Baskı, Mızrak Yayınları: İstanbul.

Fırlı, Ethem Ruhi (1996), “Gadir-i Hum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C:13, ss.279-280), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Fırat ve Kürkçüoğlu, Melek ve Ömer (2001), “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası:1919-1980*, C:1, 1. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.615-635.

Fishman, Louis (2013), “*Turkish-İsraeli Relations in a post-Arab Spring: A Historical Perspective*”, *Ortadoğu Analiz*, C:5, S:50, ss.33-40.

Gazete Duvar (30 Ocak 2018), “ÖSO: Nereden nereye?”, [Erişim: 16 Temmuz 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2018/01/30/oso-nerden-nereye/>].

Goodarzi, Jubin M. (2013), “*Syria And Iran: Diplomatic Alliance And Power Politics In The Middle East Library Of Modern Middle East Studies*”, Orta Doğu Etütleri, V:4, N:2, pp.31-54.

Gözler, Kemal (2012), *Anayasa Hukukuna Giriş*, 19. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.

Gündoğan, Ünal (Mayıs 2011), “*Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme*”, Ortadoğu Analiz, C:3, S:29, ss.93-99.

HABERLER (6 Mart 2012), “*Libya İkiye Bölündü*”, [Erişim: 10 Temmuz 2019, <https://www.haberler.com/libya-ikiye-bolundu-3424485-haberi/>].

Habertürk (13 Aralık 2017), “*Erdoğan: Kudüs’ün sahipsiz olmadığını gösterdik*”, [Erişim: 2 Nisan 2018, <http://www.haberturk.com/erdogan-kudus-u-filistin-in-baskenti-olarak-tanimaya-cagiriyorum-1752894>].

Habertürk (26 Mart 2016), “*Ahmet Davutoğlu, Usame Nuceyfi ile Görüştü*”, [Erişim: 15 Haziran 2019, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1215696-ahmet-davutoglu-usame-nuceyfi-ile-gorustu>]

Haber7 (17 Şubat 2006), “*Hamas, Türkiye’ye neden geldi?*”, [Erişim: 10 Mart 2018, <http://www.haber7.com/dunya/haber/138517-hamas-turkiyeye-neden-geldi>].

Haber7, (31 Ağustos 2012), “*Ahmedinejad: Filistin’in sahibi Filistinliler’dir*”, [Erişim: 22 Nisan 2018, <http://www.haber7.com/dunya/haber/919801-ahmedinejad-filistin-in-sahibi-filistinlilerdir>].

Hakyemez, Cemil (2014), *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, 1. Baskı, Kitap Yayınevi: İstanbul.

Hatipoğlu, Mehmet Said (2005), *İslam’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği*, Kitabiyat Yayınları: İstanbul.

Hatipoğlu ve Luetgert, Emre ve Brooke (2013), “*Türk Siyasi Partileri, Seçim Bildirgeleri ve Ortadoğu*”, Ortadoğu Analiz, Cilt:5, Sayı:50, ss. 41-54.

http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum_, [Erişim: 16 Aralık 2017].

<http://www.akparti.org.tr/ekm/haberler/ak-part-grup-toplantisi-01-haziran-2010/47801>, [Erişim: 15 Mart 2018].

<https://www.analizgenc.com/2016/08/levant-bolgesi.html>, [Erişim: 15 Ekim 2018].

<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP58.htm>, [Erişim: 10 Ekim 2018].

https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/16_bahrain_2012.pdf, [Erişim: 10 Temmuz 2019].

http://www.ydh.com.tr/HD10188_bahreynin-suudi-arabistana-katilmasi-resmen-dogrulandi.html, [Erişim: 10 Temmuz 2019].

<https://ankasam.org/salih-suikasti-ve-yemenin-gelecegi/>, [Erişim: 10 Temmuz 2019].

<http://www.setav.org/yol-ayrimindaki-libya/>, [Erişim: 10 Temmuz 2019].

Hürriyet (31 Mayıs 2010), “Dakika dakika dünyayı ayağı kaldıran saldırı”, [Erişim: 15 Mart 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/dakika-dakika-dunyayi-ayaga-kaldiran-saldiri-14888528>].

Hürriyet (8 Aralık 2005), “Ahmedinejad: Hitler Yahudileri yakmadı”, [Erişim: 16 Nisan 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahmedinejad-hitler-yahudileri-yakmadi-3621038>].

Hürriyet (5 Aralık 2015), “Kuzey Irak’ta 2 bin Türk askeri”, [Erişim: 5 Ağustos 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kuzey-irakta-2-bin-turk-askeri-40023349>].

Hürriyet (5 Aralık 2013), “Batılı yetkililer Suriyeli İslamcılarla Ankara’da görüştü”, [Erişim: 16 Temmuz 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/batili-yetkililer-suriyeli-islamcilarla-ankarada-gorustu-25284828>].

Hürriyet (31 Mayıs 2010), “Ahmedinejad: İsrail gücünü değil zaafiyetini gösterdi”, [Erişim: 27 Şubat 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ahmedinejad-israil-gucunu-degil-zaafiyetini-gosterdi-14890021>].

Hürriyet (28.12.2008), “İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, İsrail'in Gazze Şeridi'ne düzenlediği hava saldırılarını kınadı.”, [Erişim: 27 Şubat 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ahmedinejad-israil-saldirisini-kinadi-10657042>].

Irak Türkmenleri İnsan Hakları Araştırma Vakfı (2015), *Türkiye'nin Irak Türkmenlerine Yönelik Politikası: Acımasızca İstismar ve Uluslararası Hukuk İhlali*, 1. Baskı, [Elektronik Sürüm], Nijmegen.

İnalcık, Halil (1959), “*Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C:14, S:1, ss. 69-94.

İnsan Haber (27 Şubat 2013), “*Erdogan: İslamofobi bir insanlık suçudur*”, [Erişim: 15 Mart 2018, <http://www.insanhaber.com/politika/erdogan-islamofobi-bir-insanlik-sucudurh16555.html>].

İpek, Volkan (2016), “*Türkiye-Libya Ekonomik İlişkilerine Arap Baharı Etkisi*”, Ortadoğu Analiz Dergisi, C:8, S 74, ss.40-43.

İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği (9 Temmuz 2015), “*Ruhani: Kudüs Günü, Vahdet Sesinin Zulüm Karşısında Yükseldiği Gündür*”, [Erişim: 25 Nisan 2018, <http://iranembassy-tr.ir/tk/HABERLER-VE-ETK%C4%B0NL%C4%B0KLER/ID/204/Ruhani-Kudus-Gunu-Vahdet-Sesinin-Zulum-Karsisinda-Yukseldigi-Gundur>].

İslamoğlu, Mustafa (2017), *İmamlar ve Sultanlar*, 41. Baskı, Düşün Yayıncılık: İstanbul.

Kalaycı, Mehmet (2013), “*Şiilik-Sünnilik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Metodik Mülahazalar*”, Mezhep Araştırmaları Dergisi, C:6, S:2, ss. 293-319.

Karpat. H. Kemal (2013), *İslam'ın Siyasallaşması*, 5. Baskı, Timaş Yayınları: İstanbul.

Karpat, H. Kemal (2015), *Osmanlı'dan Günümüze Orta Doğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, 3. Baskı, Timaş Yayınları: İstanbul.

Keskin, Arif (2009), “*İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış*”, 21. Yüzyıl Dergisi, ss. 45-54.

Kılıç, Mehmet (2015), “*Uluslararası İlişkiler, Yeşil Kuşak Teorisi ve Örnekleri*”, Dergipark, C:1, S:1, ss. 50-72, [Erişim: 1 Mart 2018, dergipark.ulakbim.gov.tr].

Kinross, Lord (2006), *Osmanlı: İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü* (Çeviren: Meral Gaspıralı), 5. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul.

Kodaman, Timuçin (2007), *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi*, 1. Baskı, Asil Yayın: Ankara.

Kongar, Emre (2012), *28 Şubat ve Demokrasi*, 6. Baskı, Remzi Kitapevi: İstanbul.

Korkmaz, Yusuf (2015), *İran-Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, 1. Baskı, Matbuat Yayınları: İstanbul.

Kur'an-ı Kerim, Maide 5/3, 67.

Kur'an-ı Kerim, Nisa 4/59.

Kur'an-ı Kerim, Şuara 26/215.

Küçükdağ ve Dedeyev, Yusuf ve Bilal (2009), “*Safevilerin Nesebine Farklı Bir Bakış*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:2, S:6, ss. 415-424.

Lee, Sean (Fall 2008), “*The Second Iranian Revolution: Why Iran's Modern Radicalism Should Ease US Fears*”, [Elektronik Sürüm], Stanford Journal of International Relations, V:10, N:1, p. 44-51.

Lindholm, Charles (2004), *İslami Ortadoğu: Tarihsel Antropoloji* (Çev: Balkı Şafak), İmge Kitapevi: Ankara.

Malvarlığı Dondurulan Kişi ve Kuruluşlara İlişkin Kararname (2013), T.C. Resmi Gazete, 5428, 30 Eylül, [Erişim:12 Ekim 2018, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131010-1.htm>]

Mepanews (28 Şubat 2018), “Suriye’de Şam’ın Fethi Cephesi ayrılığı sonrası El Kaide yapılanmaları”, [Erişim: 11 Ekim 2018, <https://www.mepanews.com/suriyede-samin-fethi-cephesi-ayriligi-sonrasi-el-kaide-yapilanmalari-13509h.htm>].

Mepanews (11 Ağustos 2016), “Fetih Ordusu’ndan Türkiye Halkına: Ey Fatih’in Torunları...”, [Erişim: 15 Ekim 2018, <https://www.mepanews.com/fetih-ordusundan-turkiye-halkina-ey-fatihin-torunlari-1459h.htm>]

Mercan, Muhammed Hüseyin (Haziran 2010), “*Adalet ve Kalkınma Partisi’nin İsrail-Filistin Politikası*”, Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi [Elektronik Sürüm], Cilt:1, Sayı:1, ss. 40-67.

Mert, Nuray (2005), “*Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış*”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), İslamcılık, 2. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss. 411-420.

Milliyet (13 Aralık 2013), “*Selim İdris: Kaçmadım Türkiye’deyim*”, [Erişim: 16 Temmuz 2018, <http://www.milliyet.com.tr/selim-idris-kacmadim-turkiye-deyim/dunya/detay/1806626/default.htm>].

Milliyet (18 Eylül 1996), Arafat’tan Hoca’ya Davet, S: 16.

Milliyet (2 Ağustos 1997), Mescid-i Aksa’da Türkiye Vaazı, S: 18.

NTV (2012), “Mısır’da Seçimin Galibi: Mursi”, [Erişim: 10 Temmuz 2019, https://www.ntv.com.tr/dunya/misirda-secimin-galibi-mursi,CSJh1bbbnU-jgU6JRkz_PQ].

Okyar, Onur (2014), *İran ve Demokrasi*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat: İstanbul.

Onat, Hasan (1993), *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

Onat, Hasan (1997), “*Şiiliğin Doğuşu Meselesi*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:36, ss. 79-118.

Olson, Robert (2005), *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Saveş, Darbeler ve Jeopolitik* (Çeviren: Kezban Acar), 1. Baskı, Babil Yayıncılık: Ankara.

Orhan, Oytun (2016), “*Türkiye-Rusya Yakınlaşması ve Suriye*”, Ortadoğu Analiz, C:8, S:75, ss. 62-64.

Ortaylı, İlber (1995), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 3. Baskı, Hil Yayınları: İstanbul.

Oruç, Haydar (2016) “*Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği: 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri*”, Bilgi, S:33, ss.3-34.

Özbay, Fatih (2011), “*Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri:1992-2010*”, Bilge Strateji, C:2, S:4, ss.35-77.

Özden Cankara, Pınar (2018), *İslamcıların Filistin Sorunu’na Yaklaşımları*, 1. Baskı, İyidüşün Yayınları: İstanbul.

Özden Cankara (2018), “*The Sunni Identity of Ak Party Governments in Syria and Egypt Policies*”, International Journal of Turcologia, V:13, No:25, pp.45-67.

Özşahin, Mustafa Cüneyt (2017), “*Adalet ve Kalkınma Partisi*”, Gökhan Bozbaş (Ed.), Filistin Meselesi: Türkiye’de Siyasi Partilerin Yaklaşımları, 1. Baskı, Tezkire Yayıncılık: Ankara.

Pars Today (20 Şubat 2017), “*Tahran’da düzenlenen Filistin halk kıyamu ve Kudüs intifadası konferansı*”, [Erişim:15 Nisan 2018, <http://parstoday.com/tr/news/iran-i62130-tahran'dazd%C3%BCzenlenen-filistin-halk-k%C4%B1yam%C4%B1-ve-kud%C3%B1Cs-intifadas%C4%B1-konferans%C4%B1>].

Pirenne, Henri (2014), *Ortaçağ Kentleri* (Çev: Şadan Karadeniz), 13. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Radikal (14 Haziran 2013), “*Erdoğan: Reyhanlı’da 53 Sünni vatandaşımız şehit edildi*”, [Erişim: 16 Temmuz 2018, <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-reyhanlida-53-sunni-vatandasimiz-sehit-edildi-1137612/>].

Refah Partisi Seçim Beyannamesi (24 Aralık 1995), “*25 Aralık Sabahı Türkiye Yeniden Doğacak*”, [Erişim: 8 Ekim 2018 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/763/199601072-1995.pdf?sequence=1&isAllowed=y>].

Sabah (3 Eylül 2011), “İran’dan Yaptırımlara Destek”, [Erişim: 27 Şubat 2019, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2011/09/03/irandan-yaptirimlara-destek>].

Sala, Bedir (20017), “Türkiye’deki Sosyalist Hareketler”, Gökhan Bozbaş (Ed.), Filistin Meselesi: Türkiye’de Siyasi Partilerin Yaklaşımları, 1. Baskı, Tezkire Yayıncılık: Ankara.

Sander, Oral (2013), *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, 25. Baskı, İmge Kitapevi: Ankara.

Sarı, İsmail (2015), “1979 Devrimi Sonrası İran’ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, C:2, S:1, ss.95-135.

Sayın, Yusuf (20017), “Saadet Partisi ve Milli Görüş Hareketi”, Gökhan Bozbaş (Ed.), *Filistin Meselesi: Türkiye’de Siyasi Partilerin Yaklaşımları*, 1. Baskı, Tezkire Yayıncılık: Ankara.

Semin, Ali (2015), “Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez Güç Mücadelesi”, BİLGESAM Analiz, S:1201, ss.1-7.

Sinkaya, Bayram (2007), “Şii Eksenli Tartışmaları ve İran”, Avrasya Dosyası, C:13, S:3, ss. 37-63.

Subaşı, Necdet (2016), *Türk Aydınının Din Anlayışı: 1980 Sonrası Örneği*, 2. Baskı, Otto Yayınevi: Ankara.

Sunar, Burcu (2013) “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C:18, S:3, ss.431-454.

Şahin, Hanifi (2013), “Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şii-Sünni ilişkileri”, [Elektronik Sürüm], E-Makalat Mezhep Araştırmaları, S:2, ss.17-42.

Şahin, Hanifi (2009), “Ehl-i Beyt Siyaset İlişkisi (İlhanlılar Dönemi)”, Ekev Akademi Dergisi, C:13, S:41, ss.91-102.

Şahin, Mehmet (2007), “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, Akademik Orta Doğu Dergisi, C:2, S:4, ss. 10-19.

Şahin, Mehmet (2008), “ABD’nin Müslüman Savaşçıları”, Akademik Orta Doğu Dergisi, C:3, S:1, ss. 43-52.

Şener ve Çolak, Bülent ve Çağrı D. (2015), “Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:3, S:18, ss.393-417.

TCCB (18 Mayıs 2018), “İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesinde Yaptıkları Konuşma”, [Erişim: 2 Haziran 2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/94020/islam-isbirligi-teskilati-olaganustu-zirvesinde-yaptiklari-konusma>].

Tekin ve Okutan, Yusuf ve M. Çağatay (2012), *Türk Siyasal Hayatı*, 2. Baskı, Ankara: Orion Kitapevi.

Turan, Namık Sinan (2008), “Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: İkinci Meşrutiyete Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S: 38, s. 281-322.

Turan, Davud (2009), “Gazze Operasyonu Işığında İran’ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı”, Ortadoğu Analiz, C:1, S:2, ss. 47-52.

T24 (6 Şubat 2013), “Ahmedinejad: Nükleer gücüz ama İsrail’e saldırmayacağız”, [Erişim: 25 Nisan 2018, <http://t24.com.tr/haber/ahmedinejad-nukleer-gucuz-ama-israile-saldirmayacagiz,223175>].

T24 (29 Nisan 2018), “İran dini lideri Ali Hamaney’in bu göreve uygun olmadığını söylediği ortaya çıktı”, [Erişim: 15 Nisan 2019, <https://t24.com.tr/haber/iran-dini-lideri-ali-hamaneyin-bu-goreve-uygun-olmadigini-soyledigi-ortaya-cikti,531741>]

Ulutaş, Kanat ve Acun, Ufuk, Kılıç Buğra ve Can (2015), “Sınırları Aşan Kriz: Suriye”, SETA Analiz, S:120, ss.1-40.

Uygur, Hakkı (2012), “İran ve Arap Baharı”, SETA Analiz, S:52, ss.1-28.

Uzun, Özüm S. (2012), “*Arap Baharı ve Libya Kışı*”, Ortadoğu Analiz Dergisi, C:4, S:48, ss.108-114.

Ünal, Bekir (2015), “*İran’ın Vekalet Savaşı Stratejisi ve Suriye’deki Şii Milisler*”, BİLGESAM Analiz/Orta Doğu, No:1304.

Üstün, İsmail Safa (1993), “*İmamiye Şiasında Otorite Problemi Ayetullah Humeyni’nin Velayet-i Fakih Kavramı*”, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 17, s: 373-400, 1. Baskı, Polat Yayınevi: İstanbul.

Vatan (26 Mart 2013), “*ABD Maşası Türkiye*”, [Erişim: 27 Şubat 2019, <http://www.gazetevatan.com/-abd-masasi-turkiye---524934-dunya/>].

Yeğin, Abdullah (2013), *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 1. Baskı, SETA Yayınları: Ankara.

Yeğin, Abdullah (2014), “*Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası*”, SETA Perspektif, S:31, ss.1-4.

Yeni Akit (7 Nisan 2015), “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Beni ne Şii, ne Sünni ilgilendirir...”, [Erişim: 16 Temmuz 2018, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-beni-ne-sii-ne-sunni-ilgilendirir-60768.html>].

Yeni Şafak (8 Aralık 2017), “Erbakan Hoca yıllar önce Kudüs için Uyarmıştı”, [Erişim: 16 Aralık 2017, <https://www.yenisafak.com/gundem/erbakan-hoca-yillar-once-kudus-icin-uyarmisti-2905565>].

Yeni Şafak (19 Haziran 2014), “Erdoğan: Bizler Kanuni’nin torunlarıyız”, [Erişim: 17 Mart 2018, <https://www.yenisafak.com/politika/erdogan-bizler-kanuninin-torunlariyiz-659765>].

Yeni Şafak (19 Eylül 2009), “Kudüs günü İran karıştı”, [Erişim: 16 Nisan 2018, <https://www.yenisafak.com/dunya/kudus-gunu-iran-karisti-211791>].

Yılmaz, Nuh (2005), “*İslamcılık, AKP, Siyaset*”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), İslamcılık, 2. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss. 632-652.

Yılmaz, Hüseyin (2010), “Müslümanlar Arasında Ayrılığın ya da Birlikteliğin Odağında Kerbela”, Alim Yıldız (Ed.); Çeşitli Yönleriyle Kerbela, C: 3, Asitan Yayıncılık: Sivas, ss.249-260.

Yüksek Seçim Kurulu, 27 Mart 1994 Tarihinde Yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimi, [Erişim: 16 Aralık 2017, <http://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804>].

Zariç, Sami (2016), “Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Gelişimi Işığında Milli Görüş ile Adalet ve Kalkınma Partisi Arasındaki İdeolojik Farklılıklar”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:4, S:38, ss.228-243.

Zengin, Gürkan (2013), Kavga: Arap Baharı’nda Türk Dış Politikası 2010-2013, 1. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitapevi.

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim Şahin, 3 Kasım 1988 tarihinde Adana’da doğmuştur. İlk ve Orta öğretimini Abdurrahim Karakoç İlköğretim Okulu’nda, Lise eğitimini Fatih Terim Anadolu Lisesi’nde tamamlamıştır. Lisans derecesini ise 2015 yılında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nden almıştır.

